

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIA TEADUSKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
SOOME-UGRI OSAKOND

Siiri Nool

EDUARD VILDE JA UNGARI

Bakalaureusetöö

Juhendaja MA Anu Nurk

Tartu 2013

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1 TEOREETILINE TAUST.....	7
1.1 Reisikirjandus ja reisikirjeldus (reisikiri)	7
1.2 Lühülevaade 20. sajandi alguse Eesti reisikirjandusest	9
1.3 Imagoloogia.....	11
2 EDUARD VILDE JA UNGARI.....	13
2.1 Eduard Vilde Ungari-reisid	13
2.2 Eduard Vilde Eesti diplomaatilise esindajana 1920. aastal.....	17
3 EDUARD VILDE KUVAND UNGARIST JA UNGARLASTEST.....	19
3.1 Ungari.....	21
3.1.1 Ungari geograafilised olud.....	21
3.1.2 Ungari poliitilised olud 19. keskpaigast 20. sajandi alguseni	22
3.1.3 Pealinn Budapest 1903. aastal.....	24
3.1.4 Ungari poliitilised olud 1927. aastal	27
3.1.5 Suvituslinnad Hévíz ja Narva-Jõesuu 1927. aastal	28
3.2 Ungarlased.....	29
3.2.1 Ungarlaste etnograafiline välimus	29
3.2.2 Ungarlaste iseloom.....	30
3.2.3 Ungari talurahva olukord 19. – 20. sajandil.....	33
3.2.4 Ungarlaste rahvuslikud eripärad	34
3.2.5 Eestlaste ja ungarlaste hõimusuhete kujunemine 20. sajandi algul.....	37
3.3 Kohtumine Gyula Szabóga.....	38
KOKKUVÕTE.....	40

SUMMARY	43
KASUTATUD KIRJANDUS	45
LISA 1 „Mööda maad ja merd“	49
LISA 2 „Kus algab kevad ja kus suvi“	71
LISA 3 „Masendavast lahkusest“	73
LISA 4 „Hévíz ja Jõesuu“	75
LISA 5 „Sugulusest, sõprusest ja minu patriotismist“	77
LISA 6 „Ungari leht Eduard Wildest“	79

SISSEJUHATUS

„Kured tulevad, mina lähen. Ma läheksin igal kevadel, kui kured tulevad, ja tuleksin igal sügisel, kui kured lähevad, aga mul puuduvad tiivad,“ alustab Eduard Vilde oma 1903. aasta reisikirja „Mööda maad ja merd.“

Käesolev töö käsitleb ja uurib lähemalt tuntud Eesti kirjaniku ja ajakirjaniku Eduard Vilde seost Ungariga. Vildele meeldis väga reisida, kuid seda teatakse vähe, et ta on olnud ka produktiivne reisikirjanik (Tilga 2013: 5). Ungari reisidest on Vilde kirjutanud mitmeid publikatsioone, erakirju ja korrespondentse. Siinses käsitluses võetakse lähema vaatluse alla Eduard Vilde reisikirjad, mis on avaldatud Eesti ajalehtedes ning millele oli tavalugejal ligipääs.

Publikatsioonideni jõudmisel oli abiks Eduard Vilde reise ja reisikirjade portaal, kus on ülevaade Eduard Vilde poolt kirjutatud reisikirjadest ja reisilt saadetud korrespondentsist. Antud nimestikust selekteeris töö autor publikatsioonid, mis käsitlevad Ungarit ja ungarlasi. Selektiooni kuuluvad 1903. aastal kirjutatud reisikirjadesari „Mööda maad ja merd“, 1927. aastal kirjutatud neli kirja „Kus algab kevad ja kus suvi“, „Masendavast lahkusest“, Hévíz ja Jõesuu“, „Sugulusest, sõprusest ja minu patriotismist“ ning 1928. aasta Eesti-Soome-Ungari Liidus peetud kõne kirjalik variant „Muljeid Ungarist ja ungarlasist“, mis ilmus samal aastal Fenno-Ugria ja Eesti hõimuorganisatsioonide häälekandjas Eesti Hõim.

Eduard Vilde seost Ungariga on seni käsitlenud Eduard Vilde Muuseumi kauaaegne juht Kairi Tilga oma 2013. aastal avaldatud raamatus „Tossutäkuga Euroopasse. Eduard Vilde reisikirjad“. Teoses on Eduard Vilde seost Ungariga käsitletud pealiskaudselt. Raamatus on lühiülevaade Vilde kogemustest ja reisiseiklustest ning katkendid reisikirjadest. Katkendid on võetud 1934. aastal avaldatud Eduard Vilde „Kogutud teostest“, milles kirjanik on reisikirju kohandades ja redigeerides kõik muljed Ungarist üheks tekstiks koondanud. Ka 1956. aastal ilmunud teoses „Eduard Vilde

reisikirjeldused“ on pühendatud terve peatükk Ungari muljete tutvustamisele, kuid antud teksti on samuti redigeeritud ning lühendatud.

Siinses bakalaureusetöös on uurimise all kõik Eduard Vilde algupärased Ungari reisidel ja reisidest kirjutatud kirjad, mis esinevad ka töö lisades. Kirjade originaaltekstid on hangitud Eesti Digiteeritud Ajalehtede portaalist, kus on kättesaadavad 1903. aasta Teataja ning 1927. aasta Vaba Maa vajalikud numbrid. Originaaltekstid on üle vaadatud Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogus. Originaaltekstina on käsitletud ka 1928. aasta Eesti Hõimu artiklit „Muljeid Ungarist ja ungarlasist“, autoriks Eduard Vilde.

Töö põhieesmärgiks on uurida ja teha kokkuvõtlik ülevaade Eduard Vilde muljetest Ungarist ja ungarlastest. Eesmärgiks on analüüsida selekteeritud Vilde tekstides kuvandiloomet, tuues esile, millisena kirjanik eesti lugejatele 20. sajandi alguses Ungarit ja ungarlasi kujutas. Analüüs põhineb võrdleva kirjandusteaduse uurimissuunal imagoloogial.

Tallinna Ülikooli Eesti Keele ja Kultuuri Intsituudi lektor Anneli Kõvamees on defineerinud imagoloogiateooria, mille abil on võimalik maade ja rahvaste kujutamist reisikirjanduses lähemalt uurida. Eestis on imagoloogia seni pälvinud vähe tähelepanu, mistõttu ei ole ka imagoloogiateooria käsitlejaid kuigi palju. Imagoloogilise analüüsi esmaülesanne on uurida imagote vormi ja funktsiooni diskursiivses kontekstis, selle rolli kultuuridevahelises kokkupõrkes ja näidata selle kujunemise ajaloolisi korrelatsioone. (Kõvamees 2012: 663)

Vilde publikatsioonide kirjandusmaastikule paigutamiseks avan mõisted reisikirjandus ja reisikirjeldus (reisikiri), kuhu eeldatavalt Eduard Vilde teksid paigutuvad. Reisikirjandus on üldine nimetus tekstidele, mille peateemaks on reis ja reismine, reisikirjeldus (reisikiri) on reisikirjanduse üks alaliikidest (Kõvamees 2010).

Bakalaureusetöö koosneb kolmest peatükist. Esimeses osas avatakse lugejale reisikirjanduse, reisikirjelduse ehk reisikirja definitsioonid ning võrdleva

kirjandusteaduse uurimissuuna imagoloogia olemus. Teine osa tutvustab lugejale Eduard Vilde Ungari reise ning nende põhjuseid. Töö kolmandas osas on analüüsimisel Eduard Vilde kuvandiloome Ungarist ja ungarlastest, lähtudes imagoloogiateoriast.

Eduard Vilde ungariteemalised publikatsioonid 20. sajandi alguses on eesti kultuuriloos tähtsal kohal, sest need kujundasid eesti lugejate seas pildi kaugest riigist Ungarist ja sealsetest elanikest ungarlastest, kes ühtlasi on meie sugulasrahvas. Ajalehtedes ilmunud muljed Ungari reisidest tõstsid eestlaste teadlikkust sugulasrahva identiteedist, kultuurist ja kommetest, traditsioonidest jne. 20. sajandi alguses ei olnud enamikel eestlastel ressursi puudumise tõttu suuri võimalusi ise reisimiseks ja maailma eri paikadega tutvumiseks, mistõttu olid Eduard Vilde reiskirjad justkui aken Ungari ja ungarlaste eluga tutvumiseks.

1 TEOREETILINE TAUST

1.1 Reisikirjandus ja reisikirjeldus (reisikiri)

Ilukirjanduse ja populaarteadusliku kirjanduse piirialal paikneb mitmeid dokumentaalseid ja publitsistlikke žanre, mis on loomult bifunktsionaalsed ehk neis on nii kunstipärane kui ka praktiline funktsioon (Tavel 1986: 270). Üheks selliste tunnustega žanriks võib pidada reisikirjandust oma siirdevormidega (Kõvamees 2010). Järgnevalt avan reisikirjanduse ja reisikirjelduse (reisikirja) mõisted, ühtlasi toon esile ilukirjandusliku reisikirja tunnused, eeldusel, et Eduard Vilde kirjad on ilukirjanduslikud reisikirjad.

Reisikirjandus on üldine nimetus tekstidele, mille peateemaks on reis/reisimine. Reisikirjandus jaguneb mitmeks alaliigiks: reisikirjeldused (reisikirjad), reisijuhid, reisiromaanid aga ka matkakirjad ja -kirjeldused, reispäevikud, reisimõtted, reisimärkmed ja –muljed. (Kõvamees 2010) Reisikirjanduse paigutamine ilukirjandusse või populaarteaduslikku kirjandusse toob esile teatud vastanduse – reisikirjanduse sihiks on justkui anda utilitaarseid näpunäiteid geograafilise maailma kohta ning romaanilt eeldatakse kunstilist kõrgtaset (Kiho 2011: 5).

Reisikirjeldus ehk reisikiri, mille mõisteid kasutatakse sünonüümsetena (Kõvamees 2010), on domineerivalt mitte-fiktsionaalne žanr, milles on ühendatud ühtaegu nii objektiivne kui ka subjektiivne pool (Kõvamees 2006: 657). Objektiivse, dokumentaalse poole moodustavad kindlasti autori kirjeldused nähtud maade olustikust, loodusest, kultuurist, kombestikust, poliitikast jne. Teiselt poolt esineb tekstides omajagu subjektiivsust, tulles esile autori valikutes, hinnangutes, nähtu isikupärasest mõtestamisest ja tõlgendamises – see eristabki reisikirja tarbelistest reisiraamatutest, reisijuhtidest ja teatmikest. (Tavel 1986: 270) Järgnevalt vaatlen lähemalt ilukirjandusliku reisikirjelduse (reisikirja) tunnuseid.

Ilukirjandusliku reisikirja põhitunnused on subjektiivsus ja isikupärane maailmanägemine (Kõvamees 2010). Johannes Semper kirjutas 1930ndal, et reisikirjad ei ole ainult aruanded välisest, nähtust ja kuuldust, vaid suurelt jaolt ka oma sisemaailma väljendused ja eneseavaldused, mistõttu ka kõige objektiivsemal reporteril on raskuseid oma isiku mõõtkavast lahti ütlemisel (Semper 1931: 43). Reisikirju lugedes saame teada, et maailm on tegelikult suurem, värvilisem ja kirevam, kui arvame – lihtsad jutukesed ei tee seda iial päriselt segeks, vaid selleni jõudmiseks on vaja esmaklassilist, kunstilukirjandusse kalduvat reisikirjandust (Kiho 2011: 5).

Reisikirja algusaegadel oli rõhuasetus pigem objektiivse poole ehk võõraste maade ja objekti kujutamisel kui reisijal ehk subjektil. Reisikirja ajalugu võibki vaadelda kui liikumist kahe pooluse (vaatlev mina ja vaadeldav mina) vahel. Varasemates kirjutistes, milleks võib lugeda ka Eduard Vilde kirju, pakkus vaadeldav (tundmatu) maailm enam huvi kui reisija mõtted. Jutustaja roll seisnes suuresti nähtu kirjapanekus. (Kõvamees 2010)

Autori suhtumine ja isikupära avalduvad ilukirjanduslikes reisikirjades eelkõige teemavalikus ja viisis, mida ja kuidas ta kirjutab, mida peab üldse märkimisväärseks ja millises kontekstis ta nähtut esitab. Reisikiri on ühtaegu nii autori füüsiline kui ka vaimne teekond: ühtaegu reis võõrale maale (saab lugeda maast, rahvast, ehitistest jne) ja kirjutaja mõtetesse (isikupäralsed mõttekäigud) aga ka lugejasse endasse (mõttearendused, mõtisklused, mis tekivad teksti lugedes). (Kõvamees 2010) Kirjanduskriitik Oskar Ugart pidas oma käsitluses (1938) novellitehnika valdamist reisikirjelduste eelduseks, mistõttu kuuluvad Friedebert Tuglase reisikirjad kindlasti ilukirjanduse valdkonda. „Reisikirjeldus, kui ta taotleb matka eri etappe teritada uudislikkude nähtuste ilmekaks tervikpildiks, kahtlemata peab rohkem kui ükski teine kirjandusliik omaks võtma novellitehnika.“ (Ugart 1938: 207)

Eesti luuletaja Veiko Märka tõdeb artiklis „Lühim tee iseendani viib ringi ümber maailma“ (2010), et lugeja näeb just reisikirjades autorit kõige selgemalt, olgugi, et reisikiri näib olevat suunatud peamiselt ümbruse kujutamisele. Autori maailmavaatest,

eelarvamustest, salahirmudest aga ka poliitilistest eelistustest saab reisikirja lugedes kindlasti rohkem teada kui ilukirjanduses, kus kirjanik ümbritseb end illusioonide ja väljamõeldistega. (Luik jt 2010: 39)

Tuntud kaasaja kirjanik ja kirjastaja Epp Petrone on öelnud (2010), et globaalses külas tahetakse lugeda teiste kogemusi ja lugejatele ei ole vaja kirjutada ainult nõ giidijuttu. Igapäeva pisiasjade kirjeldustest tulevad kõige enam esile käsitletava rahva ja koha kultuur. (Petrone 2010)

1.2 Lühülevaade 20. sajandi alguse Eesti reisikirjandusest

Eesti reisikirjandust käsitlema hakates on kirjandusteadlane Anneli Kõvamees öelnud (2010), et see on teiste kirjandusliikidega võrreldes eesti kirjandusmaastikul vähem tähelepanu pälvinud. Küll aga arvab Toomas Kiho (2011), et kui seni ei ole proosa-, luule- ning draamakirjanduse kõrval reisikirjandust võrdväärseks võetud, siis nüüd on ilukirjandus ka reisiraamatutesse tungimas. Seni on otsitud lugemiselamust vaid ilukirjandusest, kuhu reisiraamatud ei näi kuuluvat.

20. sajandi algul tõi eesti reisikirjeldusse esimesena ilukirjandusliku kujundlikkuse Eduard Bornhöhe, mis väljendus tema reisikirjade muhedas vestelises toonis ja värvikate episoodide kirjeldustes (Kõvamees 2010). Bornhöhe oli üks esimesi, kes maalis lisaks kuivadele faktidele ka meeleolukaid reisipilte (Luik jt 2010: 40). Tema reisikirjades olid olulisel kohal maailma avastava rännumehe elevus, optimism ja muhe huumor ning ta alles avastas nii iseenda kui oma lugejaskonna jaoks maailma aja- ja kultuuriloos olulisi paiku (Kõvamees 2010).

Aastaid võõrsil viibinud Eduard Bornhöhe tädipoeg Eduard Vilde kirjutas samuti eesti lugejatele Euroopas ja mujal maailmas nähtust ja kogetust, muuhulgas Pariisi maailmanäitusest ja Makedoonia mässulistest (Afanasjev 2012: 46). Vilde reisikirjades

jääb kõlama lustakas, seiklejalik alatoon ning esimeste reisikirjade puhul kohati lausa romaanilik süžee (Luik jt 2010: 40). Nii Bornhöhe kui Vilde reisikirjades olid ülekaalus kohtade ja objektide ajalooliste tagasivaadetega kirjeldused, nähtu kirjeldamine ja vaatamisväärsuste tutvustamine. Pikemaid ja sügavamaid arutlusi või filosoofilisi mõtisklusi nende kirjades veel siiski ei kohanud, mis iseloomustas teisigi selle ajajärgu eesti reisikirju. (Kõvamees 2010)

Eduard Vilde esimesi reisikirju ei peetud kuigi kunstiväärtuslikeks, vaid pigem pealiskaudseteks (Tilga 2013: 5). On arvatud, nagu tuleneksid Vilde teoste ülesehituslikud puudused 20. sajandi alguses peamiselt sellest, et autor kirjutas neid osade kaupa ajalehtedele ja seejuures kaotades sideme teose algosaga (Mihkla 1938: 538). Sellesse perioodi paigutub 1903. aasta reisikirjadesari „Mööda maad ja merd“. Vilde kirjanduslike saavutuste kõrgaeg oli aastatel 1909–1933, mil valmisid tema kunstiküpsed väärtteosed. Vilde vaimne isiksus oli jõudnud täisikka, mis kiirgas teoste kaudu esteetilis-eetilisi väärtusi (Mihkla 1938: 538). Sellesse aega paigutuvad ka Vilde 1927. aasta reisikirjad ja 1928. aasta tagasivaatlikud muljed.

Reisikirju hakkas aga kunstipärasemalt kirjutama Friedebert Tuglas, kelle ajaloolised tagasivaated põimusid isiklike elamuste ja kaasaegse argielu kirjeldustega (Kõvamees 2010). Tuglase jaoks oli nooruspõlve pikad reisid tema tarkusetee, selle sõna mitmekülgses tähenduses (Haug 2011: 273). Tema „Teekond Hispaania“ oli üks esimesi omaette raamatuna välja antud reisikirju, mille meisterlikult viimistletud tekst ja filosoofilised mõtisklused panid aluse kunstiliselt kõrgtasemelisele reisikirjandusele (Luik jt 2010: 40).

Tuglas tõi kirjanduskriitikasse mõiste *tourist* ning arvas, et Eduard Vilde reisikirjade stiil on turisti päevaraamatule kohane. Tuglas mainib, et Vilde reisijahaare on küll väga suur, kuid ta ei ole ainesse tõeliselt süvenenud, mis tingibki tema pealiskaudsuse. Vilde ja Tuglase vahel oli kauaaegne vastasseis, mis tuleneski erinevast reisimisfilosoofiast. Tuglasele ei meeldinud massikultuur ja turistide karjad ning ta pidas Vildet just igaveseks turistiks. (Haug 2011: 274) Reisikiri ei ole klassiku kuvandisse mahtuv žanr

ning ka tänapäeval peetakse seda osa loomingust üldiselt liiga kergetoeliseks ja mitte väga kunstiväärtuslikuks (Tilga 2013: 5).

Kui reisikirja autor on kohal olnud juba väga pikka aega, siis võib toimuda vastupidine muutus, elukohamaa kombed-tavad ja harjumused muutuvad normiks ning n-ö imelikku, võõrasse konteksti asetub Eesti (Kõvamees 2012). Eduard Vilde reisikirjades ei eristu niivõrd selgelt Eesti kommetest ja tavadest võõrandumine, kuid kirjanik paigutab Ungari ja ungarlased veidi eestlastega võrreldes nõ normaalsemasse ja paremasse positsiooni.

1.3 Imagoloogia

Eduard Vilde reisikirjade uurimisel ja analüüsimisel võtan aluseks võrdleva kirjandusteaduse uurimissuuna **imagoloogia**. Antud teooria uurib maade ja rahvaste kujutamist kirjanduses, sealhulgas ka reisikirjades (Kõvamees 2006: 663). Imagoloogia kui metodoloogilis-teoreetiline lähenemine võimaldab süstemaatiliselt analüüsida oma ja võõra kuvandeid ning kultuuridevahelises kommunikatsioonis toimivaid stereotüüpe. (Kirss 2009: 295) Tähelepanu pööratakse kirjutamisaja kontekstile ja kirjutajale, autori loodud rahvuslikele stereotüüpidele ehk kinnistunud ettekujutustele rahvastest (Kõvamees 2006: 668).

Selmet öelda, millised inimesed on, on hakatud enam tähelepanu pöörama sellele, kuidas inimesed tajuvad või kujutavad teisi (ja iseennast). Imagoloogias räägitaksegi kujundatud pildist kellestki või millestki, mitte rahva olemusest. Eesmärgiks ei ole uurida kujutatatu tõele vastavust, milline mingi rahvas tegelikult on, vaid mingi **rahva kujutamise viisi**. (Kõvamees 2006: 663)

Imagoloogilise analüüsi juures on oluline, **kuidas ja miks rahvuslikke stereotüüpe kasutatakse**. Esmaülesanne on uurida imagote vormi ja funktsiooni diskursiivses ehk loogikal põhinevas kontekstis (periood, žanr, autor, intertekst) ja selle rolli kultuuridevahelises käsitluses. Oluline on näidata imago kujunemise **ajaloolisi korrelatsioone** ehk vastastikuseid seoseid.

Kui uurida mingi rahva kujutamist, siis on olulisel kohal autor, kes seda rahvast kujutab. Imagoloogias eristatakse autoimago ehk **minapilti** ja heteroimago ehk **võõrapilti**. Autoimago märgib suhtumist oma kultuuri ja heteroimago suhtumist teise kultuuri. Autoimago mängib alati teataval määral rolli teise kultuuri kirjeldamisel. (Kõvamees 2006: 664).

Ilukirjanduslikus reisikirjanduses võib üsna tõenäoliselt kohata rahvuslike stereotüüpide kasutamist ning seetõttu analüüsin Eduard Vilde reisikirju imagoloogiateooriast lähtudes, võttes eesmärgiks tuua esile autori loodud kuvandi ungarlastest ja Ungarist. Imagoloogiline analüüs kujuneneb küllaltki subjektiivseks, sest töö autor teeb tõlgendused reisikirjadest, lähtudes eelkõige isiklikust vaatepunktist.

2 EDUARD VILDE JA UNGARI

2.1 Eduard Vilde Ungari-reisid

Eduard Vilde (1865–1933) huvi reisimise ja teiste kultuuride vastu tekkis juba tema varases nooruses. Eesti Postimehes ilmus 1867. aastal Eesti esimene algupärane reisikiri, Jüri Jürissoni „Eestimehe teekond ümber maailma „Askoldi“ laeva peal“ ning ajaleht oli tellitud Vilde vanemate koju Muugale. Lood kaugetest maadest ja teistest kultuuridest sütitasid noores Vildes suure huvi reisimise vastu ning see oligi oluline tõuge teda terve elu saatnud reisikirele. (Tilga 2013: 5)

Oma esimese reisi tegi 20-aastane Vilde algaja ajakirjanikuna, mis võimaldas tal kogeda ja näha elu väljaspool kodumaad. Just ajakirjanikutöö võimaldas temale mitmeid reise, sest tegelikult ei olnud kirjanikul kunagi palju rahalist ressursi, mis avanuks nii hõlpsalt teed Euroopasse. Vilde sirgus edukaks ajakirjanikuks ning oma kirjanikusulele tuligi nii heas kui halvas loota ja kindel olla. (Tilga 2013: 5)

Vilde jaoks olid kohalikud Eesti olud talle sageli piinavalt kitsad, vanamoodsad ja siinsed inimesed tundusid talle kitsarinnalised. (Tilga 2013: 7) Kirjanduskriitik Arno Oja on Eduard Vilde reisijaeksistentsi tõlgendanud järgmiselt: „Üdini eurooplane, kes elu lõppvaatuses tundis Eesti Vabariigiski ennast peaaegu siseemigrandina.“ (Oja 2013: 217)

1900. aastal deklareeris Vilde oma reisijakreedo: „Ma armastan loodust ja tema tuhandekujulist ilu kirglikult, ma tunnen mäest ja merest, jõest ja järvest tõsist, sügavat rõõmu; aga ma tahaksin suurlinnas elada, inimliku seltskonna kubisevates, kihavates, hiiglapesades liikuda ja hingata, rahvaste ja rahvuste vägevasti tuksuvale südamele lähedal olla.“ Suurlinna põnev ja kiire elu paelus Vildet ning teda võiski pidada pigem linnainimeseks. (Tilga 2013: 6)

20. sajandi alguses püüab Vilde avaldada reisimuljeid eestlastest lugejatele, kes ise olid veel üpris paiksed ning ei olnud eluolu, kultuuri ja kommetega Eestist väljaspool kursis. Vilde varasem reisikiri on täis humoorikaid seikluseid põnevate ilukirjanduslike tegelaskujudega, hilisem looming on aga tõsisemates toonides ning kunstiväärtuslikum ja mõtlikum, milles peegeldub sügav huvi maailma asjade vastu. Vilde loomingus ilmneb paradoks – 20 aastat oma elust väljaspool kodumaad elades kirjutab kirjanik valdavalt ainult Eesti elust. (Tilga 2013: 7)

Eduard Vilde esimene reis Ungarisse toimus 1900. aastal, mil ta külastas tagasiteel Pariisist Ungari pealinna Budapesti. Antud reisist Kesk-Euroopas on Vilde kirjutanud reisikirja „Kaks kuud Kesk-Euroopas“, mis ilmus Eesti Postimehe Õhtustes Kõnedes. Pärast pikki lohisevaid Saksamaa ja Prantsusmaa kirjeldusi ta aga Ungari külastuse kirjeldusteni ei jõua. Seega 1900. aasta Ungari reisist ei ole Vildel kirjalikke jäädvustusi. (Tilga 2013: 279)

1903. aastal reisis Vilde uuesti Euroopas, seekord Kagu-Euroopas ning sealhulgas Ungaris. Tolle aasta reisist ilmus Teatajas pikk reisikirjadesari „Mööda maad ja merd“, mis koosneb kahest jaost: esimene jagu on kirjutatud reisi ajal, sisaldades lühidalt ja kiirelt kirja pandud elamusi ja mõttelende ning teise jao kirjutas kirjanik pärast reisi, mil sai reisikogemused läbimõeldumalt kokku seada ja vormistada. (Vilde 1903: 1)

Eduard Vilde reisikirjelduste „Mööda maad ja merd“ esimene jagu sisaldab peatükki Budapestist – „Esimene mai Budapestis“, mille kirjanik parasjagu ise Budapestis viibides kirja pani ning edastas Teatajale vahetult uudiseid kohalikest sündmustest. Teise jao peatükid kirjutas Vilde aga juba kodumaal Eestis, mil ta oli reisilt naasnud ning sai reisimuljed organiseeritumalt kirja panna. Teise jao peatükid III – VI kirjeldavad mööda Doonau jõge Ungarisse sõitmist, Budapesti jõudmist ning seal nähtut ja kogetut. Reisikirjad Ungari reisikogemustest ilmusid 1. – 10. oktoobrini 1903. aasta Teatajas.

1903. aastal ilmus Teatajas ka Eduard Vilde reisisatiir „Läbi tahma ja tolmu“, mis oli reisikirja „Mööda maad ja merd“ satiiriline ja humoorikas koopia. Mõlemad reisikirjad jäid aga Vildel pooleli ning originaalkujul ei ole kumbagi kirja peale Teatajas omal ajal ilmumist hiljem avaldatud. (Toomet 2010: 1). Antud töös aga reisisatiir analüüsimisele ei tule, sest huumor kui selline ei ole sündmuste tõepärane kujutamine ning naljatasandite analüüsimine imagoloogilise vaatenurga alt osutub keeruliseks.

Eduard Vilde kolmas ja ühtlasi viimane reis Ungarisse toimus 1927. aastal, mil kirjaniku tervis ja silmanägemine olid niivõrd halvad, et arstid soovitasid tal lõunasse tervist parandama sõita. Vilde otsustas Ungari suvituslinna Hévízi kasuks. Ungari varasuvine intensiivne päikesekiirgus avaldas Vilde halvenenud silmanägemisele väga tõhusat mõju, kuid väljas valitsenud rusuv kuumus mõjus tema üldisele tervisele pigem nõrgestavalt. (Tilga 2013: 264)

Tervise parandamise kõrvalt oli Vilde kohustatud ka kogu Hévízis viibitud aja tööd tegema, kuigi meelsamini tahtnuks ta puhata. Ta kirjutas neli reisikirja ajalehele „Vaba Maa“, milles kirjeldas Hévízis veedetud aega ja sealseid olusid. 1927. aasta 23. mail kirjutatud reisikirjas „Kus algab kevad ja kus suvi“ kirjeldab autor ilmaolusid teekonnal Hévízisse – mida lõuna poole Vilde jõudis, seda kontrastsemaks muutus kliima võrreldes Eestiga ning erinevus üllatas teda kõige enam Ungaris. (Vilde 1927: 8)

25. mail kirjutatud reisikirjas „Masendavast lahkusest“ avaldab Vilde ilmekalt arvamust ungarlaste 'otse koormavast' viisakusest ja lahkusest, millega ta üle kuhjatakse ning mis temas palju küsimusi tekitab. Ungarlastele omasest lahkusest saab lähemalt tutvuda töö teises peatükis. (Vaba Maa Vilde 1927: 10)

20. juunil kirjutas Vilde Eesti kuurortlinna Narva-Jõesuud ning Hévízit võrdleva reisikirja „Hévíz ja Jõesuu“, milles kirjeldab Hévízi eluolu ning võrdleb enda kogemustest lähtudes Eesti ja Ungari suvituslinna. Mõlemas linnas veetis Vilde aega lootuses tervist parandada – Narva-Jõesuus sanatooriumis ning Hévízis mudaravilas.

Antud reisikirjas on selgelt eristatavad ja võrreldavad autori minapilt ja võõrapilt. (Vaba Maa Vilde 1927: 5)

1927. aasta 3. juulil kirjutatud viimane reisikiri „Sugulusest, sõprusest ja minu patriotismist“ ei ole niivõrd autori nähtu ja kogetu vahetu kujutamine, vaid subjektiivne hinnang ungarlaste toonasele olukorrale ning ungarlaste ja eestlaste omavahelisele sugulussidemele. Muuhulgas kirjutab Vilde antud reisikirjas Ungari romaanikirjaniku Gyula Szabóga kohtumisest Hévízis. Antud sündmus sai kajastatud 19. juunil Ungari ajalehe *Zalai Közlöny* artiklis „*Hévízi levél*“ ehk „Hévízi kiri“, milles Gyula Szabó isiklikult Vildet ülistab. Ka eestlased said antud sündmusest teavitatud, kui 9. juuli Teatajas ilmus artikkel „Ungari leht Eduard Wildest – huvitavam ja sümpaatlikum kuju kuurordis.“ See oli ülevaatlik kokkuvõtte tõlgituna ungarikeelsest artiklist. Kohtumise Gyula Szabóga avab lähemalt töö teine peatükk.

1928. aastal, vahetult pärast viimast Ungari külastamist, pidas Eduard Vilde Eesti-Soome-Ungari Liidus 29. jaanuaril kõne, milles tegi kokkuvõtte oma reise jooksul täheldatud ungarlaste ja Ungari eripäradest. Antud kõne ilmus kirjapanduna Fennougria ja Eesti hõimuorganisatsioonide häälekandjas Eesti Hõim.

Eduard Vilde produktiivsusele reisikirjanikuna ei ole suuremat tähelepanu pööratud. Reisedel kirjutatud Vilde loomingut on peetud liiga kergetoeliseks, sest enamik muljeid on kirja pandud kas reisi ajal või vahetult pärast reisi, mistõttu ei ole need viimseni kunstiväärtuslikeks lihvitud. Reisikirjades aga peegeldub järelkult autentsemalt Vilde minapilt, tema keelekasutus, tolelaegsed reisingimused ja maailm. (Tilga 2013: 5) Nendest peegeldustest lähtuvalt analüüsitakse ja kirjeldatakse töö teises peatükis Vilde kirjeldusi ja muljeid ungarlastest ja Ungarist, võttes analüüsi aluseks reisikirjad ning 1928. aastal peetud Eesti-Soome-Ungari Liidus peetud kõne.

2.2 Eduard Vilde Eesti diplomaatilise esindajana 1920. aastal

Eesti kultuuriloos esimese suurusjärgu tähena tuntud ajakirjanik ja kirjanik Eduard Vilde oli muuhulgas tegev poliitikas. Vilde diplomaadirollile aga ei ole suuremat tähelepanu pööratud ning järgnevas alateemas räägin lähemalt Vilde rollist diplomaadina ning Eesti diplomaatilise esindajana Ungaris.

Pärast Esimest maailmasõda toimus Eestis iseseisvuse kaitseks ja kindlustamiseks Vabadussõda, mille suutsid eestlased raskete lahingute käigus võita. Pärast 24. veebruari 1918 uskusid vaid üksikud eestlased, et nii väike riik saab talle vaenuliku suurriigi Nõukogude Venemaa kõrval tegelikult püsima jääda. Ime siiski sündis ja Eesti riik jäi alles. Loomulikult oli kogu Eesti alles kujunev välispoliitikat tegev riigiparaat suunatud peamise probleemi lahendamisele – kuidas iseseisvust tugevadada ja kindlustada. (Jávorszky 2001: 13)

Aktuaalseks tõusis Eesti diplomaatilise esindaja saatmine Saksamaale, Berliini ning 22. augustil 1919 anti Eesti välisministeeriumile õigus valida oma äranägemise järgi vastav saadik (Medijainen 1997: 154). Esindaja kohuseks oli esindada Eestit ka naaberriikides Austrias, Ungaris, Tšehhoslovakkias, Madalmaades ja Šveitsis. (Medijainen 1997: 153).

Ametlikuks esindajaks valiti Eduard Vilde, kes saadeti Eesti diplomaatiliseks esindajaks Berliini siis, kui Vabadussõda oli jõudnud lõppfaasi ja eestlased olid oma iseseisvustahet võiduka sõjaga kinnitanud (Arumäe 1992: 1261). Berliin tunnistas Vildet kui välisministri esindajat Saksa Välisasjade Riigiministri juures (Medijainen 1997: 155). Ta töövaldkonnaks oli Saksamaaga suhete korraldamine ja Eestile *de iure* tunnustuse taotlemine, mis ei olnud sugugi kerge teha. Eesti esindajail tuli kogeda kogu Euroopas levinud skepsist ja ebalust Eesti iseseisvuse suhtes. (Arumäe 1992: 1261)

Vilde diplomaatiliseks esindajaks saatmine tuli n-ö üleöö, sest mingit eelnevat ettevalmistust tal selleks ametiks polnud. Ta tundis saksa kultuuri ja sakslasi ning omas pikaajalisi sidemeid Saksa sotsiaaldemokraatidega, samuti oli kursis poliitikaga ning oskas inimesi mõjutada. (Viitol 2012: 228) Tänu heale saksa keele oskusele ja mõningatele tutvustele Saksa pahempoolsete seas võidi temalt palju loota (Medijainen 1997: 154).

1920. aasta septembris ootas Vildet ees pikem diplomaatiline teekond, mis pidi teda viima pealinnadesse Berni, Viini, Budapesti ja Praha (Viitol 2012: 232). Katse Eestile tunnustust hankida aga ebaõnnestus, sest Vilde ei jõudnud Bernist kaugemale. Vilde kirjeldab salajases aruandes Eesti Vabariigi välisministrile olukorda järgmiselt: „Lugu, et Eesti valitsus oma voliniku isiklikult välja oli saatnud tunnustamise asja kiirendama, näis niihästi Schweitsi kui ka hiljem Austria, Ungari ja Tšehhoslovakkia riigimeeste peale veidi võõrustavalt mõjuvat. Nende sõnades seisis väljendamata küsimus: Mis tung ja rutt on teil korraga selle tunnustamisega – miks te meie kirjalikku vastust oma kirjaliku ettepaneku peale ära ei oota – see ei jää ju tulemata!“ (Arumäe 1992: 1266)

Teisisõnu, antud riikide valitsused ei olnud Eesti tunnustamiseks veel konkreetseid otsuseid langetanud ning seetõttu ei olnud ka Vildel põhjust Bernist edasi Ungari, Austria või Tšehhoslovakkia poole liikumiseks. Ungari saatkond edastas Vildele teate, et kui tal muul põhjusel ei ole tarvis Budapesti reisida, siis ei tasu tunnustuse asjus sinna reisimiseks vaeva näha (Arumäe 1992: 1267). Šveitsis sai Vildele selgeks, et kogu üritus on lootusetu ning lahkus Bernist pärast kuu aega kestnud ootamist, seega 1920. aastal ei külastanud Vilde Ungarit (Medijainen 1997: 159).

3 EDUARD VILDE KUVAND UNGARIST JA UNGARLASTEST

„On loomulik, et Ungarisse sattunud eestlane eel kõige tunneb üht huvi: avastada kõiksugu sarnasusi ungari hõimu ja enda vahel, nii ihulisi kui hingelisi. Kuis on ta välimus, võrreldes minuga, kuis ta keel, kuis ta kombed, kuis ta asula ja elamu, kuis ta mõte ja meel?“ (Vilde 1928: 46) alustab Eduard Vilde 1928. aastal Eesti-Soome-Ungari Liidus oma kõnet, milles kirjeldab lähemalt ungarlasi ja Ungarit.

Antud peatükk keskendub Eduard Vilde loodud kuvandile Ungarist ja ungarlastest, lähtudes publikatsioonide analüüsimisel ja tõlgendamisel imagoloogiateooriast. Peatüki alajaotused kujunevad Vilde publikatsioonides esinenud teemadest, mida on siinse töö autori hinnangul Vilde enim käsitlenud ning millele rõhku asetanud. Teemad jagunevad kaheks – Ungari üldised olud Vilde külastuste ajal ning ungarlaste kuvand.

Ungari üldiste olude kuvandiloomet kujundavad Vilde kirjeldused Ungari poliitilistest oludest vahetult enne tema esimesi reise Ungarisse 20. sajandi alguses ning viimase reisi ajal 1927. aastal, et välja tuua ajaloolisi korrelatsioone ja mõista konteksti. Kirjanik loob selge kuvandi ka Ungari geograafilistest oludest, milles eristuvad Vilde loodud autoimago ja heteroimago. Ungari pealinna Budapesti ja suvituslinna Hévízi kunstipärased kirjeldused loovad lugejale antud paikadest selge pildi.

Ungarlaste kuvandi avavad alateemad nende etnilisest välimusest, iseloomujoontest, jõukusest ja rahvuslikest eripäradest, mida on kõigis publikatsioonides mingil määral käsitletud ning antud peatükis kokku võetud. Vilde on põgusalt käsitlenud ka eesti ja ungari keele sarnasusi ja erinevuseid ja hõimusuhte tekkimist.

Eelnevatest alateemadest teen kokkuvõtliku ülevaate järgmistest publikatsioonidest lähtudes:

- 1903. aasta Teatajas ilmunud reisikirjadesari „**Mööda maad ja merd**“. Esimese jao peatükk „Lugejale“ on kirjutatud Berliinis, milles Vilde avab oma tulevase reisi põhjuse ja eesmärgid. Peatükk „Esimene mai Budapestis“ on kirjutatud Ungari pealinnas viibides ning saadetud sealt Teatajale, võimaldades eesti lugejatel vahetult 1. mai sündmustest Budapestis teada saada. Teise jao peatükid on reisijärgselt Eestis kirja pandud.

Esimene jagu. Lugejale.

Esimene mai Budapestis.

Teine jagu. Donau jõel.

Minu korter Ungria perekonnas.

Ungarlaste lahkus võeraste vastu.

Budapest.

- 1927. aastal ajalehes Vaba Maa ilmunud reisikirjad, mille Vilde kirjutas sama aasta suvel Ungari suvituslinnas Hévízis viibides.

„**Kus algab kevad ja kus suvi**“ (Hévíz, 23. mai)

„**Masendavast lahkusest**“ (Hévíz, 25. mai)

„**Hévíz ja Jõesuu**“ (Hévíz, 20. juuni)

„**Sugulusest, sõprusest ja minu patriotismist**“ (Hévíz, 3. juuli)

- 1927. aasta 19. juunil Ungari ajalehes *Zalai Közlöny* ilmunud Gyula Szabó artikkel „*Hévízi levél*“ („Hévízi kiri“) ning selle eesti keelde tõlgitud versioon 1927. aasta 9. juuli Teatajas „**Ungari leht Eduard Wildest**“. Võtan käsitlusse eestikeelse tõlkeversiooni artiklist, järeldusel, et see kattub suures osas ungarikeelsega.

- 1928. aasta 29. jaanuaril Eesti-Soome-Ungari Liidus peetud kõne kirjalik variant „**Muljeid Ungarist ja ungarlasist**“, mis ilmus 1928. aasta Fenno-Ugria ja Eesti hõimuorganisatsioonide häälekandjas Eesti Hõim.

3.1 Ungari

3.1.1 Ungari geograafilised olud

Ungari geograafiliste olude, eelkõige kliima kirjeldamine Vilde käsitluses on küllaltki autorikeskne ja hinnanguline. Vilde toob pidevalt võrdluseks Eesti kliima, mis talle sugugi ei meeldinud – kuvab lugeja jaoks Eesti kliimaoludest küllaltki negatiivse alatooniga minapildi ja Ungarist positiivse võõrapildi.

Kui Vilde 1927. aastal Eestist Hévízisse sõitis, kirjeldas ta reisikirjas „Kus algab kevad ja kus suvi“ ilmekalt, millised olud temast Eestisse maha jäid ning mis teda Ungaris ees ootasid, luues Eesti oludest pigem masendava pildi: „*See oli talv, mis jäi Eestisse 18. mail maha. Lumetu talv. Kõik kuluhall ja raagus. Harju- ja Viruvärava mäenõlvikutel vaid pisut halvavõitu vaevamuru, maal aga ei rohulibletki veel, ega orast, mis vääriks seda nime,*“ (Vilde 1927a). Ungaris aga tabas teda sellistele oludele üllatavalt suur kontrast – seal oli juba heinaaeg, viljapuud olid ammu õitsenud, kirsid juba müügil ning marjapõõsad õites. Soodsa kliima tõttu oli taimekasv lopsakas ja rammus.

Lisaks sellele, et soojas kliimas on loodus lopsakam ja viljal paremad kasvutingimused, arvas Vilde, et Ungari soojades oludes ei oleks tema tervis nõrk ega silmad haiged. Vilde viibis terviseparandamise eesmärgil tihti sanatooriumites ning 1927. aastal soovitasid arstid Vildele lõunasse tervist parandama sõita. Seekord otsustas Vilde, et veedab suve Ungaris Hévízi kuurortis, sest talle meeldis väga soojus. (Viitol 2012: 264)

Vilde loob lugejale eestlaste ürgesivanematest küllaltki humoorika pildi: „*Vist polnud meie ürgesivanemate strateegiast ja välispoliitikast suurt asja, ega nad Aasiast tulles muidu oleks jäänud Läänemere rannikule kükitama ja külmetama, kuna teised suguharud hõimkonnast sooja poole rühkisid.*“ (Vilde 1927a) Siin tuleb esile kirjaniku pettumus meie esivanemate käitumise pärast. Vilde tõdes ka, et eestlaseid oleks ühe miljoni asemel kümme, kui elamistingimused ja kliima oleksid soojemad.

Vilde kirjeldus ungari avarast tasasest pustast on väga kunstipärane, kujustades lugejale pildi meeletult suurest maa-alast, mis ungari rahvalaulus oma üksilduses, igavuses ja tühjuses on tekitanud ungarlases müstilise hingevalu. Kirjanik tõdeb, et kes on kunagi näinud seda ääretut, ühetoonilist ja haljast tasandikku, mida kutsutakse Alföldiks, see mõistab, miks ungaraste rahvalaul on täis igatsevat ja valus tuikavat melanhooliat. Eesti lugejal võis tekkida ungari madalikust pilt kui väga suurest ja lagedast maa-alast.

Vilde meenutab oma 1928. aastal peetud Ungarist ja ungarlastest muljeid kokkuvõtvas kõnes, kuidas ta Doonau jõge mööda lõunapoole sõites Ungari kuulsat pustat imetles ning talle Sandor Petőfi ülistavad romantilised kujutlused meelde tulid. 1927. aastaks aga olid enamus rohulagendikest muudetud viljakateks põldudeks ning endine lage karjamaa oli kattunud talude, meiereide ja raudteedevõrguga. Võrdlus hõlbustas lugejal Ungari arengutest aimu saada, mis vahepealse 24 aasta jooksul aset olid leidnud.

3.1.2 Ungari poliitilised olud 19. keskpaigast 20. sajandi alguseni

Vilde on oma 1903. aasta reisikirjadesarjas „Mööda maad ja merd“ käsitletud ülevaatlilikult Ungari 19. – 20. sajandi alguse poliitilisi olusid, mis aitasid eesti lugejal luua ajaloolisi seoseid ning paremini mõista Ungari tolleaegset eluolu. Ühtlasi võimaldasid Vilde kirjeldused kujundada eesti lugejate seas võrdluse tolleaegse Eesti eluoluga.

Vilde kirjeldab 1903. aasta reisikirjas „Mööda maad ja merd“ VI peatükis ungarlaste poliitilist olukorda 19. sajandi keskpaigast 20. sajandi alguseni, mil Vilde ise Ungarit külastas. 1848. aastal puhkes Ungaris kodanlik-demokraatlik revolutsioon ja vabadussõda, mille käigus nõudsid ungarlased omale poliitilisi õiguseid ning riigile iseseisvust. Selle revolutsiooni tingisid asjaolud, et Ungari riik oli Austria keisri ainuvalitsuse all ning ainult aadlisool olid poliitilised õigused. Kõik Ungari aristokraadid elasid talvekuudel Viinis oma sealsetes paleedes, et kuninga ja tema koja

lähedal olla. Kuningas asus ise samuti ainult Viinis (mõlema riigipole pealinnas), ehkki tal oli Budas suur loss – Pest ega Buda ei olnud veel piisavalt auväärt, et kuningliku pealinna nime kanda.

Selline olukord viis rahva endale poliitilisi õiguseid nõudma. Revolutsiooni ajal kuulutasid üliõpilased Pestis Ungari rahva poliitilisi nõudeid, mis olid 12 punktiks kokku võetud. Ühes trükikojas trükiti ilma tsensuurita nimetatud 12 punkti paberile ning laotati rahva seas laiali. Seejärel mindi Pesti raekoja ette ning linna bürgermeister kirjutas nõudele alla, mis oli märgiks sellele, et Pesti linn võtab rahva nõuded ka ametlikult vastu. Ka Viinis anti Ungari rahva nõuetele järele ning Ungari kuningriik sai omale iseseisva ministeeriumi.

Paraku oli ungarlaste rõõm lühike. Serblased ja horvaadid korraldasid Lõuna-Ungaris verise mässu, mida Serbia valitsus peaaegu avalikult, Viini valitsus aga salaja toetasid, sest viimasel oli ainuvalitsuse kaotamine kahju ning otsiti põhjust selle tagasivõtmiseks. Viini valitsuse salapäideid märgates pööras Ungari rahva viha kõigi võimude vastu, kes Ungarilt uusi õiguseid ära tahtsid võtta.

27. septembril algas Pestis avalik mäss, kui ertshertsog Stefan oma ameti maha pani ja krahv Lamberg kuningliku komissarina Ungari riigipäeva lahutama asus. Vihased ungarlased tapsid Lambergi Kettisillal. 31. detsembril peeti Pestis viimane riigipäevakoosolek, mille järel parlament ja valitsus, mille eesotsas oli vabadusevõitleja Ludvig Kossuth, asetati Debreceni linna, sest Pestis oli julgeolek ohustatud. 1849. aasta alguses toimusid Pestis ja Budas mitmed lahingud austrialaste ja ungarlaste vahel, et need linnad provintsilinnadeks maha suruda ning Viin uuesti mõlema riigipole keskpaigaks teha.

Hoolimata kõigest ärkas ungarlaste rahvuslik teadvus, hakkasid arenema teadus, kirjandus ja seltsielu liikumine. Hoolimata poliitiliste õiguste puudumisest kosus majandus. Rahvas avaldas valitsusele vastupanu enda poliitiliste õiguste äravõtmise pärast. Ungari rahva lepitamiseks pandi endine parlamentaarne põhiseadus osaliselt jälle

maksma, kui ta 1861 ja 1865 Pesti kokku kutsutud riigipäevadel Ungari rahvast kuningaga ära ei suutnud lepitada. Alles pärast 1866. aastal toimunud Preisi-Austria sõda, kus Austria lüüa sai ja Saksa ühendusest välja astus, võeti leping viimaks vastu. 1867. aastal nimetati teine konstitutsioonil põhinev ministeerium, mille presidendiks sai krahv Julius Andrassy. Ungarimaa kuningaks krooniti Buda linna Maarja kirikus keiser Franz József. Valitseja ja rahvas tegid omavahel rahu.

Pesti ja Buda linnadel algas uus progressiivne õitseage. Juba aastal 1849 oli otsus mõlema linna ühendamiseks ametlikult vastu võetud. Andrassy ministeeriumi ajal hakati mõlema linna korrastamiseks ja ilustamiseks usinalt tööd tegema ning ühendamine sai teoks 1873. aastal, mil linnale anti nimeks Budapest. Linn jagunes enne kolmeks iseseisvaks üksuseks: ühe nimi oli Pest, teise nimi Buda (sks k Ofen) ja kolmanda nimi O-Buda (sks k Vana-Ofen). Algas suur ehitamisetuhin ja vägevaid hooneid kerkis igas linnajaos, tänu millele tõusis elanike arv lühikese ajaga kahekordseks.

3.1.3 Pealinn Budapest 1903. aastal

1903. aastal viibis Eduard Vilde Ungari pealinnas Budapestis, millega tal õnnestus lähemalt tutvuda. Reisikirjas „Mööda maad ja merd“ teise jao VI peatükis loob Vilde Budapestist väga positiivse ja suursuguse kuvandi – kõige ilusam ja toredam linn Doonau ääres; üks kenamatest linnadest maailmas; rikas kõige poolest, mida teisedki suured Euroopa linnad pakuvad; läbi ja lõhki moodne linn. Samuti tõdes Vilde, et ühelgi teisel Euroopa suurlinnal ei ole auväärsemat ja maalilisemat asukohta kui Budapestil, olles Doonau jõe kallastel, osalt mägisel ja osalt tasandikulisel maa-alal. Vilde loob Ungari pealinnast vägeva ja väärrika pildi, millest saavad reisikirja lugejad tänu detailiderohkusele hea ülevaate.

Vildele jäi Budapestis viibides silma asjaolu, et linn on uus aga ühtlasi ka vana. Ta mainis, et Euroopas ei ole ühtegi linna, mis oleks veerandsaja aasta jooksul nii kiiresti

arenenud. Budapest oli väga moodne, kuid tal oli ka jagusid, mis meenutasid Vilde sõnul maakohta. Vastuolud uuemate ja vanemate linnaosade vahel tekkisid Vildegi sõnul asjaolust, et Budapest arenes ja muutus pärast 1867. aastat väga kiiresti, mil Ungari riik ja rahvas sai omale suuremad poliitilised õigused. Sellega ärkas rahvuslik iseteadvus ja püüd pealinna kaunistada, mistõttu tekkisid Budapestis paarikümne aasta jooksul veel asustamata paikadele terved linnajaod. Linna arenemist kirjeldades loob Vilde eesti lugejatele pildi kui edumeelsest ja edasipürgivast linnast.

Ühendatud Budapesti kirjeldab Vilde väga rahvarohke ja kihava paigana. Seal elas 20. sajandi alguses ligikaudu 600 000 elanikku, kellest üsna suur hulk (umbes 130 000) olid juudi rahvusest. Kirjanik lõi lugejale kireva pildi Budapestist, kus elu ja liikumine oli kiire nagu igas Euroopa suurlinnas. Tänavatel võis näha erinevatest rahvustest koosnevat kirevat pilti, mis tuletas Vildele meelde Ungari asukoha omapära Õhtumaade, Balkani poolsaare ja Hommikumaade vahelisel piirialal. Kirjeldustest selgub, et kirjanikule meeldisid rahvarohked ja kultuuriküllased suurlinnad.

Vilde sõnul ei seisnud nii laia ja veerikka veesoone ääres nagu Doonau ükski teine Euroopa linn peale Peterburi. Jõge võisid lugejad ette kujutada mitmesuguse laiusega - kõige kitsamast kohast 300 meetrit ja kõige laiemast 1140 meetrit, ühtlasi lootsikutest, auru- ja purjelaevadest kubisevana. Väga oluliste insenerisaavutustena tõi Vilde esile Budapesti suured sillad, mis võimaldasid läbikäimist Pesti ja Buda linnaosade vahel – Kettsild (Vilde käsitluses Ahelasild), Margiti sild (Vilde käsitluses Margareta sild) ja võlvitud Vabadusesild (Vilde käsitluses Franz Joosefi sild).

Budapesti tänavate seast olid Vilde meelest kõige suurepärasemad Doonau vasakul kaldal olevad väga pikad kallasteed. Budapestil ei puudunud ka oma ringtänavad. Kõige suurepärasemat vaadet aga pakkusid Vilde jaoks Doonau kallastel Budapesti vägevaimad ja kauneimad paleed ja avalikud hooned.

Vilde reisikirja lugeja võib ette kujutada Buda linnajaos seisvat kuninglikku lossi kui pealinna vägevaimat ehitist. 186-meetrine hoone seisvat kuningliku paiga peal – mäe

otsas, esikülg Doonau jõe poole ning 'terve suur ja hiilgav pealinn kummardas ta jalge ees'. Vilde kirjeldas põgusalt lossi sisemust ning erinevaid saale, kus viidi läbi kuninglikke toiminguid, hoiti Ungari riigisümboleid ja mälestusesemeid Ungari kuningriigi asutajast, püha Stefanist. Lossi piiravat mitmest küljest uhke ja hästi hoitud aed, mille terrassidelt avanes suurepärase vaade Doonau jõe ja Pesti linnajagude peale. Vilde lõi kuninglikust lossist tõeliselt auväärse kuvandi, kirjeldades detailselt selle iseärasusi.

Teine Vilde jaoks aukartust äratav hiigelehitis oli Ungari parlamendihoone, Pesti poolisel jõekaldal, Széchenyi kaldapealsel (Vilde käsitluses Rudolphi kallastee). Lugeja võis ette kujutada väga suurt gooti stiilis hoonet koos kümne sisehooviga, mis võttis enda alla 15 000 ruutmeetrit maad. Sellist hoonet polevat autori sõnul viimaste aastakümnete jooksul Euroopas ehitatud. Lugeja võib hoone hiiglaslikkusest veel aimu saada Saksa keisri Wilhelmi kommentaarist, kui ta Ungari parlamendihoonet nägi, et ehitus oli suurem ja ilusam kui Saksa riigipäevahoone.

Kirjanik puutus Budapestis esmakordselt kokku kuumaveelallikatega, mille poolest Ungari kuulus on ning kirjeldab reisikirjas nende olemust lähemalt. Vilde sõnul ajanud allikad niivõrd palju mineraalvett välja, et kui neid oleks rohkem tarvitamas käidud, oleks Budapest olnud esimene terviseveepaik maailmas. Sooje mineraalallikaid leidis kogu pealinnas, isegi Doonau põhjast ajas mitmest kohast tulist vett üles. Allikate veed ja muda olevat enamasti väävlised ja kibesoolased ning nendega raviti eelkõige nahahaigusi, mitmesuguseid naistehaigusi, tuberkuloosi (Vilde käsitluses skrofula), Inglise haigust jne. Eestlasele võis tol aja tunduda küllaltki võõras ja kauge, et maa seest eraldub tervendava toimega kuuma mineraalvett. Üldiselt reisiti to ajal vähe ning teadmised kaugematest paikadest puudusid.

Budapesti kõige kenam pärl aga oli Vilde arvates keset Doonau jõge asuv Margiti saar (Vilde käsitluses Margareeta saar). Lugeja võis saart ette kujutada pikerguse ja sihvaka laeva kujulisena, mida kattis lopsakas mets, mille muutsid teerajad, lilleaiad ja muruplatsid toredaks ilupuistikuks. Saarele olid sisse seatud suured restoranid ja

hotellid ning supelmaja ja suur hulk suvemaju. Margiti saare ja mõlemate Doonau kallaste vahet sõitsid suvel tihti aurulaevad, mis vedasid sinna suvitajaid ja lõbutsejaid.

Kuvandeid erinevatest linna vaatamisväärsustest kokku võttes lõi Vilde Budapestist suursuguse ja kutsuva pildi, mis võis lugejas tekitada soovi suurlinna ka ise külastada.

3.1.4 Ungari poliitilised olud 1927. aastal

Vilde kolmas ja ühtlasi viimane Ungari külastus toimus 1927. aastal, mil Ungari oli pärast Esimest maailmasõda väga kurvas seisus. Sõjajärgset maailma taastades tehti ülekohut just kõige enam Ungarile. Ungari oli Esimese maailmasõjajärgselt kaotajariikide seas ning pidi Trianoni rahulepingu tõttu 1920. aastal oma naabritele loovutama suhteliselt kõige enam maid. Miljonid ungarlased jäid elama neisse mitte eriti sõbralikult suhtuvasse naaberriikidesse (Jávorszky 2001: 13).

1927. aasta reisikirjas „Sugulusest, sõprusest ja minu patriotismist“ kirjeldab Vilde ungarlaste olukorda, kuidas neil läksid tolelaegsest Esimese maailmasõja järgsest ’õlgade ja puusadeni amputeeritud’ Ungarist kõneledes silmad niiskeks. Ungari olukord oli juba seitsmendat aastat olnud kõneaineks ajalehtedes ja ungarlaste omavahelistes jutuajamistes ning oldi veendunud, et olukord ei või selliseks jääda.

Suurbritannia ajalehes „Daily Mail“ oli ’üks Inglise pressikuningaid’, lord Rothermere 1927. aastal väitnud samuti, et Ungari olukord ei võinud selliseks jääda ning nõudis Trianoni lepingu ümber hindamist. Kõik ungarlased olid talle kaasa elanud ning kuulus Ungari romaanikirjanik Ferenc Herceg korjas allkirju, et lord Rothermere’ile tänukiri saata, kes ühtlasi aitaks kinnitada, et Ungari peab oma kaotatud maad tagasi saama. Ungari tahtis tagasi saada maid ja rahvast Rumeenialt, Jugoslaavialt, Tšehhoslovakkialt ja Austrialt. Selles ei olevat kahelnud ükski ungarlane.

1928. aastal oli Ungari riigi eesotsas asevalitseja admiral Horthy, kes oli ungari töölisrahva jaoks küllaltki ebameeldiva olukorra loonud. Tegemist oli Vilde sõnul feodaalse värvinguga olukorraga, mis demokraatlike vaadetega ungarlastele ei meeldinud. Töölisklass ei olnud rahul, et neilt oli võetud ühinemisõigus, ajakirjanduse- ja koosolekuvabadus jne. Küll aga ei pidavat Ungarit külastav võõras antud erakordsest surveolukorrast eriti midagi märkama. Horthy režiim oli selleks ajaks juba peaaegu kümme aastat võimul olnud ning ungarlaste demokraatlikke püüdlusi ning vabadustunnet õõnestanud.

3.1.5 Suvituslinnad Hévíz ja Narva-Jõesuu 1927. aastal

„Hévíz – see on sedalaadi idüll: Emakesel maal on siin kohas väike auk ihus, kust ajab sooja vett välja. Veest on tekkinud suur tiik, millel põhjaks mädanend taimedest paks mudakiht. Tsementsammastikule rajatud lihtne puust supelhoome sisaldab primitiivseid konge mehile ja naisile, eneste paljastuseks ja jälle rõivastuseks peale supelust,“ alustab Eduard Vilde 1927. aastal kuurordi kirjeldust reisikirjas „Hévíz ja Jõesuu“. Tegemist on laadilt kõige ilukirjanduslikuma Vilde reisikirjaga, milles ta kirjeldab ja võrdleb väga kunstipäraselt idüllilist kuurortlinna Hévizit ning Eesti suvituspaika Narva-Jõesuud.

Suvitaja võis nautida kuurortlinna Hévízi võlusid soojas termaalveejärves, mida Vilde kirjeldab hurmavalt mõnus olevat. Järves kasvasid lootuslilled ning taimekasv oli Vilde sõnul tänu soodsale kliimale väga rammus. Seda tunnistasid kuurordi väike park, mille ääres seisis kuuskedest, mändidest ja mitmekesistest lehtpuudest koosnev metsatukk. Kõnniteede ja majade ees õitsesid rikkalikud lilleistandused, mis muutsid looduspildi veelgi lopsakamaks. Vilde kujundas Ungari puhkepaigast tõeliselt idüllilise pildi ning ühtlasi tõdes, et Eesti paepealne põhjarannik ei saa kunagi sellise lopsaka taimekasvu osaliseks.

Vilde rahulolematus Eesti kliimaga tuleb taas esile, kui mainib, et ta suvitaks meeleldi kodumaa kuurortlinnas Narva-Jõesuus, kui Eestis oleks maikuust alates suvi ning juuni esimesel poolel oleks juba 30 soojakraadi, nagu Ungaris. Hévízis olid lisaks headele kliimaoludele ka paremad elamistingimused, sest hotellid ja pansionid olid varustatud kõige vajaminevaga. Narva-Jõesuus see-eest pidid suvitajad kõik magamisasjad, voodipesu ja sealjuures ka madratsi ise kaasa võtma, mis tingis Vilde arvates Narva-Jõesuu vähese populaarsuse välismaalaste seas. Küll aga kiitis Vilde Narva-Jõesuu võluv merevaadet, mida Hévízis ei olnud.

1928. aasta kõnes kirjeldab Vilde Hévízi ümbruses tihedalt paiknevaid kiviehitiste ja korralike kõnniteedega külasid, mis talle hoopis linnu meenutasid. Küla nimega Szent András jäi Vildele meelde modernlinnana, sest see oli tervenisti tekkinud viimase kümne aasta jooksul. Linn oli ehitatud Hévízi patsientidelt teenitud rahaga, eesmärgil majutada Hévízi külastajaid, kes omale korterit või eramaja soovisid üürida. Sellega meenusid Vildele Eesti suvituslinnad ja ravilad, mis enamasti kõdunesid, ilma et oleks abi leitud.

3.2 Ungarlased

3.2.1 Ungarlaste etnograafiline välimus

Vilde kõneles 1928. aastal, et ungarlaste etnograafilisest välimusest sugulusmärke otsides selgus üsna kiirelt tõsiasi, et sarnasus võis kas täielikult puududa või oli see olemas väga suurel määral. Leidus mõlemale kriteeriumile vastavaid inimesi ning ka 'vaheastmelisi teisendeid' samal maa-alal, samas linnas ja samas külas. Vilde arvates oli eestlasele võhivõõras ja lausa eksootiline tõmmu ungarlase tüüp – pruunikas nahk, tumepruunid või mustad karmid juuksed, pruunid või mustad silmad. „*Nad on kehalt väiklased, saledad, liikmeilt peenevõitu, kabedad, ent sitked ja nõtked, loomult reipad ja võrdlemisi elavad,*“ kirjeldab Vilde tõmmut tüüpi ungarlase välimust.

Vildel õnnestus kohata ka teist ungarlaste etnograafilist äärmust, tänu sellele, et jõudis 1927. aastal suvituslinna Hévízisse ajal, mil kuurordis viibis palju rahvast. Seal olid põhjamaised soome-ugrilased, keda ei oleks eestlased sugugi võõraks pidanud. Vilde teeb ungarlaste etnograafilise välimuse varieeruvust analüüsides järelduse, et ungarlased on nii põliselt kui ka ajutiselt koos elanud väga paljude teiste rasside ja rahvustega, näiteks türklaste, juutide ja armeenlastega. Kirjanik oletab, et maakohas Hévízis jäi rahvas võõrast verest ehk üsna puutumata, mõnes teises paigas oli aga segaveri domineerima hakanud. Sedasi olidki tekkinud variatsioonid ungarlaste välimuses ning kindlalt ei tea öelda, kus paiknesid ühe või teise ungarlase juured.

Teiste rahvuste seas olid ungarlased Vilde sõnul suurel määral juutidega sarnastunud ja lausa nii põhjalikult, et Ungari juuti oli juudina raske ära tunda. Vilde nägi Ungaris juute, kelle põlvnevust oli väga raske uskuda, sest nad olid välimuselt täiesti ungarlase moodi muutunud, keelest ja kommetest rääkimata.

Tõmmukate ungarlaste juurde tagasi tulles oletas Vilde, et nemad elasid tihedamalt koos Ungari avaral Kesk-Doonau madalikul ehk Alföldis ja täpsemalt selle idapoolsemas osas. Argumenti põhjendas Vilde sellega, et kui ta 25 aastat tagasi Doonaud mööda laevaga lõuna poole sõitis, ilmus laevale 'mustaverd' ungarlasi paremapoolsel kaldal asetsenud jaamadest, keset Alföldi.

3.2.2 Ungarlaste iseloom

Antud alapeatükk keskendub Vilde kui eestlase minapildi ja ungarlaste võõrapildi kujundamisele ja kujunemisele Vilde publikatsioonides vastavaid käsitusi analüüsides. Vilde tekstides ilmneb selge kuvand ungarlaste peamistest iseloomujoontest – viisakus, sõbralikkus ja lahkus ning vastavalt hinnang eeslastele kui põhjamaiselt kinnistele inimestele.

Vilde tõstab reisikirjades mitmel korral esile ungarlaste patriarhaalse külalislahkuse, mis tema sõnul külmadele ja sulgunud põhjamaalastele on sellises ulatuses üsna tundmatu. 1928. aasta kõnes tõdeb kirjanik, et see üliviiisakus ja ülilahkus on omadus, mida eestlaste seas ei kohta. Eesti riigiametnikud olevat parimal juhul jahedalt korrektsed, lahkust kohata ei olnud aga mitte kunagi lootust. Eesti ametnikud ei pidavat silmas, et auditoorium ei eksisteeri nende pärast, vaid vastupidi. Siit ilmneb pigem negatiivse alatooniga kuvand eestlastest.

Vilde tutvustas eesti lugejatele ungarlaste sõbralikke iseloomujooni mitmete seikluslike olukordade kirjelduste kaudu, mis kinnistasid arusaama madjarite lõputust lahkusest. 1903. aasta reisikirjas „Mööda maad ja merd“ on Vilde tähelepanu pööranud seigale esimesest Budapesti külastusest 1900. aastal, kui tutvus tõeliselt külalislahke vanema ungari meesterahvaga. Kirjanik küsis ungarlaselt teed ning too juhatas teda väga põhjalikult ja lahkesti soovitud kohta. Olles juba pika maa edasi kõndinud, jooksis ungari härra raskelt ähkides Vildele järele ning hakkas kätega veheldes seletama, et eksis veidi teejuhatamisega. See tuli Vildele suureks üllatuseks, sest eestlaste seas ei kohta kunagi sellist vastutulelikkust. Eestlaselt teed küsides saab tavaliselt vastuseks paar vastumeelset sõna ja kiirelt pööratakse selg, et tülitajast lahti saada. Mõni paremini riietunud inimene kõnnib koguni halvemini riietunust sõna lausumata mööda või kostab kiirelt, et ei tunne linna. Siin tulevad selgelt esile eestlaste ja ungarlaste erinevused – külm ja kinnine minapilt eestlastest ning soe ja vastutulelik võõrapilt ungarlastest.

„Mööda maad ja merd“ III peatükis jutustab Vilde 1903. aastal mööda Doonau jõe Budapesti jõudmisest, kus tal esialgu ei olnud ööbimiskohta. Laeval rääkis ta oma murest ühele noorele ungarlannale, kes oli väga jutukas, otsekohene ja usaldusväärne. Vilde küsis neilt sündsa hotelli leidmiseks nõu, mille peale pakkus too võimalust enda majas ööbida. Kirjanik kartis, kas sellises olukorras ei või temaga midagi halba juhtuda, kui võõraste majja ööbima läheb, kuid võttis pakkumise vastu ning oli ka hiljem oma otsusega väga rahul. Ungarlanna ei küsinud Vildelt ööbimise eest tasu ning

tänuavalduseks kinkis kirjanik lahkele öömajapakkujale kolm õitsvat potilille. Neiu pakkumine oli tulnud siirast külalislahkusest.

Vilde tutvus 1900. aastal Budapestis viibides kolme ungari noormehega, kellega koos ühes aiarestoranis õhtustati. Vesteldi keelest ja keelesugulusest, ungari rahvustoitudest, kuulati mustlasmuusikat ning nautiti veini. Vildele ootamatult ei lubatud tal enda arve eest tasuda ning õhtu jooksul püüdis üks võõrustaja olla lahkem ja lõbusam kui teine, justkui oleks nende vahel võistlus olnud. Vilde avaldas suures imestuses tänulikkust ning küsis, millest on selline külalislahkus tekkinud. Vastuseks sai ta järgnevas lõigus kokkuvõetud sõnumi.

Ungarlased pidasid head mainet ja staatust eurooplaste seas väga oluliseks ning neil oli selleks ka kindel põhjus. Ungarlased olid arvamusel, et neid peetakse lääne pool ikka veel barbariteks ning lühikese aja jooksul aset leidnud edu haridusalal ei tahtud tähele panna ega uskuda. Sellest tulenevalt püüdsid ungarlased välismaalastele näidata, et nemad on haritud rahvas ja püüdsid kõigile külalistele head muljet jätta. Külalislahkus oli justkui igasse ungarlasse sisse kodeeritud, pannes külalised välismaalt ilma igasuguse materiaalse vastutasunõudeta end olulisena tundma.

Juba järgmisel päeval, pärast ungari noormeestega õhtustamist, sai Vilde küllaltki juhuslikult tuttavaks ühe keskealise ungarlasega. „*Ungarlasega jutule saada on sada korda kergem, kui temaga mitte jutule saada,*“ (Vilde 1903h) mainis Vilde antud seika kommenteerides. Kuuldes, et Vilde on võõras kaugelt põhjamaalt, muutus ungarlane äärmiselt lahkeks. Ungari härra viis Vilde juulikuu kuumuses Gellérthegy'i mäele, et näidata hurmavat kaugvaadet Budapestile ja Doonaule. Vildet piinasid meeletu palavus ja väsimus, kuid ungarlane kordas pidevalt: „Ei see tee meile ungarlastele midagi!“ Kui viimaks mäe otsa jõuti, langes Vilde väsimusest kokku ning kui kuulis kolmandat korda, et ei see tee ungarlastele midagi, siis tõdes kirjanik humoorikalt, et ungarlaste lahkus võõraste vastu hakkas juba elu peale käima.

3.2.3 Ungari talurahva olukord 19. – 20. sajandil

Ungari talupoeg oli veel 19. sajandi esimesel poolel mõisniku pärisori. Orjuse kaotamise kategooriline nõue tuli alles 1848. aastal, mil ungari talurahva pärisorjus lõpu sai. Sellega on seletatav, miks talurahval on riigis võrdlemisi väike osa kultuurilisest loomingust, teaduste ja kunstide, majanduse, tehnilise või poliitilise arengu suhtes. Ürgaegadest peale oli ungari kultuurikandjaiks olnud aadlid, magnaadid ja vaimulikud. Kuna ungari aristokraatia koosnes sakslastest, slaavlastest ja itaallastest, puudus võõraste loodud kultuuris ka põlisrahvuslus.

Pärast Esimest maailmasõda oleks Vilde arvates jäänud katastroof tulemata, kui Ungari poleks olnud Austriaga liidus. Pärast sõda oli aga ikka habsburglane Ungari ainus tõsine troonikandidaat ning ungarlased näisid oma magnaate usaldavat ja nende juhtimisele meelsasti alluvat. Ka võõrale paistis silma respekt magnaatluse vastu – ilmselt juurdus aadli mõjuvõim tänu tema majanduslikule tegevusele – nende käes olid mõisad, rohkesti investeeriti kõiksugu tööstusettevõtetesse, linnade kinnisvarasse ja eraraudteedesse. Mõisnikul kui seaduseandjal oli kaaluv sõna ning alalhoidlik talupoeg hääletas juba meelsuse poolest mõisniku parlamenti. Nii võiski näha aristokraate Ungari poliitikas otsustavat osa mängivat ning järjekindlalt ministritoole hõivavat.

Vilde kirjeldab ungari talurahvast eestlastega võrreldes jõukamana, mille tõestuseks toob korralikud elumajad koos nende juurde käivate hoonetega. Ta rõhutab hoonete juures just omadust 'korralik', sest toob võrdluseks 'inetud ja hurtsikusarnased elamud', mida nägi sel ajal Eestis, eriti Põhja-Eestis, kust Vilde ise pärines. Lagendikel, kus puudus mets, olid ungarlaste elumajad erandita kivist ehitatud, mägistel aladel aga leidis ka puumaju.

Vilde arvates olenes ungari taluniku jõukus just mullapinna viljakusest ja Ungari soodsast kliimast. „*Kui saab suve vältel kolm, isegi neli ja viis korda heina teha, kui karjal on alati rammus rohi nina all ja peremees võib peale maisi, nisu ja muu vilja*

ning piima veel müüa ohtrasti aiavilja ja marjaviina (marjaveini) – siis ta peab võima elu nautida ja ka raha säästa.“ (Vilde 1928)

3.2.4 Ungarlaste rahvuslikud eripärad

Kui kirjanik Eduard Vilde 1903. aastal mööda Doonau jõge Budapesti poole sõitis, puutus ta esmakordselt kokku ungarlaste rahvusliku köögiga. Vilde kirjeldused loovad madjarite rahvusköögist detailiderohke ja värvika pildi.

Ungarlased armastavat guljašši (Vilde käsitluses gullash), türgi pipraga vürtsitatud lihasegu, millest maitsvamat kui tol ajal Budapestis pakuti, ei pidavat olema kusagil mujal maailmas. Budapestis viibides tutvus kirjanik teise kuulsa rahvustoiduga, nimelt täidetud paprikaga (türgi pipra kaunad, mille sees oli paprikaga läbi segatud liha). Vilde kommenteeris, et kui guljašš juba inimese jaoks väga vürtsikas oli, siis täidetud paprika lausa kõrvetas suud.

Vilde toob välja asjaolu, et Ungarit peetakse veinimaaks. Juba Budapesti poole sõites märkas ta, et inimesed tellisid enamjaolt veini. Ungarlased pidavat sulama, kui neil rahvusroa guljašši juurde pudel mahedat Ungari veini kõrval on. 1927. aasta reisikirjas „Kus algab kevad ja kus suvi“ tõdeb Vilde, et kui eestlasedki elaksid soojemal maal, siis nad ei peaks toituma aganapätsist (Vilde käsitluses haganpäts), vaid valgest leivast ja mitte puskarist, vaid magusast marjaveinist (Vilde käsitluses marjaviin). Kirjaniku väga kunstipärane definitsioon veinist – madjarite märjuke, taevaekstrakt päikesest ja suhkrust – loob eesti lugejale kauni pildi nende rahvuslikust joogist.

Vilde lõi eesti lugejale eesti kokakunstist aga sellise kuvandi, et meil on veel palju õppida. Vilde arvates pidanuksid eestlased õppima paremini keetma ja küpsetama, mis väljendas tema rahulolematust eestlaste kokakunsti osas. Ta soovis, et ungarlased

eestlastele selles vallas õpetussõnu jagaksid, sest nende köök ei olnud kirjaniku sõnul isegi kõrtsis kõrtsiköök.

1903. aasta reisikirjas „Mööda maad ja merd“ on Vilde kirjeldanud, kuidas ta 1900. aasta reisil Budapestis esimest korda mustlasmuusika elamuse osaliseks sai. Vilde sattus Budapestis ühte aiarestorani õhtustama, kus esines parasjagu mustlaskoor, kelle muusika talle väga sügava mulje jättis. Ta ei olnud varem niivõrd liigutavat muusikat kuulnud. Doonau laeval 1903. aastal puutus Vilde uuesti kokku Ungari mustlasmuusikaga, aga ka rahvatantsuga, mille nimeks tšaardaš (Vilde käsitluses *csárdás*). Mustlasorkestrid (Vilde käsitluses mustlaskoorid) olevatki Ungarile ja eelkõige Budapestile ainuomased, olles paljudes kohvikutes ja lõbustuspaikades meelelahutajateks ja muusikaliste elamuste pakkujaiks.

1928. aasta kõnes tutvustas Vilde mustlasmuusikuid lähemalt. Ungari rahvaviiside tõlgendajateks olid aegade algusest saadik olnud tundmatu põlvnevusega rahvus, mustlased. Enamus mustlasorkestreid võtsid kavassee rahvaviise, teades, et ungarlasest kuulajale meeldib südamest kaasa laulda. Ungarlasele said mustlased rahvuslikuks lemmikuks, ilma kelleta ei olnud õiget kontserdi- ega tantsumuusikat. Ka kuulus helilooja Ferenc Liszt (Vilde käsitluses Franz) sai oma 15 kuulsa rapsoodia loomiseks inspiratsiooni ungari rahvalaulust.

Vilde käsitles ka ungarlaste rõivastust ning leidis, et eestlased olid selles osas tunduvalt moodsamad. Kirjeldas, et eestlannade seas oli poisipea ja lühike seelik tunduvalt kodusem. Kogu Zala maakonnas ja Balatoni järve ümbruses nägi Vilde vähe moodsa poisipeaga ungarlannasid ning tunduvalt pikemaid seelikuid kandmas. Budapestis aga võis kirjanik moodsamaid naisterahvaid kohata. Ungari talurahva rõivastus sarnanes lõunapoolses Ungaris täiesti eesti maainimeste omaga. Eriti naised ja neiud oma pearätikutega, pihikutega ja seelikutega olid justkui eesti külalt Ungarisse paigutatud. Siin võisid eestlased tunda ungarlastega rõivastuse osas teatud sarnasust

Ungaris leidis ka kohti, kus kanti veel rahvariiet – Rákospalota piirkonnas ja Székesfehérvári linna ümbruses. Meestele olevat iseloomulik kuub, nimega *szűr*, kuid kirjanik antud riietuseset lähemalt ei kirjeldanud. Naised katvat oma alakeha paljude seelikutega (Vilde käsitluses kõrtsikud), mida oli 10-15 tükki üksteise peale pandud. Eestlannad võisid tunda äratundmisrõõmu, kui Vilde kirjeldas ühe tütarlapse riidetust, keda Hévízis kohtas: punane pärg hõbelitritega, valged käised, punasetriibuline seelik ja rinnas midagi sõlesarnast.

1903. aastal mööda Doonaud sõites pakkusid Vildele originaalset vaadet Ungari viljakal madalikul paiknenud „laevaveskid“, mis jõe sees parvede peal seisid. Jõe tugev vool ajas vesirattad käima, ilma et tammisid või paisusid vaja oleks olnud. Kirjanik luges isegi ühel korral 27 sellist veskit kõrvuti jõel seisvat. Ungarlased viisid vilja lootsikutega veskitesse ning seal toodetud jahu samamoodi kaldale tagasi.

Kui Vilde 1928. aastal oma Ungari muljeid kokku võttis, meenutas ta Sándor Petőfi karjuseromantikast ja lindpriiluulet (Vilde käsitluses *betyáripoesia*), mis selleks ajaks olid kaduvusse vaibunud. Küll aga hoidis pustaluulet ja karjuseromantikast elus üks Vilde sõnul tüüpilisemaid Ungari linnu, Debreceni linn riigi kirdeosas. Selle linna ümbruses karjatati veel 1927. aastal suuri karju, mida olevat hoidmas palju karjuseid, kes jagunesid erikutselt ülemateks ja alamateks: nende aristokraatia moodustasid hobukarjused ehk *csikós*'id (osavad ratsutajad, kes püüdsid lassoga hobuse karjast kinni), nendele järgnesid härjakarjused ehk *gulyás*'id, lamburid ehk *juhász*'id ja seakarjused ehk *kondás*'id. Vilde tõdes, et kõik nimed peaksid võõralegi tuttavad olema, kes Ungari pustat kujutleva luule ja proosakirjandusega kursis olid.

3.2.5 Eestlaste ja ungarlaste hõimusuhete kujunemine 20. sajandi algul

Eduard Vilde isiklik kokkupuude eesti ja ungari keele sarnasuste ja erinevustega leidis aset tema esimese reisi ajal 1900. aastal, kui ta sattus Budapestis ühes aiarestoranis kolme noore ungarlasega ühe laua taga istudes vestlema. Vilde mainis, et ta on soomlane, sest eestlaseid sel ajal veel välismaal ei tuntud. Ungarlased olid sedamaid temaga sõbralikumalt vestlema asunud. Ungarlased teadsid, et soome ja ungari keeled on sugulased, mille peale hakati ungari ja eesti keelest ühiseid sõnu otsima. Leidusid isegi mõned sõnad, mis kõla poolest sobisid ning hiljem teatas Vilde, et on ta ei ole päris soomlane, vaid selle rahva ühe suguharu liige.

1927. aastal aga on Vildel parem ülevaade inimeste teadlikkusest hõimusuguluse osas ning tõdeb, et 20. sajandi algusaastatel ei teadnud ungarlased, välja arvatud paar soomeugri keeleteadlast, hõimusugulusest veel siiski eriti midagi. 1927. aastal aga on Vilde muutuseid märganud ning Eesti-Soome-Ungari hõimusuhted on laienenud ja hõimuliikmed omavahel tutvunud. Kui Hévízis üks postiametnik Vilde Tallinna adresseeritud kirjal Eesti nime lugemise üllatusena teadmisega: „*Ah soo, seal elada meil ju lallepoegi ja täditütred!*“ (Vilde 1927d).

Oma 1928. aasta kõnes mainib Vilde, et on loomulik, et Ungarisse sattunud eestlane tunneb eelkõige huvi avastada hõimude vahel sarnasusi. Kõige suurema sarnasuse võibki huvitatud eestlane leida kahe keele võrdlemisel. Ungari ja eesti keeles on sarnased näiteks järgmised sõna: *méz* – mesi, *kéz* – käsi, *víz* – vesi. Vilde tõlgendab oskuslikult ka kuurortlinna Hévízi nime, milles *hé* tähendab keevat või kuuma ning kokku tulebki eestikeelne nimi Keevvesi, mis loogiliselt ka paigale sobib.

Järgnev peatükk keskendub tuntud Ungari romaanikirjaniku Gyula Szabóga kohtumisele ning Vilde leiab, et ka Szabó suur huvi ainsa eestlasega Hévízi kuurordis tutvuda on tingitud soovist sugulasrahvaste tihedamaks suhtluseks ning sõpruse ja lahkuse üles näitamiseks.

3.3 Kohtumine Gyula Szabóga

1927. aastal Hévízis tervist parandades kohtus Eduard Vilde Ungari romaanikirjaniku, ajakirjaniku, etnograafi ja folkloristi Gyula Szabóga, kes oli samal ajal Zala maakonnas rahvaluulet hankimas. Szabó oli kuulnud, et Hévízis on üks eestlane suvitamas ning õige pea ristusid kahe kirjaniku teed. Szabó mäletas kahe aasta tagustest Budapesti lehtedest uudiseid Vilde 60. juubeli kohta, teadis põhilisi sündmuseid Vilde eluloos ning tundis ta piltide järgi isegi ära.

Vilde kirjutab oma reisikirjas „Sugulusest, sõprusest ja minu patriotismist“ (1927), et teda üllatas Gyula Szabó täiesti põhjamine välimuse, mistõttu oleks ta võinud olla nii eestlane kui ka soomlane – valgenahaline, valgevereline, suur, tüseda kondiga, sinihalli silmadega ja sirgete juustega. Szabó põhjendas ungarlaste etnograafilise välimuse suurt varieeruvust samuti sellega, et ungarlaste soontes voolab väga palju võõrast verd – slaavlaste, sakslaste, türklaste, itaallaste ja pisut juutide ning mustlastegi oma.

Kirjanike vestluse arenedes jõuti Eesti ja Ungari sugulussuhteni ning Szabó avaldas kindlat soovi Eestit külastada, siinse kultuuri ja inimestega tutvuda. Vilde kirjeldab Szabóle Hévízis suvitavaid ungarlasi sedasi, et ta läheks otsekohe mõne suvitaja juurde ja hüüaks: „Tere ka, Mats ja Mall, kuidas käsi käib?“ Vildele tundus, et maakohtades elavad puhast verd ugrilased, kellest vähemalt välimuse järgi arvates on suur osa eestlased. Ühel päeval oli Vilde näinud pargis väikest rahvusriides tütarlast ning sattus hämmingusse, sest see laps oli tulnud otsekui Eesti Rahvamuuseumist, punase hõbelitritega pärja ja kõige muuga. Szabó uudishimu oli niivõrd suureks puhutud, et kaalus juba sama aasta suvel Eesti ja Soome külastamist.

Szabó kirjutas Hévízi muljeid kirjeldavas artiklis „*Hévízi levél*“ ajalehes *Zalai Közlöny*, et kes Ferenc Herceg ungarlastele, seda on kirjanik Eduard Vilde Eestile, sealjuures Eestit oma põhjamaiseks kodumaaks nimetades. Szabó kirjeldab lugejatele Vildet kui suvituskoha üht huvitavamat ja sümpaatsemat kuju. Kirjanikud olid kiiresti sõbraks

saanud ning Szabó ei unustavat iialgi „*seda kõrgesti haritud, lõpmata viisakat, armast kirjanikku*“ Vildet.

Gyula Szabó oli Vilde kohta esmakordselt lugenud, kui too tähistas oma 60. sünnipäeva. Ka ungarlased olid seda päeva mõnevõrra tähistanud. Szabó oli kuulnud, et Vilde kaasmaalased kinkisid talle juubeli puhul maja ning küsis Vildega vesteldes, kas ta on oma uues kaunis kodus rõõmus. Valitsus oli kinkinud Vildele eluagseks kasutamiseks maakoha koos hoonete ja vajaliku sisustusega, kuid paraku ei tegeldud kingituse otsimisega pärast sünnipäeva enam kuigi intensiivselt ning Vilde oli endiselt kingiootel (Viitol 2012: 253).

Vilde tundis, et tema patriootlikkus on proovile pandud ning vastas kodumaa au kaitstes kiirelt ja läbimõeldult, et elab juba kolmandat aastat oma uues kaunis kodus, millel aed ja aiamaa ning kõik on suurepärase. Szabó üllatus Eesti kultuuriküllusest, sest Vilde ei olnud ei pagunikandja ega minister, et ta sellise suuremeelse kingituse omanikuks sai. Vilde selgitas osavalt, et sellest tulenes ka tema rahvuslik uhkus, mis vägisi kõrkuseks kippus arenema. Tegelikult aga oli Vilde valitsuse pika ootamise tõttu pahane. Vilde oli veendunud, et Gyula Szabó huvi meist kuulda, meiega tutvuda ja meile erilist lahkust näidata olid asjaolud, miks kirjanik eestlasest niivõrd huvitatud oli.

Livia Viitol kirjeldab Ungari kirjaniku Szabóga tutvumist ka Eduard Vilde elulooraamatu (2012) 264. leheküljel, kuid on eksinud kirjaniku eesnimel. Sündmuse kirjelduses räägib Viitol György Szabóga kohtumisest, kuid Vilde enda käsitlustes on kõikjal kirjeldatud siiski tuntud Ungari romaanikirjaniku **Gyula Szabó**ga kohtumist.

KOKKUVÕTE

Bakalaureusetöös on vaadeldud Eduard Vilde seoseid Ungariga 20. sajandi alguses. Analüüsi alusmaterjalina on kasutatud Eduard Vilde ungariteemalisi publikatsioone sajandialguse ajalehtedes – 1903. aastal kirjutatud reisikirjadesari „Mööda maad ja merd“, 1927. aastal kirjutatud neli kirja „Kus algab kevad ja kus suvi“, „Masendavast lahkusest“, Hévíz ja Jõesuu“, „Sugulusest, sõprusest ja minu patriotismist“ ning 1928. aasta Eesti-Soome-Ungari Liidus peetud kõne kirjalik variant „Muljeid Ungarist ja ungarlasist“, mis ilmus samal aastal Fenno-Ugria ja Eesti hõimuorganisatsioonide häälekandjas Eesti Hõim.

Eduard Vilde publikatsioonid 20. sajandi algusest kuuluvad reisikirjanduse alaliiki, reisikirjelduse ehk reisikirja žanri. Ühtlasi võib pidada Vilde reisikirju ilukirjanduslikeks, sest neis esineb isikupärast maailmanägemist ja selle kunstiliselt esitamist. 1903. aasta reisikirja „Mööda maad ja merd“ süžee on romaanile omane – autor kirjeldab sündmustekäiku kronoloogilises järjestuses ja küllaltki kunstipäraselt.

Kirjanik Vilde külastas Ungarit kolmel korral: 1900., 1903. ja 1927. aastal. Eduard Vilde reise ja reisikirjadeportaalil ning Kairi Tilga teoses „Tossutäkuga Euroopasse. Eduard Vilde reisikirjeldused“ on teave tema neljast Ungari külastusest (1900., 1903., 1920. ja 1927. aastal), kuid see osutub vääraks. Bakalaureusetöö teises peatükis on põhjendatud ja väljatoodud konkreetsed faktid, mis põhjustel Eduard Vilde 1920. aastal Ungarisse ei jõudnud.

Töö põhieesmärgiks on anda ülevaade Ungari ja ungarlaste kuvandiloomest, lähtudes analüüsil metodoloogilis-teoreetilisest lähenemisest imagoloogiast, mis keskendub kirjaniku kuvandiloomete teatud objektist. Bakalaureusetöös tulevad esile põhilised teemad, mida Eduard Vilde oma reisikirjades Ungarist ja ungarlastest on käsitlenud ning millised kuvandid nende ümber loonud.

Töö kolmas peatükk keskendub Eduard Vilde kuvandiloomele Ungarist ja ungarlastest. Peatüki alajaotused kujunevad Vilde publikatsioonides esinenud teemadest, mida on siinse töö autori hinnangul Vilde enim käsitletud ning millele rõhku asetanud. Teemad jagunevad kaheks – üldised Ungari olud Vilde külastuste ajal ning kuvand ungarlastest kui eestlaste sugulasrahvast.

Ungarist kui Eestist üsna kaugel asuvast riigist Euroopas lõi Eduard Vilde eesti lugejatele positiivse kuvandi. Ungari geograafilisi olusid käsitledes tõi Vilde enim esile selle maa sooja kliima, mis hõlbustas põllumajandusega tegelemist ning võimaldas inimestel tänu sellele jõukamalt elada. Eesti ja Ungari olude käsitluses tulevad selgelt esile autori minapilt ja võõrapilt, luues Ungari oludest meeldivama kuvandi.

Kirjaniku tekstides on kahele Ungari paigale rohkem tähelepanu pööratud – Ungari pealinnale Budapestile, kus Vilde 1900. ja 1903. aastal viibis ning suvituslinnale Hévízile, kus 1927. aastal tervise parandamise eesmärgil aega veetis. Ungari pealinna Budapesti kirjeldab ta ühes 1903. aasta reisikirjas „Mööda maad ja merd“ peatükis, milles kuvab lugejale antud linnast suursuguse ja auväärse pildi, kirjeldades ilmekalt linna vägevamaid hooneid ja vaatamisväärsuseid. Hévízile pühendas Vilde neli reisikirja 1927. aastal, mil ta kolm kuud antud linnas viibis.

Ungarlaste kuvandi loomisel on Vilde käsitletud nende etnilise välimuse variatiivsust, mis on tulenenud ajaloo vältel erinevate rahvaste võimu all olekust. Samuti loob pildi 20. sajandi alguse ungarlase rahvuslikust rõivastusest ja selle eripäradest. Ungarlaste iseloomujoontest toob Vilde eriliselt esile nende külalislahkuse ja ülima viisakuse, mida reisikirjade lõikes mitme olukorra juures rõhutab. Ungarlaste kuvandit rikastavad ka kirjeldused mõnigatest rahvuslikest traditsioonidest.

Kuvandiloomel juures on oluline paigutada kirjaniku poolt loodud minapilt ja võõrapilt ajaloolisesse konteksti. Eduard Vilde kirjeldustes on lähemalt käsitletud nii 1903. aasta kui ka 1930ndate Ungari poliitilist olukorda.

Eraldi alapeatükina on välja toodud Eduard Vilde kohtumine Ungari tuntud romaanikirjaniku Gyula Szabóga, sest nii ungarlaste kui eestlaste jaoks oli see omamoodi märkimisväärne sündmus. Gyula Szabó oli meelitatud kauge sugulasrahva liikmega kohtumisest ning Eduard Vilde nägi sündmisele tagasi vaadates Eesti ja Ungari hõimuliikumise arengut.

SUMMARY

Eduard Vilde and Hungary

The aim for this bachelor's thesis „Eduard Vilde and Hungary“ is to study the connection between Estonian novelist Eduard Vilde and Hungary in the early 20th century. The study is based on Eduard Vilde's publications in the local Estonian newspapers of that time, from the years 1903, 1927 and 1928. These publications are demonstrated in appendixes of the bachelor's thesis.

Vilde's publications are categorized as travelogues, which are one subdivision of travel literature. Eduard Vilde's travelogues are belletristic, which is proven by Vilde's subjective and artistic approach in the portrayal of Hungary.

This analysis relies upon the investigative and comparative theory in the study of literature, called imagology. It is a methodological-theoretical approach, which investigates certain piece of literature through formed images, in the present case travelogues. Imagological approach is centered on the context, when a travelogue is written, the author and the national stereotypes made by the writer (Kõvamees 2006: 668).

In the imagological analysis of Eduard Vilde's publications, many specific images came forward. Novelist constructs a positive image of Hungarian capital city Budapest, Hungarian people and their immense kindness, characterizes the situation between two relative nations – Estonians and Hungarians, comparing and drawing parallels. Vilde describes the current political situation in Hungary, while being there in 1903 and 1927, which helps Estonian readers to understand the context.

During the study, the author of the bachelor's thesis found a mistake of a fact in the latest book „Tõssutäkuga Euroopasse. Eduard Vilde reisikirjeldused“, where the composer Kairi Tilga describes that Eduard Vilde travelled to Hungary four times: in

the years 1900, 1903, 1920 and 1927. In the reality, Vilde travelled to Hungary only three times, whereas in 1920 he planned going to Budapest, but did not succeed.

KASUTATUD KIRJANDUS

Afanasjev, Vahur 2012. Reiskirjandus on surnud, elagu kirjandus! Eesti Ekspress, 45–47.

Arumäe, Heino 1992. Gustav Suits ja Eduard Vilde diplomaadi rollis. Looming, 9, 1261-1268.

Digiteeritud Eesti Ajalehed; dea.nlib.ee. Vaadatud 26.03.2013

Eduard Vilde muuseum; www.linnamuuseum.ee. Vaadatud 12.04.2013

Eduard Vilde reise ja reisikirjade portaal; <http://vildereisid.wordpress.com/eduard-vilde-reisikirjad/>. Vaadatud 30.05.2013

Haug, Toomas 2011. Tuglase reis lõppu. Improvisatsioon kahe novelliga. Looming, 2, 270–282.

Jávorszky, Béla 2001. Eesti-Ungari diplomaatilised suhted 1921-2001. Tallinn : Ungari Suursaatkond

Kiho, Toomas 2010. Mõnest värskemast suundumusest reisikirjanduses. Ettekanne. Konverents „Kirjanik kohvriga“. Tallinn, 16. aprill

Kiho, Toomas 2011. Rohelised raamatud. Sirp, 19, 5.

Kirss, Tiina 2009. Väitekiri Itaalia reisikirjadest. Keel ja Kirjandus, 4, 295–296.

Kõvamees, Anneli 2006. Reisikirjandusest ja imagoloogiast. Keel ja Kirjandus, 8, 656–668.

Kõvamees, Anneli 2010. Fragmente reisimisest, reisikirjandusest ja eesti reisikirjast. Ettekanne. Konverents „Kirjanik kohvriga“. Tallinn, 16. aprill.

Kõvamees, Anneli 2012. Rännak reisikirjanduse radadel. Keel ja kirjandus, 7, 556–557.

Kõvamees, Anneli 2012. Minu-vaated maailmale. Ettekanne. Tallinna Ülikooli ja Eesti Kirjanike Liidu konverents «Nurklikud nullindad. Konverents eesti nüüdiskirjandusest». Tallinn 9. – 10. detsember.

Luik jt = Luik, Hans H., Veiko Märka, Margit Tõnson 2010. „Lühim tee iseendani viib reisi ümber maailma“. Eesti Ekspress, 22 (1069), 38–41.

Medijainen, Eero 1997. Eesti välisministeerium ja saatkonnad 1918 – 1940. Tartu Ülikool. [Väitekirj]. Tartu.

Oja, Arno 2013. Eduard Vilde, eurooplane ja naisõiguslane. Keel ja Kirjandus, 3, 216–220.

Petrone, Epp 2010. „Minu“ sarja fenomen. Ettekanne. Konverents „Kirjanik kohvriga“. Tallinna, 16. aprill.

Semper, Johannes 1931. Reisikirjeldus 1930. Looming, 1, 34–43.

Szabó Gyula 1927. Hévízi levél. Zalai Közlöny, 19. juuni

Tavel, Lehte 1986. Reisilt reisiraamatuisse. Keel ja Kirjandus, 5, 270–279.

Tilga, Kairi (end nimi Toomet) 2013. Tossutäkuga Euroopasse. Eduard Vilde reisikirjad. Tallinn: Go Group

Toomet, Kairi 2010. Üks reis, kaks reisikirja: Vilde Kagu-Euroopas. Ettekanne. Konverents „Kirjanik kohvriga“. Tallinn, 16. aprill.

Ugart, Oskar 1938. Novell ja reisikirjeldus 1937. aastal. Eesti Kirjandus, 4, 202–210.

Ungari leht Eduard Wildest. 1927. Vaba Maa, 158, 5.

Viitol, Livia 2012. Eduard Vilde. Tallinn: Tänapäev

Vilde, Eduard 1903a. Mööda maad ja merd: Lugejale. Teataja, 78, 1.

Vilde, Eduard 1903b. Mööda maad ja merd: Esimene mai Budapestis. Teataja, 90, 1–2.

Vilde, Eduard 1903c. Mööda maad ja merd: Donau jõel. Teataja, 218, 2.

Vilde, Eduard 1903d. Mööda maad ja merd: Donau jõel. Teataja, 219, 2.

Vilde, Eduard 1903e. Mööda maad ja merd: Minu korter Ungria perekonnas. Teataja, 220, 2.

Vilde, Eduard 1903f. Mööda maad ja merd: Minu korter Ungria perekonnas. Teataja, 221, 2.

Vilde, Eduard 1903g. Mööda maad ja merd: Ungarlaste lahkus võeraste vastu. Teataja, 222, 2.

Vilde, Eduard 1903h. Mööda maad ja merd: Ungarlaste lahkus võeraste vastu. Teataja, 223, 1–2.

Vilde, Eduard 1903i. Mööda maad ja merd: Budapest. Teataja, 225, 2.

Vilde, Eduard 1903j. Mööda maad ja merd: Budapest. Teataja, 226, 2.

Vilde, Eduard 1903k. Mööda maad ja merd: Budapest. Teataja, 227, 2.

Vilde, Eduard 1927a. Kus algab kevad ja kus suvi. Vaba Maa, 128, 8.

Vilde, Eduard 1927b. Masendavast lahkusest. Vaba Maa, 130, 10.

Vilde, Eduard 1927c. Hévíz ja Jõesuu. Vaba Maa, 146, 5.

Vilde, Eduard 1927d. Sugulusest, sõprusest ja minu patriotismist. Vaba maa, 158, 5.

Vilde, Eduard 1928. Muljeid Ungarist ja ungarlasist. Eesti Hõim, 2, 46–60.

Vilde, Eduard 1934. Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks. Reisuelamusi Kagu-Euroopas. Kogutud teosed XXVIII. Tartu: Loodus.

Vilde, Eduard 1956. Reisikirjeldused. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus

LISA 1 „Mööda maad ja merd“

Mööda maad ja merd.

Eduard Wilde reisikirjeldused.

Esimene jagu.

Berlinis, 16. (3.) aprillil 1903.

Lugejale.

Kured tulevad, mina lähen. Ma läheksin igal kevadel, kui kured tulevad, ja tuleksin igal sügisel, kui kured lähevad, aga mul puuduvad tiivad. Kuldsed tiivad, Peterburi kullavabrikus valatud. Ja nii lendan ma siis mõne aasta takka korra üle maa ja mere ja pööran mõne kuu pärast kodupesasse tagasi – ilma tiivuta, väsinud, surmani väsinud, aga terve ja tugev ja turd ihu ja hinge poolest. Ma hingasin jälle kord värsket õhku, toitsin oma vaimu uute piltide ja kujudega, kustutasin oma uudishimu ja õpijanu, kogusin oma luule-aita tagavara pikaks, külmaks talveks. Teie lugejate seast, kes te kursesid ja mustlasi kaetseda suudate, teie mõistate mind; teie teised naerate minu üle ja peate mind habemega lapseks. Ja ka need mu lugejate hulgast mõistavad mind, kes värskest õhust lugu oskavad pidada, kes oma aknad laiale lahti teevad, kui kevadesed tuuled puhuvad. Mees parsil kahe kasuka sees, sinise ukse ja akna taga – see pöörab mulle selja ja raputab pead. Temale ei mahu pähe, kuida terve aruga inimene taadi soojast tarest võib lahkuda ja tühja tuule eest hulga raha välja anda. Raha eest ostetakse ju tarbeasju ja, kui jätkub, ehteasju; veel mõistlikum on aga, kui sa raha hoiad, kogud, kasu kandma paned, kuni sa üleadsele habet silitades võid ütleda: „Ega ma just paljas poiss olegi! Mul on hea kasukas seljas, kuld-uur taskus ja käputäis Harkowi pabereid piibli vahel ...“

See on kahtlemata mõistlikum arvamine kui minu oma. Aga võin ma siis midagi selle eest, et ma mõistlikum ei ole? Kurg oleks mõistlik, kui ta üle aasta Egiptuses pesitseks, ja mustlane mõistlik, kui ta kerjamise asemel põldu hariks ja loomi kasvataks. Aga mine pane neile mõistus pähe! Ja katsugu keegi mind mõistlikuks teha!

Ma lendan siis jälle kord. Ja mida ma lennul näen ja kuulen, seda tahan paberi peal „Teataja“ lugejale saata. Sellele, kes mind mõistab, ja ka sellele, kes mind mitte ei mõista, aga hea meelega „uudist“ kuuleb. Oma teated jagan ma kahte liiki: „Esimene jagu“ ja „Teine jagu“. Esimese jao kirjutan lennul, teise kodus vagusas pesas. Esimeses jaos pakun ma teel, hotellides, kohvimajades ja restoranides, ruttu ja lühidelt üles tähendatud pliiatsi-joonistusi, teises jaos kirjutisi, mille kokkuseadmine ja väljatöötamine rohkem aega ja raha nõuab. Vähemast igast tähtsamast paigast ja iga tähtsama sündmuse üle püüan ma juba teelt eelkäivaid mõttemõlgutusi ja teateid läkitada, nii tülikas kui see töö reisijale ka on. Nõrkusi palun sel puhul vabandada, kirjade katkestatud kuju heaks võtta.

Esimene mai Budapestis.

Budapestis, 2. mail (19.apr.)

Eila, osalt juba üle-eila, nägin kuida elavaverelised magyarid (madjarid – ungarlased) 1. maid vastu võtavad ja pühitsevad. Pidul oli oma rahvusline ja oma poliitiline külg. Viimane külg jagunes seekord kahte harusse: kodanikuparteid leinasivad, sotsialdemokratlased hõiskasivad.

Eila, 1. mail, algas nimelt Ungrias nõnda-nimetatud erler- ehk seaduseta olek. Ungria rahvuslised liialdajad „iseseisvuslased“, kelle juhataja Franz Kossuth (Koschut) on, on parlamentliste tööde takistamise (obstruktsiooni) läbi seaduse-andmise ja jooksvate riigi-asjade korraldamise ning otsustamise võimatuks teinud. Palju muu seas jäi ka riigi terve kulude-tulude eelarve otsustamata ja parlamendi poolt vastu võtmata. Valitsus on sel lool sunnitud, ilma seaduslise juhtnõõrita, oma vastutamisel, riigi rahalisi ja majanduslisi asju toimetama. Et vastutamine raske on, et iga minister, iseäranis aga ministerpresident, oma isikuga enda sammude eest hea peab seisma, kuna vastaste arv suur on, siis võib igaüks arvata, kui

mõru ministeriumi meel on, seda enam, et seadus niisuguse olukorra puhul valitsuse õigusi märksa kitsendab. Nii ei tohi ta inimeste käest, kellel kroonumaksudid võlgu oli, neid maksusid 1. maist peale enam sunniviisil sisse nõuda. Paljud kavalad võlgnejad, kes seaduseta oleku tulekut ette nägivad, jätsivad meelega maksud õiendamata. Küll püüdsivad ametnikud päevadel enne 1. maid suure rutu ja agarusega võlgmaksusid sisse pingutada, aga see on vähe vilja kandnud: võlgnejad polnud iialgi kodus, või nad lükkasivad maksmise päevast päevani ning tunnist tunnini kõiksugu otsitud ettekäänete abil edasi, kuni kell 30. apr. ja 1. mai vahel 12 löi. Siis oli erler-olek alanud, ning ametnikud võisivad suu puhtaks pühkida.

Seaduseta olek paneb terve riiklise alu enam-vähem kammitsasse. Kõik korralduse-, arenduse- ja parandusetööd jäävad seisma. Neid ei või või ei julge valitsus omapead ette võtta. Süü selle olukorra pärast langeb niihästi ministeeriumi kui ka kossuthlaste peale. Ministerium oli kangekaelne ja ei võtnud sõjaväe-ettepanekuid tagasi; iseseisvuslased kukutavad oma sõgeduses üheainuma täitmata jäetud nõude pärast riigi ja rahva seaduseta oleku sisse. Teadagi, ministeriumil raske oli, liig-rahvuslaste nõuet täita, raske või koguni võimata, sest et Austrias sõjaväe-ettepanekud vastu on võetud, kuna Ungria Austriaga sõjaväelisel täielises ühenduses seisab. Ministeriumi ja vabameelse enamuse järeleandmise puhul oleks siis Ungrias koguni teine sõjaväelik kord maksma hakanud kui Austrias! See oleks Ungria lahtikiskumist Austria küllest tähendanud.

Seaduseta olek on vesi sotsialdemokratlaste vesti peale. Nad võivad rahva ees nüüd näpuga valitsuse ja kodanikuparteide peale näidata ja öelda: „Vaadake, nõnda ajavad meie vastased riigi ja rahva asju! Neid hüütakse ümberlukkajateks, riiklise ja seltskondlise korra hävitajateks; kas näete nüüd, kus päris lõhkujad istuvad! Valitsus kägistab riigi seaduse-korra ära, sest et ta küllalt soldatid ja suurtükka ei saa; rahvuslased teevad sedasama sellepärast, et Ungria väge Saksa keeles kamandatakse! Mis nad vaese mehe koormamisest räägivad, o ju paljas kõlksutamine: mitte sõjaväeliste kuluda vastu ei võitle nad, vaid Saksa rahvuse vastu. Niipea kui Ungria väele rahvusline iseseisvus – Ungria kanandamise-keel, Ungria mundrid ja märgid – antaks, lubaksivad kossuthalsed silmapilk kõik nõutud kulusummad, ja kui need ka kaks korda suuremad oleksivad! Mitte rahva eest ei võitle rahvuslased, vaid oma hurraa-rahvuse eest. Rahvas võib nälgida, kui aga rahvus rõemsaste kõhtu paitab.“

See on sotsialistlaste mõttekäik, ja need mõtted leiavad töötava või pitsitusi kannatava rahva seas haruldast vastukõla. Sotsialdemokratlaste arv on Ungrias ühtesoodu ruttu kasvamas, ehk küll tugevam liikumine veel kümnet aastatki vana pole ja ehk küll Ungria riigipäeval veel ainust sotsialdemokratlast ei istu, sest et Ungria valimisel seadus kehvema rahva asemikkude valimisse võimataks teeb. Sotsialistlike liitkumise suurusest sain 1. mail märku. See päev on, nagu teada, üleilmlise sotsialdemokratia aastapäha, kus töö seisab ja töölised meelevalduste läbi oma nõudeid valitsusele ja rahvale meelde tuletavad.

Selle tööliste-püha pühitsemist nägin ma esimest korda siin, Ungria pealinnas, nagu ma ka ungarlaste mai vastuvõtmist esimest korda nägin.

30. aprilli õhtul hakkas linna alam rahvas piduriides ja pidu-ehetes Linnapuiestiku poole voolama. Paljud peid ja neiud kandsivad Ungria rahvariidet, enamiste kõik olivad endid aga lilledega, sulgedega ja sulesarnaste rohukimbukestega ehtinud, mis kübaratel lehvisivad. Aga lilledega, pärgadega ja vanikutega olivad ka kõik lahtised poed Linnapuiestikus ja selle ümbruses kaunistatud. Neist laadapoodidest müüdi peale kõiksugu maiuse-asjade määratu suuri, paberist lilledega ehitud s a r v s a i u – ungarlaste maipidu tähtsam märk.

Linnapuiestik on lõbukoht nagu Wiener „Prater“ ja Berliini „Hafenhaide“: joogimaja seisab joogimaja, tantsupõrand tantsupõranda, balagan balagani kõrval; siis järgnevad kiiged, karusellid, kõiksugu kometimajad, ülemaal-nimetatud lahtised poed ja sada muud ajaviite- ja lõbukohta. Kõik need hooned ja hoonekesed, aiad ja aiakesed ilutsesivad elektri-tuledel lille-, pärja- ja vaniku-ehetes, kuna ilmatu suur puestik nagu määratu sipelgapesa rõemsast, laulvast ja hõiskavast pidurahvast kubises.

Kõige suurem elu oli restorani-aedades olevatel tantsupõrandatel. Missuguse õhinaga ungarlane tantsib, seda võisin siin näha. Isegi vanaldased inimesed, mehed ja naised ja piigad, hüppasivad kroonu või mustlase muusika helidel vahvaste, nagu täidaksivad nad oma pühamat kohust. Peatants oli muidugi Ungria rahvuse-tants czardas (tschardasch). Nii väga metsik see tants ei olegi, nagu mina olin kuulnud. Tantsivad paarid jäävad ikka ühe ja sellesama paiga peale, hoiavad üksteise õladest või pihtadest kinni ning keksivad nii vastastikku, nagu tahaks külm neil jalad alt ära võtta. Vahete-vahel keerutatakse – ikka selsamal paigal – tuulispasa kiirusel ringi, ning kepsutamine ühe jala peale teise jala peale kestab jälle edasi. Ka teised tantsud olivad seda laadi; ainult Wiener valts tõi vaheldust.

Tantsu kõrval oli laul pidu pealõbuks. Peaaegu igast joogulauast kajab mingi rahvusline laul, millest mehed kui ka naisterahvad nähtava isuga osa võtsivad.

See rõemus, kirju, värvikas liikumine kestab terve öö. Piduliste peahulk tulebki alles kella kolme, nelja ajal kokku, sest siis algavad etendused mõnedes suuremates etenduse-majades. Alles hommiku kella 6 kuni 8 ajal mindakse koju, kui sinna ülepea mindakse.

Mina olin kella kolmeni pidul. Selle aja sees ei näinud ma ainust täieste joojaid inimest ning ükski kaklemine ei rikkunud pidurõemu. Küll rändasivad nooredmehed ja poisid suurtes salkades mööda puiestikku ringi, aga need salgud ei põrganud kunagi vaenulikult kokku, ei püüdnud üksteist toorustega äritada, või meie keeli: riidu norida. Sellevastu kajasivad lustlikud teretused ja naljahüüded salgast salka. Naisterahvaste vastu oldi iseäranis viisakas. Öölindusid siin alama rahva seas ei lennanud – siin polnud neil saaki loota. Iseäranis palju oli sldatsi pidul, igapäev oma kallike kaenlas. Õrnalt kokkuhoidvaid armupaarikesi olivad kõik lehestikud ja kõrvalised pingid täis. Lühidelt: siin oli paik, kus auus, tubli magyar tantsis, laulis, armastas, sõi ja jõi. –

Ajalehtedest olin lugenud, et teisel päeval, kell 2. p. l., tööliste rongi läbi uulitsate Linnapuiestikku saavat olema. Võtsin Budapesti toredama ja suurema elusooone, Andrassy uulitsa, äärel ühes lahtises kohvimajas istet, et rongi tulekut ära oodata. Väikseid tööliste-salkasid, kes punaste lipukestega ja rinnamärkidega, Marseillaisest lauldes, läbi Linna puiestiku marssisivad, olin juba öösel läinud.

Mis mulle uulitsal sedapuhku silma paistis, oli juba iseenesest lõbus: kõik voorimeeste, iseäranis töövoorimeeste, hobused ja osalt ka nende sõiduriistad olivad pikkade lehvivate lintidega, paberist lilledega ja muu kirju värgiga ehitud. Lugeja kujutagu omale ette, missugust vaadet päratu lai ja pikk uulits, kus läbikäimine hobustega iseäranis elav, sel kombel pidi pakkuma, pealegi veel, kuna voorimehed oma kübarate peal kah levivaid ehteid kandsivad! Nagu näha, tahtsivad voorimehed, kelle teenistus pühapidamist ei lubanud, vähemast sel viisil kevadesest rõemupidust osa võtta, endid ka pidustajate sekka lugeda. Gummirattalistel ja suurte sakste tõllahobustel – puudusivad ehted. Nende omanikud ei tahtnud nähtavalt tööliste pidu kaasa teha.

Uulitsal puutus veel rohkendatud politseinikkude hulk silma, kellest suur osa ratsa oli ilmunud. Aga, nagu ma pärast nägin, polnud politseil korrapidamisega suuremat tegemist, töölistel olivad oma korrapidajad, märgid käiste ümber, kes määratumat rongi koos ja piirides suutsivad pidada.

Kell oli kolm, kui Andrassy uulitsal mühav liikumine kokkukogutud rahva seas algas: sotsialdemokratliste tööliste pidurong oli siia jõudnud. Rongi hakatust võis kolmest ratsapolitseinikust märgata, kes tipus ratsutasivad, kuna jalapolitseinikud kõrval kõndisivad. Ja nüüd: lipud ja jälle lipud, ning varte otsas kantavad puutahvlid kõiksugu pealkirjadega, tööliste nõuetega. Lipud ja tahvlid on enamiste punased, aga nende seas on ka teisekarvalisi; nimelt tööliste ameti-ühisuste lipud ja märgid on mitmekarvalised ja mitmesugused, kuid ikka punaste lisa-ehetega.

Värvikamat pilti võib vaevalt näha. Rong on nõnda seatud, et kuus inimest kõrvuti käivad. Rongis pole ainustki, kes mitte punast lille või siidist ja metallist märki rinnas ei kannaks. Väga paljudel salkadel on punased mütsid peas. Rongi kõrval kõnnivad punaste märkide müüjad; kellel seda veel pole, otab. Rongis lauldakse salkade kaupa tööliste Marseillaisest, aga ka päeva tähenduse kohaseid laulusid. Hüüded kajavad: „Elagu rahvavaheline sotsialdemokratia!“ – „Meie nõuame 8-tunnist tööpäeva!“ – „Meie nõuame uut, paremat valimiseaadust!“ – „Kadugu uus sõjaväe-seadus!“ – „Kadugu kapitalismus!“ – „Meie nõuame rahvale tööd ja odavat leiba – kadugu uus tollitarif!“ Ja nõnda edasi. Kõik need nõuded seisavad suurte tähtedega ka tahvlite peal. Vaimustuse-kahin näikse ilmlõpmata rongist läbi käivat. Põsed õhetavad, silmad hiilgavad, rinnad paisuvad. Rongis on ka ilmatu palju naistöölisi ja tööliste naisi ja tütreid – kõik piduriides, rinnad ja juuksed punaste lilledega ja lintidega ehitud. Vägevas, kõmisevas koos heljub rahvusvaheline tööliste-laul mööda penikoorma-pikkust uulitsat edasi. Rongi möödamineku ajal ei pease ükski tõld ega vanker üle uulitsa. Tööliste korrapidajad ei lase rongi sel viisil lõhkuda, nad ajavad iga hobuse, kes rongile läheneb tagasi.

Rongi möödaminek kestab vähemalt ¾ tundi, sest temas on umbes 20.000 inimest. Muidugi pole see Budapesti tööliste ega sotsialistide täielik arv, sest vahest 2/3 osa töölistest pole täna mitte priid, ja nad ei julge ennast priiks teha, sest siis on peremeeste poolt karistust, ka lahtilaskmist, karta. Hulk vabrikuid on aga tööliste priitahtlikult püha andnud, sest et nad töölistega leplikult püüavad elada. Muu seas on kõik ajalehe-väljaandjad oma trükikoja-tööliste prii päeva andnud ning 1. mai õhtul või 2. mai hommikul ei ilmunud Budapestis ainustki ajalehte!

Rong rändab pikaldasel käigul, lauldes, hüüdes, muidu rahuliselt, Linnapuiestikku ja seal ühe restorani juurde aeda. Laulukoorid kanavad siin esmalt laulusidette, muusik mängid Marseillaiset ja muid tooliste-viisisid. Terve Linnapuiestik on eierkastisid ja muid uulitsa-muusikariistu täis – kõik mängivad täna tööliste-viisisid.

Koosolekupaigas astub sotsialdemokratlaste partei kirjatöömaja Jakob Weltner kõnetooli ja kõneleb tund aega ladusal, mõjuval viisil tänase üleilmalise tööliste-päeva tähendusest, sotsialdemokratia nõuetest ja püüetest üleüldse ning Ungria tööliste eeskavast iseäranis. Mürisevad eljen-hüüded kajavad kõne vahele ja kõne lõpul. Palja peaga lauldakse seepeale kõne lõpul Marseillaiset.

Tormilikult nõutakse, et partei esimees Desider Bofanyi sõna võtaks. See tõrgub. Ühest programmi-kõnest saab küllalt; ta ei kõnele ka sellepärast, et tema kui osava kõnemehe kõnet nii tormilikult nõutakse – ta ei taha parteid isiku-kumardamist edendada. Viimaks astub ta siiski tribünele, aga ainult, et koosolekule ette panna, veel kord kõmisevast rinnast Marseillaiset laulda, mis ka sünnib.

Seeda lõppes pidu eeskavalik osa ning nüüd võis ennast igauks kevadeses looduses lõbustada, kuida ja kui kaua tahtis. Muidugi peeti pika õhtu jooksul siin ja seal suuremates salkades veel palju kõnesid, kuni öösel või hommikul vähemates rongides jälle koju marsiti.

Teine jagu.

III. Doonau jõel. Sõit ja seltskond.

Kui mul, teatavasse paika sõites, raudtee ja veete vahel valida on, siis valin ma ikka viimase. Seda soovitan ka kõikidele muile reisijatele, iseäranis, kui veeteeks järv või jõgi on. Laeva peal valitseb vabadus, raudteel vangipõli. Laeva peal võid kõndida, istuda, magada, süüa ja juua, kus ja kunas tahad; raudtee vagnikongis pead istuma ja ikka jälle istuma ja teatava paiga peal istuma; sa ei tea, kus ja kunas sa keha võid kinnitada ja keelt kasta ning sagedaste pead tundide kaupa otse nälga ja janu kannatama, iseäranis, kui mõnes Lääne-Euroopa kiirrongis istud, mis jaamades ainult minuti ja kaks peatab. Ja siis veel see suits ja tolm ja palavus suve-ajal raudtee-vagunis! Pikema sõidu järel muutud söekaevajaks, sa ei tunne pärast iseennast enam ära. Kõik see puudub laeva peal. Puhas, selge õhk ümbritseb sind, sõidutuul jahendab palavust, suits ja tolm on tundmata külalised.

Ma sõitsin juba teist korda Wiinist laevaga Budapesti ja ei kahetsenud seda kumbagil korral. Küll aga kahetsesin ma esimese teekonna puhul, et ma Budapestist Wiini tagasi raudteega sõitsin, kartes, et laev vastu vett liig kaua sõidab, sest Donau vool on väga tuline. Parem oleksin kuus-seitse tundi aega pidanud raiskama, kui neid kannatusi oma peale võtma, mis raudteesõit suvisel palavusel kaasa toob.

Donau laevad ei ole mitte suured ega iseäranis toredad, aga kõigiti laheda, otstarbekohase sisseadega. Neil on kolm sõiduklassi – esimene, teine ja laevalagi. Minu kolmanda raudteeklassi sõidupilet andis mulle õiguse teises laevaklassis sõita. Sellel on oma kajutiruum, avar saal, milles istutakse, süüakse, juuakse ja ühtlasi magatakse; viimaseks otstarbekas on pinkidel polsterdatud ja nahaga või vahariididega ületõmmatud madratsid peal. Laevalagi on mõlema ülemä klassi reisijatele ühiselt tarvitada, ainult kolmanda klassi sõitjatele on lael iseäraline paik määratud.

Donau laeva peal valitseb lõbus, rõemus ja iverseärki kodune, peaaegu perekondlik elu. Ka Rheini jõel sõidetakse lustilikult, aga viimast olekut, seda kodust perekondlikku tooni, ei märganud ma seal mitte. Sakslane, kõige pealt preislane, hoiab oma rinnanõõbid enam-vähem ikka kinni, eraldab ennast seltskonna-liikisid mööda, asutab salgakesi, on üleüldse vilu, kaine, kuiv, tagasihoidlik inimene. Jah, oma salgakeses, oma ringikeses, on ta ka rõemus, jutukas, ladus ja lõbus, aga ka ainult selles; ta ei lase head tuju üleüldiseks saada, ei lase seda tervele kogudusele külge hakata. Mul oli Rheini laeval, kui ma kolme aasta eest Rudesheimist Kölni jõudsin, päris igav elu. Ma ei saanud peaaegu ainuma inimesega tuttavaks. Lorelei kalju juures ümisesin mina üksinda Heine kuulsat laulu “Ich weiss nicht, was soll es bedeuten” (“Ma ei tea, mis see peab tähendama”), ja ma ei teadnud tõeste mitte, mis see peab tähendama, et laeva peal olevad neiud-peid kokku ei astunud ja oma imeilusat rahvuslist Rheini-laulu üles kuldjuukselise

näkineiu poole ei lasknud heliseda. Ma lisan juurde, et Rheinimaa elanikke, kes laadi poolest lustakamad ja lõbusamad on, laeva peal vähe nähti olevat.

Donau laeva peal asub teist laadi seltskond. Selles seltskonnas on ka palju sakslasi, aga need pole õnneks preislased; nad on sakslased Austria mägistelt maadelt, Wienist, Slaavi ja Ungria maakondadest. Need on preislastega loomuse ja meele poolest niisama vähe sugulased, kui meie eestlased itaallastega. Nad on elavamad, otsekohesemad, kergeelulisemad ja jutukamad kui sakslased Saksa riigi põhjas ja keskes; iseäranis peab seda mõnusatest mägedeelanikkudest ütleva. Seltskonna kirjuks, elavaks ja huvitavaks teevad aga alles Austria-Ungari teised rahvused: ungarlased, tshehhid, rutenlased, slovenid, kroatlased, mustlased ja juudid. Neist kõigist juhtub ikka mõni tüüp, kui mitte rohkem, siis ühes eksemplaris, Donau laeva peal olema. Ja need elukad teevad elu! Imelik küll, et siin nii mitmesugused rahvused sõidu ajaks ühiseks perekonnaks kokku sulavad, kuna Rheini laeva peal üksainus rahvus selleks mitte teed ei leia. Seltskondlised vaheseinad on seal tugevamad kui rahvuslik side. Need seltskondlised vaheseinad tulevad küll ka Donau laevadel nähtavale, aga mitte nii teravalt, nii takistades. Paar tundi ühist sõitu, ja juba näed rahvust rahvusele, seltskonda seltskonnale lõbu ja lusti tiivul lähenevat.

Sõit algab Wienis kahest kohast. Päril aurulaev, mis teekonna ette võtab, seisab suure Donau ääres, Kroonprints Rudolfi toreda silla lähedal; teine, väiksem aurulaev võtab aga südalinna, Donau kanali ääres, reisijaid peale, et neid mööda kanali päril aurulaeva peale viia. Niipea kui need kanali kaudu tulijad suure laeva peal on, vinnatakse ankur üles ja meie hakkame tädi Donau turjal alla Ungria poole tossutama.

Seltskond on esiotsa võeras. Igäühel on oma asjade seadmisega, paiga otsimisega, kaasreisijate silmitsemisega jne. tegemist. Seepärast läheb esimene ja teine tund vagusalt ja veidi kohmetanult mööda. Siis aga algab, nagu juba tähendatud, üldine lähenemine, kokkuniikumine, sõnavahetamine, tutvustamine. Kõige paremine mahti annab selleks pruukost, mis seltskonda, kui ta kahes kajutis, ühendab. Kui ungarlasel ta rahvusroog gullash, see Türgi pipraga würtsitud lihasegu, nina all aurab ja kellner ka veel pudeli mahedat Ungria veini keelekasteks toob, siis hakkab vend magyar sedamaid sulama. Aga mitte ainult ungarlased ei armasta gullashi, vaid neilt on sellest söögist ka kõik naabrirahvad õppinud lugu pidama; Wieni roogade seas mängib ta näituseks niisama tähtsat osa kui sealne kuulus "schnitzel". Nii maitsev aga, kui gullash Budapestis ja schnitzel Wienis on, pole ta kuskil väljamaal, ehk mõlemaid toitusid küll igal pool Europas tuntakse, ka meie kodumaal. Ka Donau laeva peal olivad nad väga head. Aga et kokk ungarlane oli, siis näis schnitzli-sööjaid vähe, seda enam aga gullashi-sööjaid olevat. Ma ei eksi vist mitte, kui tõendan, et kaks kolmandikku kõigist reisijatest esimeseks pruukostiks gullashi tellisivad. Ka oli märgata, et meie veinimaal oleme: veini telliti kaugelt rohkem kui õlut. Tähendada olgu veel, et Donau laevadel mingit söögisundust ei valitse. Ükski reisija pole kohustatud, laeva restorani toitusid, ka lõunat mitte, sööma, vaid igäüks tellib kaardi järele, kui ja mis ta tahab. Ühine lõunasöök (table d'hôte) on olemas; niisugune lõuna maksab kaks krooni; aga sellest võtab osa, kes tahab, ning söökisid saab öösel ja päeval igal tunnil.

Pruukostilauas leidsin ka mina mahti oma kaasreisijate seltskonda silmitseda ja nuusutada. Mulle tegi lõbu, kõigist neist näolaadidest välja mõistatada, mis rahvusest üks või teine on. Sest muid märkisid ei leidunud. Reisija, kes Europa võerastes maades – Balkani poolsaar välja arvatud – loodab rahvariideid nägema, eksib tubliste. Rahvariidet otsi igal pool tulega. Siin ja seal juhtub sulle mõni vanem talupoeg või talunaine silma puutama – nii Baierimaal, Austria Alpides, siis Kroatias ja Lõuna-Ungaris – aga muidu valitseb igal pool mood, see vägev ühtlustaja ja iga luule hävitaja. Isegi Ungria mustlased, kellel linnades ja linnadega rohkem tegemist, on oma kirjud hilbud moodsate riiete vastu ära vahetanud.

(Järg)

Minu kaasreisijate seas on sakslasi ja ungarlasi kõige rohkem; siis järgnevad mitmesuguste Slaavi suuharude liikmed, mõned juudid ja paar mustlast. Kõigile silma torkab suurem seltskond Saksa neiusid, kelle elav lobisemine ja rõemus naermine muudele lauaosalistele varsti külge hakkab. Üks pilk nende neitude peale, ja sa tead, et nad vienlased on, vähemalt suurem osa neist. Vienil on kord oma naisterahvatüüp, mis reisijale meelde jääb. Ja ka liikumisest ja kõneviisist tunned Vieni naisterahva kergeste ära. Neil on näo ja teo poolest midagi värsket, elavat, midagi linnusarnast.

Nagu ma varsti kuulda sain, olivad naisterahvad ühe Vieni naismuusikakoori liikmed, kes ühte Budapesti lõbuaeda mängima palgatud. Naismuusikakoored on Vieni produkt, nagu mustlaste

muusikakoorid Ungria, iseäranis Budapesti, produkt on. Vienis pole naljalt ühte aiarestorani olemas, kus mitte naisterahvakoor mängimas pole, nagu Budapestis ja muudes Ungria linnades vaevalt üks lõbukoht on, kus mitte mustlased muusikat ei teeks. Naiskooridel on enamiste ka naisterahvas juhatajaks, harvemine meesterahvas. Neiud kannavad mängides ühesuguseid riideid, enamiste hästi värvikaid ja uhkeid, ning mängivad, iseäranis kergemat liiki helitöösid, suure osavuse ja hea maitsega. Muusikariistad on enamiste keelpillid.

Need naisterahvad lõbustasivad oma rõemsa olekuga varsti tervet seltskonda laeva peal, ja nad ei lasknud endid ka kaua paluda, et oma pillisid vahetevahel hüüdma panna. See tõi iseäranis ungarlaste liikmeisse elu. Üks juba kaunis vanaldane magyar, kes pärast pruukosti veini juurde jäi istuma ja ühe pudelikese teise järele oma süsimusta habeme taha laskis kaduda, hüppas viimaks, kui neiudekoor korruga ungarlaste csardast hakkas mängima, istmelt üles ja tantsis meile veerand tundi päris ootamata liikmeteväledusega seda Ungria rahvusetantsu ette. Nagu pärast selgus, oli rõemus ja väsimata tantsija keegi auus kaupmees Budapestist. Isand sattus viimaks nii suurde tantsuõhinasse, et ta päeva jooksul veel mitu korda oma kunsti näitas, kuni ta rohkeste joodud veinist ja jalakeerutamisest – merehaigeks jäi ja pealtvaatajate silmade eest kadus.

Mu kaasreisijatest jäivad mulle veel kolm riides slovenlast meelde, kellel kange sibula- ja tubakalõhn juures oli ja kes peaaegu terve päeva raha peale kaartisid mängisivad. Mäng lõppes alles, kui nad õhtu eel isekeskes käredaste riidu läinud. Ungarlased seisivad nende ümber ja leidsivad omale selles lõbu, et neid üksteise vastu üles ässitasivad.

Laevalael nägin veel ühte mustlasevanamoori, kes noortele neiudele ja peiudele pihupesast ja kaartidest tulevikku ette kuulutas. Seda äri toimetas mustlasemoor peaaegu pühaliku tõsidusega; ükski nali või pilkamine ei suutnud teda eksitada. Ja kõige peenemad preilid esimesest kajutist ilmusivad tema juurde, et “nalja saaks teha”; naljaks näitasivad nad asja pealtnäha pidavat, aga ma ei eksi vist, kui otsustan, et suurem osa neist musta eide kuulutusid uskus või nende täideminekut vähemast võimalikuks pidas.

Meelde jäi mulle veel üks väikene, umbes 13-aastane Kroati poiss kõige nadisemas kerjajariides. Kuue alt, mis täiskasvanud inimese oma olnud, paistis tal paljas ihu välja – särki polnud tal seljas. Jalanõudeks oli tal ühes jalas lõhkine king, teises jalas madala säärega mikesaabas. Poisikene luges põlvede peal ühtelugu oma rahatagavara, mida tal mõnikümme helleri võis olla. Iga poole tunni pärast tõi ta rahad oma lotendava kuue taskust nähtavale ja luges nad isevärki vaga rõemuga üle. Ma küsisin temalt, kuhu ta sõitvat ja kes ta olevat. Ta mõistis aga ainult Kroati keelt ja tema vastustest ei saanud ma aru. See vaene, nadine poiss jäi mulle iseäranis sellepärast meelde, et ma, Saksamaalt tulles, siin Austria pinnal esimesi väga halvas riides inimesi nägin – Vienis ja Donau peal. Saksamaal ei paista neid mitte silma, vähemast nii sagedaste mitte. Seal näikse majanduslised olud üleüldiselt paremad olevat kui Austrias, nagu seal ka rahva haridus kõrgem on kui siin. ---

Sõit Donau peal Vienist Budapesti ja sealt veel edasi on looduseilu poolest vähem luulelik, vähem huvitav, kui näituseks sõit Rheini jõel. Viimane on läbistikku küll kitsam ja veevaesem kui Donau, aga tema kõrgete kallaste vaheldusrikas ilu käib Donau kallaste omast kaugelt üle, vähemast, mis Vieni ja Budapesti ning Budapesti ja Belgradi vahel olevatesse osadesse puutub. Vahe Linzi ja Vieni vahel ning kohad veel hallika ligemal, olla sellevastu väga kenad, kuid neid pole ma näinud. Vienist saadik voolab Donau madalikus edasi ja ainult paiguti tõuseb üks või teine kallas kõrgemaks, mägiseks, ning siis satub ka Donau kallasmaa ilusaid looduse- ja maakohapiltisid.

Kui Donau, Lõuna-Saksamaalt tulles, umbes 375 versta läbi Austria pinna voolanud, astub ta Ungria pinnale ja rändab seal umbes 940 versta. Kuni Salzburini linnani, kuni Heimburini, ei paku kalda-maakohad suuremat vaheldust ega luuleilu; meie ujume roheliste madalate kallaste vahel, mida aasad, põllud, sagedaste ka väga madalad sood ja rabad katavad. Iseäranis suured ja laialised maisiväljad paistavad reisijale suvel silma. Heimburi linnakesest peale hakkavad aga Donau kaldad kerkima; kinkude vahelt vilguvad alevid ja külad välja, mägede otsas seisavad vanad hallid lossivaremed, puistikkude ja aedade tagast tõuseb mõni sihvakas kirikutorn sinava õhu sisse. Kuid siis järgnevad jälle ühetoonilised madalikud, kuni siin ja seal mõni kaldakink või mõni linn ja alev vaheldust toob. Madalamad kaldad on sagedaste kena metsaga kaetud. Ma märkasin viimase Donau reisi ajal varsti, et ma juba väga lõuna pool olin, sest kuna puud-põesad Saksamaal, Böömis ja Vieniski veel väga raagus olid, kandsivad Ungria metsad juba väga lopsakat lehtehet ning aasad haljendasivad sügav-roheliselt. See oli 28. (15.) apr. ja pärast suurt lumetuisku.

Algupäralist vaadet pakuvad Donau jõel tema lugemata hulgad "laevaveskid". Need on veskid, mis kaugel jõe sees parvede peal seisavad. Jõe kange vool ajab vesirattad jooksuma, ilma et tammisid ja paisusid vaja oleks. Neid laevaveskisid on Donau Ungria viljakas madalikus nagu täis külvatud. Vaata kuhu kaldasse tahtes – igal pool veskid oma suurte vesirastestega. Nad on väga lihtsalt ehitatud – vesiratas ning laudadest harvalt kokkulöödud putka, kus kivid käivad. Enamiste seisavad nad ridamisi salkades üksteise kõrval; kord lugesin ma ühes salgas 27 niisugust kõrvuti seisvat vesiveskit. Vili viidakse nendesse lootsikutega ja jahu niisamuti lootsikutega jälle tagasi. Ma ei mäleta mitte, kas mõni neist ka purde läbi kaldaga ühenduses seisis.

IV. Minu korter Ungria perekonnas.

Donau laeva peal sain ma ühe noore Ungria prouaga tuttavakas, kes lõunasöögil minu lauanaaber juhtus olema. Ta oli kolmat aastat lesk ja tuli praegu Presburi linnast oma isa juurest, kes seal insenerina mudalaevadel Donau puhastamistöid juhatas. Noor proua oli, nagu ungarlane kunagi, väga jutukas, otsekohene ja usaldusrikas, nii et ma poole tunni pärast kõiki tema perekondlisi olusid ja ta minevikku tundsin. Ta mees oli kroonu ametnik olnud ja tiisikusesse ära surnud, noort kaasat kahe lapsega maha jättes. Viimastest oli tütrekene mõne kuu eest ka ära surnud, pojakest kasvatati proua isa perekonnas. Lesk proua reisis Budapesti, et seal posti- ja telegrahvi-ametniku eksam ära teha ja siis, kui see korda läinud, sinna ametisse jääda. Suure perekonna pärast olivad ta vanemad kehvad, nii et tütrecki omale ise leiba pidivad teenima. Proua oli Budapestis juba enamalt posti- ja telegrahviametis olnud, pidi aga, et kõrgemale tõusta ja paremat paika saada, räägitava riigieksami ära tegema.

Meie jõudsime umbes 12 ½ tunnilise sõidu järele õhtu kella kümneks Budapesti. Suur elektrituledel nõiduslikelt särav linn, mis oma majaderägaga laia jõe mõlemat kallast kattis, võttis meid vastu. Laev peatas keset linna.

"Kas Teil võerastemaja juba teada on, kuhu korterisse lähete?" küsis minult Ungria proua, kes kaunis ladasaste, aga võera murdega Saksa keelt kõneles.

"Ei," kostsin ma. "Või teate teie ehk mulle mõnda head ja odavat võerastemaja soovitada?"

Proua mõtles natukene aega järele, siis ütles:

"Kas Teie ei sooviks mitte erakorterit võtta? Meie majas on üks lesk emand, kes reisijate jaoks tubasid peab. Niisugune korter on odavam kui võerastemaja numbrid."

Nüüd oli järelemõtlemise järg minu käes. Ma vaatasin uurivald proua otsa, sest ma pean tunnistama, mulle lõi nagu torkav kartus südamesse. Kas ei või niisuguses erakorteris võerale inimesele midagi paha juhtuda? Pidin eneselt küsima. Kuid proua auus, õiglase, otsekohene nägu ja silmavaade vaigistasivad mind. Temal vähemalt ei näidanud oma ettepanekuga mingit kurja nõuu olevat.

"Ma olen nõus," vastasin viimaks, "kui kamber niisuguses erakorteris puhas ja korralik on."

"No, selle poolest võite julged olla," vastas proua. "Ma ise elasin enne niisuguses kambris, kui ka teise perekonna juures, ning lähen ka praegu jälle sinna korterisse. Ja kui Teie rahul pole, siis võite sealt ju igatahes avalikku võerastemajasse kolida."

Ma tänasin ettepaneku ja hea nõu eest, kogusin proua ja enda reisisajad kokku ja viisin nad, kui laev kaldasillal peatanud, maale.

Seal oli proual üks noormees vastas – tema korteriperemehe poeg, süsimustade silmade ja juustega, umbes 19-aastane ungarlane. Kui proua meid mõlemaid tutvustanud, võtsime voorimehe ja sõitsime linna.

(Järg)

Teel kõnelesivad Ungria proua – ta nimi oli Gisela Delpinger – ja tema noor sõber väga elavalt Ungari keelt, millest mina muidugi sõnagi aru ei saanud. Jälle käis mul salapiste südamest läbi: Jumal teab, missuguste inimeste sekka sa võeras suurlinnas oled sattunud ja kes teab, mis nõu neil minuga on! Nad teavad, et mehel, kes pikema reisu teeb, raha kaasas on, ja neil võib raha väga tarvis olla...

Uulitsa-tulede valgusel püüdsin salamahti nooremehe nägu uurida. Ma ei leidnud sellest midagi iseäralikku: ta mustad silmad kiirgasivad küll üsna elavalt, aga ta noor, rõemus, kahvatu nägu ei

ilmutanud midagi kurja, ja naeratamine ta tusaste huulte ümber, mida kerge tume habemehärmatis palistas, oli ennem pehme ja ilmasüüta, kui salalik ja saagihimuline...

Proua Delpinger kõneles teel minu vastu oma raskes murrakus kellegist vürstist, kes sellesamas perekonnas korteris olevat, kus temagi. Olla vagune, auus ja mõistlik mehikene. Ma ei saanud aru, miks ta mulle temast rääkis, sest ma ei pidanud ju sinna perekonda korterisse minema, kus tema ja vürst elasivad, ja ei võinud siis viimasega kokku puutuda, et tema headest omadustest lugu pidama õppida. Aga ta kõneles vürstist, ja et mul iseenda mõtetega liig väga tegemist oli, siis ei pärinud ma temalt seletust ja asi jäi mulle seda puhku seletamata mõistatuseks.

Fiaker viis meid paljudest suurtest, elektrituledel hiilgavatest uulitsatest läbi, siis aga käänas ta kitsastesse, puudulikult valgustatud tänavatesse, kus vähese läbimise pärast suur vaikus valitses. Ja seal sõitis ta nii kaua risti rästi edasi, et meie minu arvamise järele juba ammugi linnapiirist välja pidime jõudma. Minu meeoleu see nähtus just ei parandanud. Mu meelest oli, kui roomaksivad mul alatasa jääkülmad loomakesed üle ihu. Juba torkas mul mõte pähe, lahkeid ungarlasi nende erakorteri eest tänada, teist voorimeest võtta ja kuhugile avalikusse võerastemajasse sõita. Parem karta kui kahetseda!

Aga vaevalt oli see mõte mulle peale tikkunud, kui herra Totika, meie noor ungarlane, voorimeest ühe maja ees laskis peatada. Ta mõistis ainult vähe saksa keelt, aga ma sain ta rõõmsast, hirvitaval suul öeldud tähendustest aru, et meie päral olevat. Nüüd oleks mul veel mahti olnud, ennast oma Magyari sõprade käest, keda ma ei usaldanud, peasta; ma oleksin neid võinud voorimehe pealt maha lasta minna, oleksin neile võinud seletada, et ma otsusele jõudnud, siiski hotellis korterit võtta, ning oleksin sellesama voorimehega võinud edasi sõita. Aga baltlase arg viisakus pidas mind ka siin kammitsas. Ma ei tahtnud nende heatahtlist pakkumist, niikaua kui ma neist midagi paha ei teadnud, sel viisil tagasi lükata, neile mitte oma umbusaldust näidata.

See oli päratu suur maja, kuhu meie, oma reisisaju kandes, sisse astusime. Neljast kahejaolisest trepist pidime ähkides ja puhkides üles ronima. Siis peatasime neljanurgelise gallerii ehk rõdu peal, mille sarnasid ma ainult Ungria üürimajades olen näinud. Igal majakorral on selle keskel niisugune suur nelinurk, mida rauden aed piirab. Kõigi mitte vastu uulitsat olevate korterite aknad käivad nende galleriide – ehk teisiti öelda – hoovide poole. Valgus peaseb sellesse galleriiruumi, s.o hoovidesse, klaaslagede kaudu ülevalt. Õhtul on rõdud muidugi tulede läbi valgustatud.

Proua Delpinger viis minu mu kohvriga kõige pealt oma väikesesse tuppa, millesse gallerii pealt erauks käis, kuna kamber muidu perekonna suurema korteriga teise ukse kaudu näis ühenduses seisvat.

„Oodake siin meid, ma tellin Teile emand Gerstli juures kohe kambri ja lasen selle korrale seada,“ ütles proua Delpinger mulle lahkeste.

Ta läks ja tuli kümne minuti pärast tagasi.

„Lugu on veidi halb,“ ütles ta kahetseva kulmukortsutamisega. „Emand Gerst on poole tunni eest oma viimase kambri kellegile reisijale välja üürinud.“

„Pole viga,“ kostsin ma üsna kerge südamega, „ma võin ju kuhugile võerastemajasse sõita ja tänan Teid Teie lahke tahtmise eest.“

„Kannatage veel silmapilk, meie leiame ehk siiski head nõu,“ vastas Ungria proua suure elavusega, millest ma selgeste märkasin, et ta mind ei soovinud ära lasta minna. „Ma kõnelen oma korteri emandaga; Teie leiate ehk meil ulualust. Võerastemajad on siit kaunis kaugel, Teie olete väsinud ning uus sõit teeks Teile uut kulu.“

Mina olin nimelt voorimehe, kes meid siia tõi, välja maksnud.

Ma tahtsin talle midagi vastata, aga juba oli ta sisemise ukse kaudu oma korteriperemehe ruumidesse lahkunud.

Mis proua Delpingeri enda kambrisse puutus, siis oli see pisikene, aga üsna puhas ja nägus. Oleks mulle ka niisugune antud, ma oleksin üsna rahul olnud. Laetud revolver oli mul ju kaasas, ukse võisin lukku panna – tulgu siis, mis tuleb! ...

Proua Delpinger tuli tagasi ja teatas mulle, et ma Totika perekonnas õomaja võivat saada. Ma pidada aga vabandama, kui kõik mitte nii ei ole, kui vahest peaks olema; kuid läbi võivat ma ikkagi saada jne. Ta kõneles veel paljugi oma võeras murrakus, millest ma kõigest aru ei saanud, seda vähem, et ta hirmus ruttu rääkis. Ainult seda mõistsin selgeste, ma võivat oma reisukohvi tema tuppa jätta, sest seal, kuhu ma minna, olla vahest vähe ruumi...

Minu reisukohver oli küll lukus ja peale pesu ja riiete ei olnud tema sees mingit suuremat varandust. Aga mul käis siiski soe hoog üle ihu, kui ma eneselt küsisin, miks siis Ungria proua minu

kohvrit enda juurde tahab jätta. Ja selsamal silmapilgul tuli mulle meelde, et ka minu ainus abimees võeras kohas, mu revolver, ka reisikohvris oli...

Ma ei saanud aga proua lahket ettepanekut veel mitte tagasi lükata, kui ta vaheukse avas ja minu perekonna korterisse viis.

Ma lõin silmad ringi ja ei teadnud, kas ma mõnes elukorteris või – tarvitatud majariistade kaupluses viibin... Väikene tuba, mille kõrval ma peale ühe pimedea eeskoja või köögi mingit muud ruumi ei märganud, oli sängisid, laudasid, toolisid, kummutisi ja seinte küljes rippuvaid riidehilpusid nii täis, et käimiseks ja liikumiseks ainult kitsas läbikäik kahe ukse vahele jäi. Lähemal silmitsemisel nägin, et kõik mööblid, peale toolide ja sängide, ainult ühes eksemplaris olemas olivad, et ma siis mitte mõnes mööblipoes polnud, vaid kehvade inimeste suurlinnakorteris, kus mitmehingeline perekond ennast ühteainumasse kitsasse ruumi peab ära mahutama. Kolm sängi, mis kõik kõrvuti ja pikuti tagumisest seinast üle toa ulatasivad, pärisivad kaugelt suurema osa tumedast ruumist oma alla. Keskmise voodi otslaua vastas seisis suurem laud, mille peal Totika perekond vist sõi. Muud majariistad seisivad seinte ja aknate ääres, ka nende peale oli kõiksugu vähemaid tarbeasju laotud. Korda ja puhtust oli korteris vähe märgata. Iseäranis halba vaadet pakkusivad igal pool ripuvad või kastide ja toolide peale hooletult visatud vanad, määratud riided, niihästi meeste- kui naiste-rahvaste omad.

Meile astus väikene, musta peaga ja teravate mustade silmadega vana naisterahvas vastu, keda proua Delpinger mulle kui majaemandat esiteles. Ta oli kehvas, peaaegu räpases riides ja kandis tanu asemel lihtsat sitsirätikut. Tema kõrval silmasin umbes kümneaastast terase näoga tütarlast, kes mind lapseliku uudishimuga silmitses.

Korteriperenaine rääkis kaunis viletsaste saksa keelt. Ta palus mind söögilaua ääres istet võtta ning päris minult proua Delpingeri abil järele, mis ma õhtusöögiks soovida. Nende eneste soovitusel tellisin midagi – kui ma õiete mäletan, Wiener vorstikesi. Perenaine läks sedamaid õhtusööki muretsema ja mina jäin proua Delpingeriga üksina.

„Ehk võiksite mulle näidata, kus minu tuba on,“ palusin teda, „ma olen väga väsinud ja igatsen rahu järele.“

„Teie tuba?“ küsis Ungria proua ja vaatas arusaamatult minu otsa. „Iseäralist tuba siin Teie jaoks ei ole. Ma panin Teile ju ette, et Teie siin perekonnakorteris öömaja võtaksite, ja Teie olite sellega minu teada nõus.“

Ma ei teadnud niisugusest ettepanekust midagi, veel vähem oma nõusolemisest. Minu lähem mõte oli: Ahah, sind on lõksu püütud! Head nõuu neil sinuga ei ole! Kõik, mis proua Delpinger sulle ette vestis, oli vale! Siin pidi kellegil vürstil korter olema. Kus siis? See on korter kahe toaga ja köögiga, pealegi vilets korter; mingit ust kolmandasse kambrisse ei lähe, ja kas mõni vürst nii lihtsate inimeste juures korteris on, ehk olgu siis, et ta mõni hulguseks langenud Kaukasia vürst on. Terve jutt emandast, kes siin majas reisijatele kambrid üürib ja kellel praegu prii tuba ei ole, näib vale kroon olevat...

„Ma olin ainult sellega nõus, et ma omale iseäralise kambri saan, nagu vürstil on,“ vastasin ma proua Delpingerile teravalt ja tõusin üles.

„Vürstil?“ küsis tema. „Vürstil ei ole siin iseäralist kambrist. Ta magab siinsamas toas, seal voodis.“

Ja ta tähendas käega ühe seina ääres oleva, mitte just puhta vaibaga kinnikaetud sängi poole.

Noh, see võib kena vürst olla, kes seal mustlase seisus magab – mõtlesin ma iseeneses ja püüdsin otsusele jõuda, mida õieti ette võtta. Aga enne, kui ma niikaugele sain, läks köögist tulev uks lahti ja keegi madal, kõhnetu, halli habemega vanamees astus sisse. Tema järel tuli keegi teine inimene, keda nähes ma ehmatuse pärast peaaegu pidin karjatama...

(Lõpp)

See teine mees, kes hallpea järel sisse astus, oli näost must nagu murjam. Kaks kavalat, pilul silma vaatasivad rahutumalt paljude kulmukarvade alt minu poole ja ta kitsaste sinakate huulte ümber mängis minu arvates nagu verehimuline naeratamine. Seljas kandis ta tumesinist kulunud ja määratud töömehe-blusast, selle peal vana, hiilgama õerutud kuube ning peas viletsat kübaralätsu, mille alt mustad, käharas neegrijuuksed välja paistsivad. Ta võis umbes kolmkümmend aastat vana olla.

„Herra Totika, meie korteriperemees – herra vürst, meie kaaselanik,“ esiteles proua Delpinger mulle esmalt vanameest ja siis selle selja taha hoidvat murjani.

Või see'p see vürst ongi! Mõtlesin mina. Jumala eest, niisugust vürsti pole ma eluilmas veel näinud. Väga võimalik, et ta esi-isad kord Afrika inimesesööjate seas vürstid olivad – tema ise aga... Kuid korraga pandi mulle nagu näpuga selgus pähe: vist on ta liignimi Würst (saksa keeli Fürst)!

Nõnda oligi.

Proua Delpinger hakkas heleda häälega naerma, kui ma temale tunnistasin, et ma võerast herrat seisuse poolest vürstiks pidanud, ning seletas mõne kiire sõnaga, et herra Fürst aus käsitööline olevat, ühes vabrikus töö käia, Lõuna-Ungriast pärit ja teist aastat Totika perekonnas korteris olla.

„Lõuna-Ungriast pärit?“ imestasin mina. „Kas mitte Lõuna-Afrikast?“

Mitte ainult proua Delpinger ei naernud minu küsimuse üle, vaid ka herra Fürst ise, kus juures ma tema helevaleid, terveid murdjahambaid sain imetleda.

“Teie tähendate herra Fürst'i tõmmu näokarva peale? Ütles noor proua. “See on temal juba kord omaduseks. Vahest pole ta ennast täna õhtu ka hoolsaste küllalt töötahmast puhtaks pesenud – herrast Fürst on nimelt masinist.”

Kuna ma viisakuse pärast vana kongis ninaga korteriperemehega mõne sõna vahetasin ja seejuures oma peaju piinasin, kuda siit kardetavast pesast heaga minema saada, kattis emand Totika laua ära ja ilmus varsti suure kausitäie auravate Wieni vorstidega. Perekond, proua Delpinger ja herra Fürst asusivad lauda ja ka mind paluti kõige lahkemal viisil lihtsast Magyari õhtusöögist osa võtta.

Vastupanek oli võimata – ma ise olin omale ju sööki tellinud...

Perekonnaisa, kelle halli pead must pigimüts kattis, kui ka herra Fürst purssisivad sugu Saksa keelt; laused, millest ma aru ei saanud, seletas proua Delpinger mulle ära. Kuna vanamees, nagu tema teinepoolgi, väga vähese jutuga oli, vadistas herra Fürst suure elevusega juttu puhuda, kus juures ta paari Saksa keeli lause pealt ikka jälle Ungria keele sisse sattus, mis keeles siis terve seltskond tükk aega mõtteid vahetas, kuni kellegile meelde tuli, et mina ainult Saksa keelt oskan, ja mulle mõni küsimus selles keeles ette pandi.

Söögilauas oli mul mahti aru pidada, mis teha: kas ööseks siia jääda või minema panna.

Veider küll oleks olnud nüüd, kus ma juba paigale jäänud ja süüagi tellinud, ära minna, seda enam, et kell vaheajal juba kaheteistkümne peale jõudnud. Kuhu sa südaööl lähed! Ehk kuda sa neile seletad, et sulle nende juures ei meeldi! On neil sinuga paha nõu, siis võivad nad seda ka nüüd, enne kui uksest välja saad, täide saata. On nad aga auusad inimesed, siis oleks üsna huvitav nende juures ungarlaste perekondlist elu tundma õppida, et sellest lehes kirjutada.

Aga kas nad auusad inimesed on? Vanamees piilub nii altkulmu sinu otsa, kui ta auuväärt nagu ka seejuures naeratab, ja see murjanivürst pärib nii uudishimulikult sinu kodumaa, reisisihi ja selle järele, kas säherdune teekond ka kallid tuleb maksma ... Mis on temal sellega asja, kui palju ma oma reisu eest arvan raha välja andvat? ... Ka proua Delpingeri nägu ja olek ei meeldi mulle. Ta on liig heas tujus, plärab palju Ungria keelt, mida mina ei mõista, ja näikse vanamehega, vanamooriga ja Fürstiga salaja pilkusi vahetavat ...

Kuid ma püüdsin ennast seega trööstida, et umbusklik, kartlik inimene tontisid näeb, võtsin kõik oma meheliku julguse kokku ning otsustasin siia öömajale jääda. Mul oli ju revolver reisukohvril! Enne magamaminemist tahtsin selle sealt välja võtta ja salaja süngi peapadja alla toimetada. Raha oli mul kaelkotiga särki all rinna peal.

Ainult selle üle murdsin veel pead, kuhu nad mind tahavad magama panna. Meid oli kuus inimest, aga toas ainult kolm süngi ja üks koiku. Vist tehakse mulle raami või toolide peale ase – mõtlesin siis.

Varsti pärast õhtusööki sain teada, kuhu mind taheti magama panna: kolmest voodist määrati üks mulle, ja see seisist just – musta vürsti koiku kõrval! ... Meie vahet võis kõige rohkem kaks jalga olla ... Kui ta käe oma asemest välja sirutas, võis ta mul kõrist kinni haarata. ...

Minu lähem töö oli muidugi, revolverit reisukohvril välja otsida. Palusin proua Delpingeri vabandada, et ma teda toas veel tülitän, ning ettekäanel, ma tahta kohvril ninarätti võtta, toimetasin pimedas nurgas tuleriista oma püksitaskusse.

„Teil saab üsna hea olema magada,“ ütles noor lesk sõbralikult, „sest süng on pehme ja puhas, seda ma tean, ning need kõik on vagusad ja viisakad inimesed, kes Teiega ühes magavad.“

Tahtis ta mind pilgata? Vististe. Olla ju mõnel naisterahval päris murdjasüda rinnus, süda, mis teda lubab õnnetuma ohvriga enne selle külmakstegemist veel naljatada.

„Homme päevaajal on Teil seal toas ehk veidi kitsik elada – siis asuge julgeste siia minu kambrisse,“ lisas ta juurde. „Mind see ei eksita ja ma pole enamiste koduski, sest mul on homme palju tarvilisi käikusid teha.“

Tänasin lahke pakkumise eest, soovisin talle head ööd ja pugedin oma korterisse, kus juures ma omale Eesti keeli habemesse pomisesin: „Kui ma homset hommikut veel üleüldse näen, siis pole mul sinu kambrist enam vaja: niipea kui valge väljas, panen siit koopast punuma.“

Teises toas oli Madyari perekond osalt juba puhkusel, osalt oli ta puhkusele minemas. Nüüd võisin näha, kuda viis inimest kolme süngi ära mahtusivat. Ema magas tütreaga ühes, isa pojaga teises süngis ja minu jaoks jäi kolmas; herra Fürst heitis praegu haigutades ja ringutades oma kitsasse nagisevasse koikusse, mis vastu köögiseina seisis.

Ma olin viimane, kes süngi puged. Enne kustutasin tule ära, et keegi ei näeks, kuda ma revolvi padja alla panen. Mul oli kindel nõuu, terve öö valvas olla ja silmi mitte kinni panna; sellepärast panin süngi ette pingikese peale kamalutäie paberossid, et nende suitsetamisega aega viita ja ennast ärkvel pidada.

Minu ase oli tõeste pehme; kui puhas ta oli, seda olin ärevuse pärast unustanud vaatamata. Ja kui mind sel öösel seda sada lutikat ja paarsada kirpu oleksivad hammustanud – ma poleks seda tähele pannud. Kõik minu mõtted olivad mu rahakoti ja mu kõrval pikutava musta mehe küljes kinni. Ma pole naljalt enne niisugust hirmu tundnud kui sel öösel ...

Varsti täitis pimedat, pilkast pimedat tuba viie magaja hingetõmbamine ja norskamine. Kõige valjumine norskas murjanivürst minu kõrval. Ta norskas nii, et minu süngi vabises.

Paljas kavalus! – ütles mulle mu erutatud aju. – Ta tahab sind ainult julgeks teha. Aga oota, vennas, meie valvame! Niipea, kui sa üles hakkad kobima, seisame revolviiga sul vastas! Ainult surnu kaelast võid raha kätte saada ...

Aga küll on igav terve öö valvata ja pealegi niisugust norskamiskontserti pealt kuulata!

Ma suitsetasin esimesel kolmel, neljal tunnil vist veerandsada paberossi ära, kuni mu suu mõrudaks sai ja süda pööratama hakkas. Siis hakkasin jalgadega voodi otslaua vastu kõpsu lööma ja sõrmeliikmeid naksutama, et und ära peletada. Aga ka see läks mulle viimaks nii igavaks, nii piinlikuks, et ma juba soovi tundsin, et see must võllanägu mu kõrval ja teised kelmid kambris ometi kord mu kallale tikuksivad ...

Seda ei sündinud.

Tund läks tunni järele mööda, ungarlaste norskamine kostis edasi, minu raha oli alles, ma ise olin elus ...

Siis tuli vaheaeg, millest ma midagi ei tea. --- ---

Kui ma jälle meelemärkamisele ärkasin ja silmad lahti lõin, oli suur valge väljas. Minu esimene pilk lendas musta mehe süngi. See oli tühi. Minu esimene käeliigutus oli kahmamine rahakoti järele mu rinna peal. Seda polnud enam seal ...

Paar minutit läks mööda, kus ma enda halvatud tundsin olevat. Ma ei suutnud karjatadagi. Külma higi asus mulle otsa ette. Aju asemel tundsin enesel nagu roostetanud luku peas olevat.

Ma heitsin pilgu teiste süngide üle. Ühes magas veel noor Totika, teises tema õde. Kõik vanemad inimesed olivad toast läinud ... Muidugi minu raha ära peitma. Pärast hea ütleda: „Ei meie tea, kas sul krossi raha oli või mitte“ ...

Aegamööda hakkasin jälle elu oma liigestes tundma. Ma ajasin enese istukile, et kella vaadata. See oli kuus läbi. Korraga tunnen midagi oma pahema külge vastu langevat. Kahman käega süngiaugust sisse – – minu linasest riidest õmmeldud rahakott, mida ma paelaga kaelas kannan ja mis mul magades rinna pealt külge peal vajunud! ... Vaatan ruttu järele, kas sisu alles ... Alles! – Ärärääkimata lõbutundmusega langen patjade sisse tagasi, et oma juhtumise üle, mille juures hirmuärevus süüdi, rõõmsalt südamest naerma pahvatada. ---

Minu tähelepanekut äratas aga nüüd mingi teine asi. See oli iseäralik ühetooliline (p.o. ühetooniline) ümin ja pomin, mis köögist näis tulevat, mille üks praakil seisis. Ma ei mõistnud omale seletada, mis see tähendab. Ajasivad seal kaks inimest tasaselt juttu? Ei, heal, mis ümises, näis ühe inimese oma olevat, ja üminal polnud sugugi vahet. Kuulatan, kuulatan – võimata selgusele saada. Viimaks tõusen üles ja hiilin kivistarbil ukse juurde, et selle vahelt kööki piiluda.

Mis ma näen! Seal sammub meie halli peale korteriperemees edasitagasi, käsi rihmaga kinni seotud, otsaesisel kentsakas kary, õlade ümber kirju vaip, ja pomiseb suure õhinaga oma – hommikupalvet ...

Ma pole mitte Ungria perekonnas, vaid – juutide juures!

Peremees, perenaine, lapsed – nad on juudid. Ja vist on must vürst ja isegi – proua Delpinger Israeli lapsed. Ma pidasin neid ungarlasteks, sest et ungarlased enamiste musta verd on. Aga nüüd langeb mul nad kae silmade eest: minu kodakondsete näomudel tuletas mulle juba eila õhtu Hebreja rahvast meelde; ma jäin aga teisele arvamisele, sest et nad kõik endid suure rõhuga magyarideks tunnistasivad.

V. Ungarlaste lahkus võeraste vastu.

Ma võin uue pealkirja all oma „korterist Ungria perekonnas“ edasi kõneleda, sest kui need inimesed ka juudid olivad, siis olivad nad ühtlasi ka magyarid. Nad olivad, põlv-põlvelt ungarlaste seas elades, Magyari loomuse, meelelaadi, eluviisi omandanud. Ma õppisin ka nende magyariatatud hebrealaste juures kõigepealt ungarlase rahvuslist lahkust võeraste vastu tundma.

Hommikuse kohvi juures olin terve perekonnaga ja pr Delpingeriga jälle koos. Must vürst oli enne kella kuut tööle läinud. Kõige esimene küsimine oli, kuda ma öösel maganud. Ma kostsin muidugi, et toredaste – nagu lapsuke ema süles! Minu vastus meeldis neile, seda näitasivad nende õnnelikud näod.

Kui ma neid nägusid nüüd lähemalt silmitsesin, pidin iseenese üle naeratama, kudas ma sääraseid magusaid, mõnusaid inimesi õhtul rõövliteks ja kõrilõikajateks võinud pidada. Ja kui ma hiljem kardetud murjani ligemalt tundma õppisin, leitsin ma oma umbusalduse tema vastu niisama põhjendamata olevat. Herra Fürst oli kõige auusam ilmsüütam juudike Jumala senise taeva all.

Üks kartus oli mul hommikul siiski veel südames: nad ehk nõuavad öökorteri ja söögi eest hingehinda. Aga nagu oleks pr Delpinger mu kartust märganud, ruttas ta mulle pärast pruukosti teatama, ta olevat maja-emandaga maha teinud, et mul korteri eest ainult üks kroon ja söögi eest nii- ja nii palju – ta nimetas naeruväärt madala hinna – maksta olevat. See oli kulu-arve, millega ma kõige viletsamas alevi-võerastemajas poleks läbi saanud.

„Ja nüüd võite terve päeva rahuga minu kambrikeses elada, kus Teid keegi ei eksita,“ ütles pr Delpinger, „kui meie kohvilauast üles tõusevad. Ja kui Teie kodus lõunat soovite süüa, siis ütelge seda aga. Meie perenaine keedab väga hästi, selle peale võite julge olla.“

Ma tänasin pakutud korteri eest ja tellisin endale ja pr Delpingerile lõunasöögi. Minu õud Juudi keedukunsti vastu oli Wienist saadik juba kaunis kadunud. Siis asusin lahke proua kambrisse, kui oli nõu, ennelõuna jooksul võeraga „Teatajale“, teekonna üle midagi kirjutada, ja selleks oli mulle vagune kamber väga soovitav.

Perekond kadus varsti viimase hingeni kodust ära. Vana Totika läks oma ärisse – tal pidi pudukauba-turul väikene kauplus olema; majaemand ruttas turukotta lõunasöögiks materjali tooma; noor Totika, kellel kuskil kontoris väike kirjutaja-koht oli, tõttas kah ametisse ning väike Mathilde Totika läks kooli. Proua Delpingeriga puhusime veel poole tundi lõbusat juttu, siis lahkus ka tema, et linnas oma käikusid teha. Enne leppisime kokku, pärast lõunat seltsis linna minna vaatama.

Ma jäin üksina Totika perekonna korterisse.

Nüüd tundsin päris häbi oma öösese umbusalduse ja kartuse pärast.

Need inimesed lähevad välja ja jätavad oma terve vara võhivõera inimese hoolde! Kui neil seda ka vahest palju ei ole, aga kelm leiaks ikka midagi. Seal on pr Delpingeri näituseks imekena vanamoodu brongsi-kell kummuti peal, mille eest iga asjatundja vähemalt 50 guldnat maksaks. Ja mis ma näen – paar vilkuvat sõrmustki on ta oma öölauakese peale jätnud. Ma vaatan ka Totika toas ringi, sealtki sünniks vargal mõnda asja kaasa võtta – näituseks need kaks haralist hõbelühtrit – vist perekonna põline pärandus – mis seal nurgariiu peal seisavad ... minu väikest käsikohvrit treppidest alla kanda ja saagiga voorimehe peale istuda – see on silmapilgu töö ...

Kas tead, lugeja, see usaldus minu kui võhivõera inimese vastu liigutas mind nii väga, et ma otsusele jõudsin, vähemalt veel homseni Totika perekonda korterisse jääda, hoolimata kõigist halbustest, mis korteri kitsikus, kasin puhtus ja elanikkude paljus kaasa tõivad. Ja seda otsust ei olnud mul kahetseda. Ma elasin imeodavalt heade inimeste seas.

Pr Delpinger aga tõi mulle pealegi kasu, millest ainult reisija võeras linnas täieliselt lugu oskab pidada: ta tutvustas mind Budapestiga paremine, kui see mul ilma temata ialgi oleks võimalik olnud. Ta näitas mulle linna tähtsused ära, viis mu parlamendi koosolekule, tõlkis mulle seal peetavad kõned Saksa

keelde, oli ühes herra Fürsti ja noore Totikaga minu saatja ja juhtija esimese mai pidul jne. Nagu lugeja mälestab, olen neist käikudest oma kirjelduste esimeses jaos juba jutustanud.

Ma elasin kuni järgmise päeva õhtupooleni Totika perekonnas, sõin hästi, tegin pr Delpingeri kambris hästi tööd ja magasin, kui halva õhu maha arvan, ka hästi. Siis asusin võeraste majasse. Et noor proua oma kambri tarvitamise eest kõlisevat tasu ei võtnud – ta pani minu sinna poole sihtivat tähendust otse pahaks – siis oli üsna mõnus, et üks rändav lillekaupmees meie akna taha ilmus, kellelt oma lahkele korterilaenajale kolm õitsvat potilille ostsin. Tema vaimustus kingituse üle oli suurem, kui asi väärt ... Totika emandaga jälle oli mul nii väike arve õiendada, et ma nagu häbi pärast priitahtlikult ühe krooni „saapaviksijale“ juurde lisasin. Kes perekonnaliigetest minu saapaid õieti viksinud, jäi mulle saladuseks. Minu suurem kahtlus selles asjas langes – musta värsti peale. Püüdsin talle siis esimese mai pidul Linnapuistikus oma iseäralist tänu seega üles näidata, et ma teda veini ja õlle eest midagi ei lasknud maksta.

Ka neil päevadel, mis ma võeraste majas elades veel Budapesti jäin, seisin ma pr Delpingeri, noore Totika ja herra Fürstiga sõbralises ühenduses. Ma ei tea oma juutide seas paremaid sõpru olevat, kui need inimesed olivad. --- ---

Lugejal on õigus nüüd küsida, mispärast need mulle nii verivõerad isikud ilma mingisuguse kasupüüdetä minu vastu nii hella lahkust üles näitasivad. Nad ei olnud mitte nii vaesed, et neil seda paari krooni, mis tulust vahest tuluks jäi, iseäranis vaja oleks olnud. Pr Delpinger, kõige suurema vaeva nägija, ei saanud pealegi midagi. Miks kutsus ta mind oma juurde odavamasse korterisse, miks viitis ta minuga linnas ümber rännates, aega?

See polnud muud midagi kui ungarlaste loomulik võerustuse-püüd, neile sissejuurdunud omadus ja kombe, külalisi vastu võtta, neid võerustada, neile head teha, nende ees võimalikult suure lahkusega hiilgada. Muidugi mängib seejuures egoism, enese armastus, teatavat osa: lahkuses sulav võerustaja soovib, et külaline temast head mõtleb, teda kõige paremat küljest tundma õpib, teda ta enese ja teiste vastu kiidab. Ma sooviksin aga, et seda sorti enesearmastust rahvastel ja üksikutele isikutele õige rohkestes oleks – nii palju kui va' tublidel magyariidel.

Kes vahest arvab, et mul õigus pole magyariistatud juutide järele ka päris ungarlaste üle otsustada, sellele võin ma tõenduste põhjenduseks teisi ja paremaid näitusi tuua. Ma olen, nagu juba tähendatud, kaks korda Budapestis käinud, ning mõlemal korral olivad minu sellekohased nähtused ühesugused.

Kui ma kolme aasta eest Ungria pealinnas viibisin, oli mul ühel päeval kuhugile vaja teed küsida. See oli keegi õieti vana, vimmas kuklaga, peenes riides herra, kellele ma oma küsimise ette panin. Nii põhjalikult, nii lahkest, kui see herra mulle unghria murdega Saksa keeles teed juhatas, poleks seda ükski linnavaht teinud, kellel teejuhatamine ametikohuseks on.

Ma tänasin ja läksin. Mul oli juba nii palju teed ära käidud, et ma lahke juhataja peale enam ei mõtelnudki, kui ma korraga oma seljataga rasket ähkimist ja hüüet kuulsin: „herra – herra – pidage!“

Ma vaatan ümber: mulle läheneb oma vanade, nõrkade jalgade peal jookstes ja lõõtsutades see halli peaga herra, kellelt ma teed küsinud.

Kättega veheldes ja hinge tagasi tõmmates hakkab ta seletama: tema eksinud veidi oma teejuhatamises; ma ei pidada sealt ja sealt silla juurest mitte otsekohe edasi minema, vaid seda ja seda uulitsat mööda pahemale käele pöörama! ...

Ma küsin: kas meil seda ette tuleks. See elatanud herra oli, nagu ta terve välimus tunnistas, kõige paremast seltskonna-liigist. Mina aga lihtsas tolmunud reisi-riides noormees. Ja ta võttis vaevaks, mulle kaugelt eemalt järele jooksta, et pisikest viga oma juhatuses, mis tal hiljem meelde torganud, õiendada! Eks ta võinud käega lüüa ja mõelda: las' läheb! Küll ta teiste käest jälle küsib, kui eksiteele sattub ... kes ei teaks, kuida meil võerale teed juhatatakse: paar vastumeelset sõna moka otsast, paar lööki käega, juba pöörabki selja, et tülitajast lahti saada. Peenes riides inimene läheb pahema ihukattega teeküsimisest koguni sõna lausumata mööda, või kostab, ta ei tundvat isegi linna.

Niisamuti oma esimese reisu puhul istusin ma ühel õhtul kuskil Budapesti aiarestoranis, kus mustlasekoor mängis. Minu laua ääres võtsivad veel kolm külalist istet. Sest et päris vaba laua aias enam ei olnud. Nad olivad kõik noored mehed ja kõnelesivad isekeskis Ungria keelt. Et mul igav oli, siis tegin nendega Saksa keeles juttu. Kõik kolm mõistsivad seda keelt ja andsivad mulle sõbralikult vastust.

Ühest sõnast järgnes teine, nii et viimaks endid üksteisega tutvustasime. Nemad olivad kõik kolm kaupluse sellid. Kuuldes, et mina väljamaalane, pealegi soomlane olen – ma nimetasin ennast soomlaseks, sest et eestlasi väljamaal keegi ei tunne – tegivad nooredmehed minu korraga kõige oma

lahkuse, viisakuse ja huvituse keskpunktiks. Neil oli nii palju haridust, et teadsivad, et Soome ja Magyarri keeled sugulased on ja meie hakkasime suure õhinaga Soome, õigem Eesti, keeli sõnu Magyarri sõnadega võrdlema. Suur oli meie rõem, kui paljude sõnade seast mõne leidsime, mis kõla poolest kokku läksivad. Selle õpetliku lõbu jooksul tähendasin neile muidugi, et ma mitte päris soomlane pole, vaid selle rahva ühe suguharu liige.

(Lõpp)

Minu Magyarri sõbrad sattusivad võerustamise tujusse, kui ma soovi avaldasin, siin restoranis õhtust süüa, ja neilt nõuu küsisin, missugused ungria söökidest kõige maitsvamad on. Kõik olivad kohe nõuus, minuga ühes rooga võtma. Söökide valimise võtsivad nemad oma peale. Ühtlasi telliti kõige suukamat sorti Ungria veini.

Meile kanti varsti hea hulk sooje toitused lauale, mille seast ma ainult gullashi ära tundsin. Ta maitses siin veel palju parem kui Doonau laeva peal. Minu elav kiitus näis mu seltsilistele suurt rõemu tegevat ja peaaegu vaimustusega panivad nad mu head isu tähele.

Siis aga järgnes veel üks ungarlaste rahvusline roog, mida ma surmatunnini ei unusta. Taldriku peal külitasivad veripunase kaste sees tumepruunid täidetud kotikesed, umbes forinti suurused. Kui ma ühe niisuguse kotikese lahti lõikasin, tuli kõiksugu võrtside järele armsaste lõhnav lihasegu välja. Ma küsisin, mis söögi nimi olevat. Pidi „täidetud paprika“ * (paprika – Türgi pipar, pune ja väga kange.) olema, üks magyaride kuulsamatest rahvusroogadest.

Et oma sõprade rahvuse tundmust ülendada, tõstsin terve kotitäie kallist rooga suhu. Oh, et ma teiste rõemuks mitte nii ahne poleks olnud! Mu lähem tundmus oli, kui oleks mul pihutäis õõguvaid süsa suus. Siis hüüdsin mustlase poisiga, kes suu sinepit täis võtnud: „Viige isale ja emale palju terviseid – terve pea viib kurat metsa!“ ... Ma olin tükk aega keeletu ja pisarad voolasivad silmadest – nähtus, mis minu seltsimeestele määratumat lõbu tegi.

On päris õige ungria gullash juba paprikaga nii kangeste võrtsitud, et sul suu ja kurk paar tundi pärast söömist õhkuvad, siis on „täidetud paprika“ selle poolest päris vana sarviku toit. Rohke paprikaga läbi segatud liha on nimelt Türgi pipra kaunakestade sisse topitud. Vist annavad need kestad lihale küpsetamisel veelgi kibedust juurde.

Viisakuse pärast püüdsin kana viisil seda kardetuvat rooga veel maitsta, pidin aga siis seletama, et mu keele pealt nahk ära on, mis pärast ma lõbu kauemine kaasa ei võivat teha. Minu seltsilised aga sõivad oma portsjonid naeratavate nägudega ja kuivade silmadega viimase kibemeni ära. Ungarlaste suunahk näikse nimelt pargitud olevat.

Sellele põrgutoidule järgnes järelsöögina väga algupäraline roog. Suured valged nuiad kanti lauale. Nuiade küllest hakkasime ivi noppima ja suhu pistma. Need olivad maisi ehk kukurusi ivadega täidetud pead, mis vee sees tūmaks kupatatud. Igamees võttis oma nuiat kätte – mulle ülikentsakas vaade – ja nosis ivi nagu venelane päevaroosi seemneid. Selle ajaviite leidsin eelkäänud ehmatuse järele üsna mõnusa ja maitsva olevat. Aias ringi vaadates nägin veel mitmetes laudades kukurusi-nuiasid nositavat.

Siin juhtus mulle väljamaa kohta esimest korda, et mind seltskond söökide ja jookide eest ei lasknud maksta, ka sellegi osa eest mitte, mis ma ise ära tarvitanud. Magyarid seletasivad, mina olla tänaseks õhtuks nende külaline ja käskisivad mind rahapunga hästi sügavasse kohta ära peita. Pandi ette, siit kuhugile suurde lõbuaeda sõita, kus kõiksugu Magyarri kunstnikud etendusi annavad ja kus Budapesti esimene mustlase-koor mängib. Kõik olivad nõuus. Esmalt tahtsime fiakriga sõita, siis aga tuli kellegil meelde, minult küsida, kas ma juba Budapesti maa-aluse elektriteega olevat sõitnud. Ma eitasin; olin ju alles esimest päeva siin. Sõitsime siis maa-alusega, mille ehituse viisist ja tähelepanemise väärt asjadest mulle mu võerustajad magyarri elamusega täielise kirjelduse andsivad.

Aed, kuhu mind viidi ja kus mind piletirahagi ei lastud maksta, oli hiigav. Suurel toredal näitelaval astusivad ungria näitlejad, tantsijad, lauljad ette; nende tooded olivad enam-vähem kõik rahvuslist laadi – selle peale nähti siin iseäralist rõhku pandavat. Ka mustlaste-koor mängis kas või hinge rinnast välja. Nende viilulid nutsivad ja naersivad – ma polnud niisugust muusikat enne veel kuulnud. Et kunstnikud mustlased oleksivad, seda ei võinud nende välimuse järele keegi õelda. Nad kandsivad kõige peenemaid sabakuubesid, helevalgeid kraesid ja rinnaesiseid, hoolsaste pūgatud ja kammitud juukseid ja habemeid. Nad olivad moodsad kunstnikud läbi ja läbi.

Meie jõime siin rohkeste veini – kõik minu võerustajate kulul, kellest üks minu vastu lahkem ja lõbusam püüdis olla kui teine. Selle poolest pidasivad nad üksteisega päris võistlust.

Ma avaldasin selle üle oma tänulikku imestust ja pärisin järele, millest see südamlilik olek, mis minule Budapestis nii iseäraliselt vastu astub, õieti tekib ja välja võrsub. Mulle anti järgmine tähelepanemise väärt vastus:

„Meie magyarlased oleme esmalt oma rahvusliste traditsioonide järele head külalistevõerustajad; selle omaduse oleme endistelt põlvedelt pärinud. Aga meie püüame ka veel teatud sihil ja otstarbel võeraste, iseäranis väljamaalaste vastu, lahkust, viisakust ja südamlikku olekut üles näidata. Vaadake, herra, mujal Europas, iseäranis lääne pool, peetakse ungarlasi ikka veel barbarlasteks, vähemast poolbarbarlasteks. Meie suurt hariduslist edu lühikese aja jooksul ei taheta tähele panna, ei taheta uskuda. Seda eksiarmist tahame meie rahvaste seast välja katkuda. Seepärast, herra: kui siis keegi väljamaalane meie sekka tuleb, püüame endid tema vastu haritud inimestena, haritud rahvana üles näidata, püüame tema head arvamist võita, et ta koju läheks ja ütleks: Need magyariid seal, keda meie arvasime veel hundinahkades käivat ja toorest liha söövat, polegi nii maha jäänud elukad. Juba tunnevad teised Europa eluviisisidki ... Nõnda, herra, on meie viisakuse põhjustega lugu, ja meie loodame, et ka Teie meist kodus halba ei räägi ja oma lehele halba ei teata.“

Selle poolest võisin neist täieste vaigistada.

Kui meie hilisel öötunnil üksteisest lahkusime, seoti mulle iseäranis tungivalt südame peale, et ma magyariid pealinna kõigi tähtsuste poolest hoolega läbi vaataksin. Oma toreda pealinna peale on magyariid nimelt väga uhked. Iga ungarlase silm hakkab särama, kui sa tema taevastatud Budapesti kiidad. Minu noored sõbrad kahetsesivad päris liigutatud toonil, et nad ajapuudusel ise mulle homme ja järgmistel päevadel linna ei võivat näidata. ---

Kui uhked magyariid oma pealinna üle on ja kui hea meelega nad selle ilu võerale näitavad, selle kohta sain juba järgmisel päeval kena näituse.

Oma rändamisel läbi linna peatasin kella kaheteistkümne eel Donau ääres ühe lahtise restorani ees, et pruukosti võtta ja ennast higist kuivatada, sest palavus oli hirmus. Naabrilauas istus keegi lihtsamat liiki keskealine kodanik oma emandaga ja rüüpas vilu veini. Ungarlasega jutule saada on sada korda kergem, kui temaga mitte jutule saada. Ma arvan, kuum ilm andis meile sõnavahetamiseks esimese aine. Ta kõneles üsna lususaste Saksa keelt.

Vend magyar kinkis mulle kohe oma soema osavõtmise, kui kuulis, et ma reisu peal olen. Suure liigutusega jutustas ta, et tema ainus poeg Janos *) (ütles Jaanosch) ka reisu peal olevat. Ameti poolest kirjaladuja, reisinud ta esmalt Vieni, sealtschveitsi ja nüüd olla ta teel Pariisi poole.

„Eks ole hea, kui ta teel lahkeid inimesi leiab, kes temaga juttu puhuvad ja küsivad, kuidas ta käsi ka käib,“ lisas hella meelne magyar juurde, nihkus mulle ligemale ja vaatas mulle isaliku õrnusega silma. „Terviseks, noormees! Ma sooviksin, et minu Janos praegu ka nii terve ja prisk oleks, kui Teie. Terviseks, noor sõber! ... Mamma, löö ometi selle herraga klaasid kokku – eks kuule, ta on ju ka reisu peal, nagu meie Janos!“

Meie lõime klaasid kokku ja mõlemad asusivad minu lauda. Puhusime tüki aega magusat juttu kõiksugu asjadest. Korraga hüüab Janos'i isa:

„Kas Te meie linna ka juba tunnete?“ Ma kostsin, et ma alles eila siia jõudnud ja veel vähe näinud. „Gellértheyy mäel Te veel ei käinud, kust kõige toredam vaade Budapesti ja ta ümbruse peale on?“

„Ei.“

„Jumal andku Teile seda andeks! Siis peate kohe Gellértheyy otsa ronima. Nii kaua kui Teie seal pole käinud, pole Teil meie linna ilust ja suurusest aimugi. Ma ise tahan Teid Gellértheyy otsa viia. Eit, sina mine nüüd ilusaste koju.“

„Aga vana, sa pead ju tööle minema, sul on töö pooleli,“ ütles emand pehme manitsemisega vahele.

„Ah, mis töö! Ega töö ära jookse ... Ma pean ometi sellele herrale linna näitama. Mõtles, ta pole veel Gellértheyy otsas käinud. Ja mõtles, et meie Janos ka reisu peal on. Eks ole hea, kui ta Pariisis lahkeid inimesi leiab, kes talle linna näitavad!“

See tähendus võitis emanda vastu paneku silmapilk ära. Ta tõusis üles ja läks mind lahkeste jumalaga jättes, koju. Aga nüüd tuli vastu seisimine minu poolt. Selle kõrvetava palavusega, süda-lõuna ajal, kus inimene varjust tasasele uulitsalegi ei tihka astuda, kõrge mäe otsa ronida – see oli ju päris hullus! Mind hoiatas ka veel lugu, et eila mitu inimest Budapesti uulitsatel päikesepiste olivat saanud.

Telefoneeriti ometi võeraste majasse, kus mina korteris olin, et üks minu kõrval elav herra uulitsal palavuse-rabanduses maha langenud ja haigemajasse toimetatud. Ning täna oli ilm veel sugu palavam kui eila! ...

Aga kõik minu vastu rääkimine oli asjata. Meister Vesselenyi – nii ta nimi, ameti poolest oli ta kivitahuja – mõistis kõik minu vastu põhjused ümber lükata, asus mu käe alt kinni ja tõe poolest – see inimene viis mu 30-kraadilisel palavusel umbes 900 jala kõrguse mäe otsa!

Unustamata hirmus oli see ronimise-teenkond. Gellértheyy mägi on, kui tema tippu tahad minna, väga järsk. Vahel pead nelja käpukil roomama. See juures põletab päike pilvita taevast põrgu leitsakuga su pea peale maha. Vaevalt olin sada jalga roninud, kui mul enam kuiva riiet ihu peal polnud. Keel rippus suust välja ja hing jäi kurku kinni. Jumala eest, see lahkus võeraste vastu hakkas juba elu peale käima. Palusin vahel armu, aga armu minu heategija ei tundnud. Ta kostis mulle igakord, kui ma raskuse ja väsimuse üle kurtsin ja puhke-aeaga palusin, kõige suurema rahuga:

„Ei see tee meile ungarlastele midagi!“

Nagu oleksin mina ka ungarlane, või nagu oleks minul sellest midagi kasu, et ronimine temale midagi ei tee!

Ma vihkasin seda inimest korraga nii, et ma talle selja tagast pussi ihusse oleksin löönud, kui mul seda kaasas oleks olnud. Ma oleksin ta ära kägistanud, oleksin ta järsust mäest alla lükanud, kui ta minust mitte ikka kümme sülda eel poleks olnud ... Ja see hirmus mees kordas, minu ägamist kuuldes, ikka veel:

„Ei see tee meile ungarlastele midagi!“

Ja kui ma viimaks mäe otsas eluta maha langesin, kuulsin teda veel kord ütlevat, ei see teha ungarlastele midagi ...

Vaade linna peale, mida ungarlane luuletaja vaimustusega kiitis, võis minu pärast taevalik olla – mina ei saanud oma praegusel ihulikul ja hingelikul olul sellest mingit maitset. Ma olin õnnelik, kui mäe otsast jälle alla majade varju sain.

Aga ega ma selle pärast veel oma piinajast lahti saanud! Ta näitas mulle veel paljuid paikasid Donau paremal, Ohveni poolisel kaldal, kuna ma ennemine kodus süngis oleksin puhunud. Ja viimaks viis ta mind veel oma korterisse, tutvustas mind oma lastega ja kodakondsetega ning kõige viimaks pidin temaga veel „tüve-körtsi“ (Körts, kus inimene alati käib, juured juba all.) minema ja seal tema reisu peal oleva Janos'i terviseks veini jooma.

Müts maha ungarlaste lahkuse eest võeraste vastu, aga mis liig on liig! ...

VI. Budapest

Ungarlased võivad oma pealinna peale õigusega uhked olla, sest Budapest pole mitte ainult kõige ilusam ja toredam linn Donau ääres, vaid üks kenamatest linnadest maailmas. Budapest on uus ja ühtlasi vana. Europas pole ainust linna, mis veerand saja aasta jooksul nii suurepärasel viisil oleks edenenud, end ilustanud, nagu Budapest. Niisugust linnade kasvumist tuntakse ainult Amerikas. Rikas kõige poolest, mis muudki suured Europa linnad pakuvad, läbi ja läbi moodis linn, tuletab ta siiski ühe või teise kerge, pool kogemata tooniga Hommikumaad meelde, mis ta ime pole, sest alles paari aastasaja eest ulatas türklaste võim kuni siamaale ja jättis mõned varjud ja jäljed maha.

Aurikkamat, maalimiseväärisemat paika ei ole naljalt ühelgi Europa suurlinnal kui Budapestil. Ta laotab ennast mõlemal Donau kaldal, osalt kinkude nõlvadel, nende peal ja vahel, osalt aegamööda kõrgemaks tõusvas madalikus välja. Nimelt on vägeva jõe parem kallas mäginine; siinsed mäed ja kingud on Alpide viimased, Ungria madalikusse väljasirutatud harud. Jõgi on linnavahel mitmesuguse laiusaga – 850 kuni 950 meetrit, kõige kitsamast kohast 300 meetrit ja siis jälle 1140 meetrit. Nii laia, veerikka veesoone ääres ei seisa Europas peale meie Peterburi ükski linn. Budapesti toredad, ilurikkad kaldapildid jäävad igale reisijale uustamata meelde, vägevate ehituste kujul just Donau kallastele on paigutatud. Nii läbi ja läbi moodsa laadiga, kui magyaride pealinn ka on, on tal siiski ka jagusid, mis maad ja maalinna meelde tuletavad; pealegi leiab siit ja sealt veel jälgesid linna pooleteise tuhande aastasest minevikust. Just need algupäraselised, järsud vastuolud, mis võerale Budapestis silma paistavad, teevad selle linna imehuvitavaks.

Need vastolud vanemate ja uuemate linnajagude vahel tekivad osalt sellest, et Budapest mitte, nagu teised suurlinnad, aastasadade jooksul aegamööda, pikkamisi, samm-sammult pole muutunud ja edenenud, vaid äkitselt, nõnda öelda ühe hoobiga. Niipea kui Magyarriik ja rahvas suuremad

poliitikalised õigused, parlamentlise valitsusevormi sai, ärkas rahvusetundmus, rahvusline iseteadvus vägevaste ning sellega ühes tung ja püüe, riigipealinna ilustada, laiendada, ehtida, paarikümne aasta jooksul nähti uulitsaid, jah, terveid linnajagusi paikades tekkivat, kus enne lage maa või mõned üksikud hurtsikud seisnud. Ehitusehimu oli korraga ärgeanud, ning valitsuse poolt oli see niisama mõistlik kui tarvilik samm, et ta ületuldsel ehitamiseliikumise korraldamiseks, juhtimiseks ja plaaniliseks läbiviimiseks iseäralise toimekonna, „pealinna ehituse-nõukogu,“ asutas. Selle toimekonna liikmeteks valiti ainult asjatundlikud haritud kodanikud, kellele hulk inshenerisid ja arhitektisid abiks anti.

See toimekond määras uued uulitsaliinid ära, tema ostis tarvilisi ehituseplatsisid ja müüs neid ehituse-himulistele edasi. Ühtlasi anti uuendatud ehituse-seadlus välja, mis ehituste kordasaatmist korraldas ning ehitusematerjalid, hoonete kõrguse, kuju jne. ette kirjutas. Näituseks pole Budapestis ainust puutreppi, mille ehitamise seadlus ära keelas. Uulitsate ehitamine, prügitamise, asfaltimine jne. seisavad pealinna ametikohtade meelevalda all, aga ehituse nõukogul on õigus nende tööde üle valvata.

Pealinn oli seaduslikult kohustatud, 50 protsenti oma korrapäralistest sissetulekutest avalikkude ehituste, linna ilustuste ja muude avalikkude tööde peale välja andma. Nii andis linn, iseäranis endistel aastakümnetel, mitu miljoni iga aasta kõiksugu ehituste ja ilustuste peale välja. Mis ime siis, et need miljoniid nagu nõidusekunstil päratuma rea ehituslisi ilutöösid soetasivad, mida nähes mitte ainult rahvuhke magyari süda tuksuma ei hakka, vaid mis ka iga võera imestama panevad. Siia juurde tuli veel, et erakapitalistid, üksikud ärimehed niihästi kui ka suured aktsiaseltsid, iseäranis aga Ungria rikkad magnadid, aristokraadid, nagu enda aukohuseks pidasivad, omale pealinna uhkeid paleisid ehitada või seal juba olevaid ümber luua, suurendada ja ilustada.

Maitseta üürikasarmute poolest on Budapest õnneks kehvem kui muud Europa suurlinnad, aga neid on sealgi ikka küllalt. Ühte tüüpust neist üürimajadest peab elanikkude kohta otse tervisevastaliseks lugema. Niisugune maja oli see, kus ma Totika perekonnas elasin, ja paraku on suurem osa Budapesti üürimajadest niisuguse ehituslise sisseseadega. Hoovipoolsetel korteritel, mille aknad galleriide poole on, puudub valgus ning elanikud peavad hommikust lõunani otse tolmupilvede sees elama. Budapesti perenaistel on nimelt viisiks, oma voodiriideid, madratseid, vaipasid, patju, kui ka põrandakatteid iga päev gallerii peal tolmust välja kloppida. Iga neljanurgelise gallerii poole on vähemast kaksteistkümmend korteri, ja kui majal viis korda on, siis on tervelt kuuskümmend korteri ühe kitsa hoovi poole, ja kõigi nende korterite sängi- ja põrandasju vemmeldatakse igapäev galleriide peal! Hoovi täidab siis ka tõe poolest terve enne lõunat paks tolmumüür, ja et tolm sealt kuhugile välja ei pease – klaaskumm katab ülevalt ruumi – siis imbib ta korteriakendest, mis ju suvel lahti on, lihtsalt eluruumidesse. Oh neid haiguseidusid, mis niisuguses hoovis sel puhul ümber lendab! Pealegi sünnitab kloppimine, sest et hoov head vastukaja annab, niisugust põrgulärmi, et nervlik inimene, nagu mina, seda kaua välja ei kannata. –

Linn, mida praegu Budapestiks kutsutakse, jagunes enne kolmeks iseseisvaks linnaks: ühe nimi oli Pest (ütles Pesht), teise nimi Buda (Saksa keeli Ofen) ja kolmanda nimi O-Buda (Saksa keele Vana-Ofen). Kuna Pest Donau pahempoolsel kaldal seisis, olivad mõlemad teised, üksteiste külge kinni kasvanult, Donau paremal kaldal. Aastal 1873 ühendati need kolm linna ja anti neile praegune nimi Budapest. Siin oli juba Rooma keisrite ajal roomlaste asundus, nimega Aquincum, millest paarikümne aasta eest ühe amfiteatri, supelusasutuste ja veevärgi suurepäralised jätised üles leiti.

Ühendatud Budapestil, mis kümnesse linnajaosse jagueb, on umbes 600.000 elanikku. Rahvuse poolest on neist umbes 67 protsenti magyariid, 23,7 prots. sakslased ja 3,6 prots. slaavid. Nagu Vienis, nii on ka Budapestis väga rohkeste juutisid – umbes 130.000 hinge. Elu ja liikumine uulitsatel on kihav nagu igas Europa suurlinnas. Nagu kirjuks vahelduseks moodsas riides rahvahulkade kohta näed mõnikord ka Sloveni või Kroati maisterahvaid värvikates rahvariides, päratu laiade, kohevil hoidvate triibuliste seelikutega, paljajalu mööda bulvarisid kõndivat. Ka paistab sulle linna kaugemates jagudes siin ja seal trobikond pustast (Ungria rohulaanest) tulnud mustlasi silma, kes veel oma kirjuid rahvuslisi hilpusid kannavad. Isegi mõni punane Türgi fez (müts) kerkib vahel vilt- ja torukübarate vahel üles, meelde tuletades, et Ungria piirijaamaks on Öhtu-Europa ja Balkani poolsaare kui Hommikumaa vahel.

Kõige suurepäralisemat vaadet pakub linn Donau mõlematelt kaldaservadelt. Nagu juba tähendatud, seisavad siin, niihästi Pesti kui Ofeni kaldal, Ungria pealinna vägevamad ja kenamad paleed ja avalikud hooned. Jõgi kubiseb auru- ja purjulaevadest ja lootsikutest ning neli määratumat silda, mis mõlemaid kaldaid ühendavad, vaheldavad elavat läbikäimist mõlemate linnapoolte vahel. Kõik need Donau sillad on inshenerikunsti tähtsad soetused, iseäranis suur Ahelasild, siis raudne Margarete sild ja uus võlvitud Franz Joosefi sild.

Nagu Ungria riigi poliitiline, tööstusline ja kaubandusline elu pealinnas Budapestis kõige elavamine tuksub, nii on ka kõik teadusline, kirjandusline, kunstiline ja üldse terve Ungria rahva kultura-elu Budapestis koos. Hariduse ja selle üksikute jagude eest on Ungria rahvas oma elava rahvuse-tundmuse tõttu rohkem teinud kui vast ükski rahvus Europas. Kõik need päratu paljud asutused, mis teadusele, kirjandusele ja kunstile on pühendatud, pole mitte riigivalitseja, mitte kroonu poolt elusse kutsutud, vaid enamiste rahva enese poolt, kelle ohvrimeel viimastel aastakümnetel päris imet on teinud. Iseäranis Ungria aristokratia auuks peab ütleva, et ta käsi haridusliste asutuste tarvis lahti on olnud ja et kõik need viimastel aastakümnetel nagu maa alt kerkinud asutused suurelt osalt aadelimeestele oma õitsmise eest tänu võlgu on. Küll ei ole Ungria pealinna muuseumid ja pildikogud nii rikkalised ja suurepäralised, nagu teiste Europa pealinnade omad. Nad pakuvad aga siiski nii palju huvitavat Ungria maa ja rahva kohta õpetlikku ja karakterlikku, et võeras, kes Italia, Prantsuse, Saksa, Hollandi jne. kunstiproduktisid tunneb, siit ikka veel palju uudist leiab.

Ungria noorsugu kannab teadusele ja kunstile kõige elavat armastust vastu; seda tõendavad kõik need ohtraste täidetud kõrgemad õppeasutused Budapestis, kõige ees ülikool, politehnikum, kunsti- ja muusikaakadeemia.

(Järg)

Endistel aegadel, kui Ungria riik veel kuninga (Austria keisri) ainuvalitsuse all seisis ja rahvaliidest ainult aadelisugu poliitikalisi eesõigusi maitstes, elas kõik Ungria aristokratia talvekuudel Vienis oma sealsetes paleedes, et kuninga ja tema koja lähedal olla. Ka kuningas ise asus ainult Vienis kui mõlemate riigipoolte pealinnas, ehk tal küll Budas (Ofenis) suur loss oli; Pest ega Buda ei seisnud veel kuningliku pealinna auu sees.

1848. aasta tõi Ungria poliitikalistele oludele täielise pööre. Rahvas hakkas omale ka poliitikalisi õigusi nõudma, milleks nii suur ja elav liikumine toime pandi, et valitsus sellele vastu ei julenud astuda. 15. märtsini kuulutasivad üliõpilased Pestis, kelle selja taga terve rahvas seisis, Ungria rahva poliitikalisi nõudeid, mis 12 punktiks kokku olivad võetud. Kõige pealt luges praegune Ungria kuulsam kirjanik Maurus Jókai Pillingeri kohvimajas nimetatud 12 nõudepunkti suure rahvahulga ees ette ning luuletaja Aleksander Petöfi deklameeris pealtkuulajate määratunud vaimustusel oma kuulust rahvuselaulu: „Edasi! Kodumaa kutsub võitlema!“ Siis läksivad rahvas ja üliõpilased rongis ühte trükikotta, kus nim. 12 punkti esimese trükitööna, mis ilma tsensurita ilmus, trükki pandi ja kohe rahva seas välja laotatati. Pärast lõunat peeti Museumi-platsil suur avalik rahvakoosolek ära, mispeale rongis Pesti raekoja ette mindi, mille ruumides linnavalitsus koos oli. Rahva nõudekuulutusele kirjutas linna bürgermeister alla ja talle vajutati linna pitsar peale, märgiks, et terve Pesti linn rahva nõuded ka ametlikult omaks teeb. Valiti sealsamas korrapidamise-toimkond, linna kodaniku-gardevägi rohkendati 1500 mehe peale ning nimetati teda rahvuse-gardeväeks.

Vienis anti Ungria rahva nõuetele järele, seda ennem, et Vienis 13. märtsil mäss oli alanud ja et Pressburi linnas koosolev riigipäev saatkonna Ungria Pressburi ertshertsog Stefani all Vieni läkitas, et Ungriale parlamentlisi põhjusseadusi nõuda. Ungria riik sai omale iseenda vastutava ministeeriumi, mille liikmet 13. ja 14. aprillil rahva rõemuhõiskamisil aurulaevadega Pesti sõudsid ja valitsuse oma kätte võtsivad.

Kuid lühike oli ungarlaste rõem oma uue valitsusevormi üle. Lõuna-Ungrias tegivad serblased ja kroatlased verist mässu, mida Serbia valitsus peaaegu avalikult, Vieni valitsus, kõige pealt keiser ja keiserlik koda, aga salaja toetasivad, sest teistel oli endise ainuvalitsuse kaotsimineku kahju ning selle tagasivõitmiseks otsiti põhjust.

Vieni valitsuse salapäüdeid märgates, pööras end Ungria rahva viha kõigi nende võimude vastu, mis Ungrialt ta uusi õigusi jälle ära tahtsivad kiskuda. Kui 27. septembril palatinus (kuninglik asevalitseja) ertshertsog Stefan oma ameti maha pani ja feldmarschall krahv Lamberg kuningliku komissarina Ungria riigipäeva tuli ära lahutama, algas Pestis avalik mäss. Vihane rahvas tappis kõige pealt krahv Lambergi Ahelasilla peal kirveste ja vikatitega ära. Ungria vägi seati sõjavalmis ja 6. oktoobril astus ta Austria piirist üle, et mässavatele vienlastele appi minna, sai aga keiserliku väe käest lüüa. 31. detsembril oli viimane riigipäevakoosolek Pestis; siis asetati parlament ja valitsus, mille tippu kuulus vabadusevõitleja Ludvig Kossuth (ütlev Koshut) astunud, Debreczini linna, sest et nende olek Pestis enam sugugi julge polnud. Ungarlaste harjutamata vägi pidi nimelt igal pool Austria sõjaväe eest taganema,

ning 6. Jaanuaril 1849 ratsutaski vürst Windischgräss Austria võidurikka väe tipus Pesti ja Budasse sisse, mõlemaid linnasid sõjaseaduse alla pannes.

Kuid leht pööras. Ungria vägi hakkas austrialasi lööma. Mitme võidurikka lahingu järele tuldi Pesti ja Budat vabastama. Austria vägi taganes Pestist, kuna ungarlased Buda ümber piirasivad. Viimast linna ja kindlust kaitses kindral Henssi 4000 mehega imestamiseväärt vaprusena. Ta lõi ungarlaste esimese tormi veriselt tagasi ja hakkas kindlusest üle jõe Pesti peale pommisid laskma, mis seal määramatut kahju tegi. Hulk inimesi sai surma ja kõik tähtsamad hooned langesivad rusuhunnikuteks, kuna terved linnajaod maha põlesivad. Siiski võitsivad ungarlased ärarääkimata veriste tormijooksude tõttu Buda kindluse viimaks ära; kindral Henssi, sündimise poolest shveitslane, langes võitluses ja temaga ühes 1000 meest; teised 2500 meest heitsivad alla.

Kuid juba mõni nädal hiljem tuli magyarite vabadusevõitlusele jälle halb pööre; Austria keiserlik vägi tungis 13. juulil jälle Buda kindlusesse sisse. Nüüd algas hirmus aeg Ungria ja tema pealinnale. Kui Ungria vägi Vilagós'i juures lüüa saanud ja sõjariistad maha pannud ning ka Komorni kindlus keiserlikule väele alla heitnud, seadis Ungria kubereriks nimetatud kindral Hannau riigis halastamata hirmuvalitsuse sisse. Hulga kaupa poodi tähtsaid Ungria isamaalasi võllas ülesse või lasti maha. Raskeste tasus seepeale raudne absolutism (ainuvalitsus) rahva peal, Pesti ja Buda linnasid taheti provintsilinnadeks maha rõhuda, et Vieni mõlemate riigipoolte keskpaiaks teha.

Hoolimata kõigest hakkas magyarite äratatud rahvusevaim teaduses, kirjanduses ja tulusas seltsielus liikumist ja tegevust avaldama ning hoolimata poliitikaliste vabaduste puudusest kosus aegamööda ka rahva majandusline ja äriiline põlv. Valitsuse vastu avaldas rahvas enda omavalitsuse äravõtmise pärast vagusat (passivist) vastupanekut, millel Vienis teatav mõju oli, iseäranis peale seda, kui Austria Italias löökisid saanud. Et Ungria rahvast lepitada, pandi endine parlamentlik põhjuseadus vähemast jaoliti jälle maksma ning anti Buda-Pestile jälle kõrgem poliitikaline tähendus, kui ta aastatel 1861 ja 1865 Pesti kokkukutsutud riigipäevad Ungria rahvast kuningaga ja tema Vieni nõuuandjatega ei suutnud ära lepitada. Alles pärast Preisi-Austria sõda 1866, kus Austria tubliste lüüa sai ning mispeale ta Saksa ühedusest välja astus, läks leping viimaks toime. 1867. aasta algusel nimetati teine konstitutsiooni põhjal seisav ministeerium, mille presidendiks krahv Julius Andrassy sai; tooliministriks hakkas kuulus Ungria kirjanik parun Joosef Eöwös (p.o Eötvös), kes ainuvalitsuse ajal tüdimata Ungriamaa majanduslike ja hariduslike edu eest tööd teinud. 8. juunil krooniti kreiser Franz Joosef Buda linna Maarja kirikus suure ilu ja uhkusega Ungriamaa kuningaks. Valitseja ja rahvas tegivad eneste vahel rahu.

Konstitutsiooni uuete maksma-panemine tõi ka Pesti ja Buda linnadele uue edulise õitseaja. Juba aastal 1849 oli mõlemate linnade ühendamine aimetlikult otsuseks tehtud, ja kui see ka alles 1873 teoks sai, siis hakati juba Andrassy ministeeriumi ajal mõlemate linnade tõstmiseks ja ilustamiseks agaraste tööd tegema.

Donau jõge puhastati ja korraldati linna piirides laevasõidu tarvis, ta kaldad palistati toredate teedega ära, suur Margareta sild ehitati, uusi uhkeid uulitsaid tehtud juurde, uus veevärk asutati. Pesti kaldal muudeti pea-uulitsad suurepäralisteks bulvariteks (puiesteedeks), kitsaid, kõveraid ja puhtuseta uulitsaid laiendati ja korraldati ning murti vanadest hoonemüüridest teed ja läbikäigud läbi. Ühtlasi algas suur ehitamise-õhi ja vägevaid hooned kerkis igas linnajaos nagu maa alt ülesse. Elanikkude arv tõusis lühikese ajaga kahekordseks.

Et kuningas peale lepingut mitu kuud aastas Buda lossis ehk pealinna lähedal Gödöllő suvelossis elamas käib, siis ei kogu Ungria rikas suur-aristokraatia mitte enam Vieni kokku vaid Budapesti. Siia on aadeli-suguvõsad omale nüüd paleed ehitanud, kuna neil enne Vienis suured ilumajad olivad. –

Budapesti uulitsate seas on kõige suurepäralisemad Donau pahemal kaldal olevad, määratu pikad kallasteed ehk teed (nimi), nimelt Rudolphi tee, siis Franz Joosefi tee nõndanim. Korsoga ja NIMI. Aga Budapestil ei puudu ka oma ringuulitsad, mille peale Vien nii uhke on. Need piiravad kahe vibuna Pesti linnajagude vanemaid, Donau ääres olevaid jagusid. Sisemine ring sisaldab laiu, asfaldiga prügitud bulvareid ja jaguneb nelja osasse: Vaczi, Kaarli, Museumi ja Tolliameti ring. Budapesti kihisevat uulitsaliikumist võib siin kõige paremine näha. Uuem on väline ring ehk Suur Ring-uulits, mille viis ilmatu pikka järku ka igaüks ise nime kannavad (Leopoldi, Terese, Elisabeti, Joosefi ja Franz'i ring) ja mille ääres Budapesti kenamad paleed seisavad. Mõlematest ringuulitsatest jooksevad bulvaridelt algavad suured uulitsad kiirte kujul läbi, mille seast kõige uhkemad ja elavamad on: Andrassy, Kuniga ja Kerepes'i uulits. Iseäranis Andrassy uulitsat, mille üht otsa surnud riigimehe krahv Andrassy mälestuskuju ehib ja mis Vaczi (Waisseni) ringilt Linnapuiestikku viib, loen ma suurepäralisemate uulitsate sekka, mis ma Europa pealinnades iganes näinud. Ta on 2313 meetrit pikk ja jaolt 34, jaolt 46

meetrit (üks meeter umbes 3¼ jalga) lai. Palistavad teda ta alumises osas suured, moodsad palee-sarnased majad, siis järgnevad ülemal pool lopsakate aedadega piiratud suvemõisad. Andrassy uulits, nagu ka kõik muud uuemad uulitsad Budapestis, on täieste õiged ja sirged, ilma mingisuguse kühmu ja kõveruseta.

Oma pealinna ehtides pole ungarlased ka avalikke iluplatsisid mälestuskujudega ära unustanud. Kõigil tähtsatel Ungria meestel on Budapestis juba mälestusekujud ja kui mitte seda, siis vähemast üks uulits, mis selle ja teise isamaalase kuulsat nime kannab. Avalikkudest platsidest kõige kenam on Ahelasilla juures olev Franz Joosefi plats, mis alati nagu sipelgapesa rahvast kihiseb, sest et siit kaudu läbikäimine Buda linnajaoga kõige elavam on. Aastal 1867 seisis siin nõnda-nim. kroonimise-küngas, mille peale kuningas Franz Joosef, kui teda Ungria kuningaks krooniti, täies kroonimise-ehetes ratsutas, et vana Ungria kuningakoja tseremonia järele mõegaga nelja ilmakaare poole lüüa. See küngas on nüüd kadunud ja kena platsi katab iluaed, mille puude, põesaste ja lillepeenarde seast kaks mälestusekuju üles kerkivad: Ungria isamaalaste krahv Széchenyi ja Franz Deáki omad. Mitte kaugel neist, Korso peal, seisab veel luuletaja parun Eötvös'i mälestuskuju.

(Lõpp)

Franz Joosefi kallasteed katkestab aiaga ilustatud Redouti plats, mille peal Budapesti linna redouti ehk pidumaja seisab, hommikumaaalise viisi järele ehitatud päratu palee, kus pealinna kõrgem seltskond hiilgavaid pidusid peab. Nim. kallaste lõpul järgnevad veel kolm kena platsi; esimene on Petöfi mälestuskujuga, mõlemad teised kannavad Wandeplatzi ja Tolliameti-platzi nime. Donau lähedal on siis veel kolm puiestikkudeks muudetud suurt iluplatzi: Szechenyi promenad, Elisabeti promenad ja Joosefi plats, Ungria palatinuse ertshtersog Joosefi mälestuskujuga. Kuid sellega pole Budapesti iluplatside ja iluaedade arv veel mitte lõpnud. Seal on veel Gisela plats, Raekoja plats vana raekojaga, Deáki plats, Museumi aed museumiga, paljude Ungria luuletajate rinnakujudega ning luuledaja Arany mälestuskujuga ehitud. Tore kaev seisab Kalvini platsil. Kõiki platsisid ja vähemaid ehtepuistikka ei taha ma üles lugedagi – Budapestis sattud iga kümne minuti pärast niisuguse peale.

Nagu Pesti linnapoolt, nii on ka vana mägist Buda linnajagu suurepäraliste kallasteede, laiade uulitsate ja moodsate ilupaikadega kaunistatud. Kui suurest Ahelasillast üle oleme jõudnud, näeme jõe äärt üles- ja allapoole laiade, puhtate teedega palistatud olevat. Öhtul, kui mõlema kalda teedelt lugemata paljud elektrituled jõe peale paistavad, kuhu juurde veel mägede nõlval ja otsas seisvate Buda linna majade vilkuvad tuled tulevad, pakub Donau nagu pilti mõnest Hommikumaa muinasjutust. Tahame meie Ahelasillalt Buda linna sisse, Kristina linnajaosse, peaseda, siis peame kindlusemäe seest läbi minema. Määratu suur ja tore värav seisab meie ees. Sellest sisse astudes jõuame maa alla – suurepäralise tunneli ehk õõnestee sisse, mis aastatel 1853 – 55 insheneri Clarki plaanide järele kindlusemäe alt läbi kaevati. Ka Budal on oma Ringuulits, mis kindlusemäe ümber ringi käib. Kindlusesse viib suur ja lai Albrehti uulits. Kindlusel eesel on mitu kõrvuti jooksvat uut ja õiget uulitsat ning mitu suuremat platsi, mille peal mälestusekujudki ei puudu. Kuna Kolmainsuse platsi peal kolmainsuse sammas seisab, ehib Paradiplatsi suur vabaduse-mälestusekuju ka Georgi platsi kindral Henssi mälestuskuju. Nagu lugeja ülemal kuulis, oli shveitslane NIMI see väeülem, kes Buda kindlust 1849 Ungria rahvaväe tormijooksmiste vastu visalt kaitses. Mälestusekuju seisav sel paigal, kus Henssi ja temaga hulk Austria soldatisi langesivad, kelle nimed mälestusekuju peal seisavad. –

Budapesti tähtsamate hoone-ehituste peale lühikest vaadet heites, algame Buda linnajaos seisva kuningliku lossiga kui pealinna vägevama ehitusega. See päratu hoone, mille vanem osa 1749 – 71 ehitatud on ja mida viimastel aastatel uute tiiv-ehitustega suurendati, seisab päris kuningliku paiga peal – terve suur ja hiilgav pealinn kumardab ta jalge ees. Loss on mäe otsas, tema 186 meetri pikkune esimene külg vaatab alla Donau jõe poole. Esise kesk-kohal on suur balkon kuue vägeva sambaga. Juba lossi endises osas, mis nüüd ainult üks tiib on, oli 203 toredat tuba ja saali. Ühes neist, troonisaalis, avab ja lõpetab kuningas Ungria riigipäeva ja võtab ministrid ja saatkondasid vastu, kuna siin ka hiilgavad kojapidud ära peetakse. Teises saalis hoitakse Ungria riigi valitsuse-märkisid, kuninga krooni, valitsusekeppi, riigiõuna ja kroonimisemantlit, alal. Lossi kabelis näidatakse püha Stefani, Ungria kuningriigi asutaja, paremat kätt püha mälestuse-asjana. Lossi piirab mitmest küljest uhke, hoolsaste hoitud aed, mis suuremalt osalt rahvale lahti on. Aia toredatelt käikudelt ja terrassedelt avaneb suurepäraline vaade Donau jõe ja Pesti linnajagude peale kuni madalate mäe-ahelatega elustatud kaugema ümbruseneni. Niisama luulelik on vaade jõe pealt või Pesti kallasteedelt üles kuningliku lossi ja kindluse

poole, mis nii vägevalt ja võimsalt üleval mäe otsas troonivad. Lossi-aia vastu piirab veel mitu järku toredaid promenadisid, nimelt kindluse ring-promenad, puisteed mööda kindluse müürisid ja kantsisid, siis terve rida suuremaid puistikkusid ning kaugemal Gellértheyy mägi (Blodsberg) oma imekenade ringpromenadidega, seesama mägi, mille tippu mind Ungria kivitahuja kõige järsumast küljest viis. Vaade Budapesti ja Donau peale on mäe kõrguse pärast siit kõige kenam.

Teine auukartust äratav hiigla-ehitus on Ungria uus parlamendihoone Pesti poolsel kaldal, Rudolfi kallaste ääres, päratu suure platsi peal. Seda paleed olen ühes oma varasemas kirjas juba püüdnud kujutada. Vägev hoone, arhitekt Steindli plaanide järele Gooti stiilis ehitatud, katab oma kümne hooviga 15.000 ruutmeetrit maad; ta Donau poole pööratud esine on 265 meetrit, ta küljed 65 meetrit pikad ning nurkadel kannab ta 70 meetri kõrguseid tornisid, keskpäigas 98 meetri kõrgust määratumat kupli-ehitust. See on hoonemürakas, mille sarnast viimastel aastakümnetel Europas naljalt pole ehitatud. Kui Saksa keiser Wilhelm hiiglahoonet näinud, raputanud ta pead ja öelnud kadedalt: „See käib ju suuruse ja ilu poolest Saksa riigipäeva majast ülegi!“ Ja tal on vististe õigus. Niisugust mõju pole Berliini parlamendipaleel vaataja kohta mitte, kui sellel.

Ministeriumide ja muude ametikohtade paleed, üks suurem ja võimsam kui teine, on osalt Pestis, osalt Budas. Suurem jagu neist on uued, maitserikkad, mõjumise peale sihitud ehitused. Neid on nii palju, et ma neid ette lugemagi ei hakka. Tähtsad, osalt suurepäralised ehitusetööd on ka teadusele ja kunstile pühendatud avalikud hooned, nõnda kõige puhtamas renaissance-stiilis ehitatud teaduste-akademia palee, kaheksa määratuma Korinti sambaga ehitud rahvuseum, siis Budapesti kunstnikkude-maja, muusika-akademia, politehnikum, looduse-ajaloo institut, ülikooli raamatukogu maja jne.

Näitemajadest on kõige kenamad: tore uus ooperimaja Andrassy uulitsal, 1837 – 1840 ehitatud rahvusteater, mis aga Tshehhi rahvus-teatrist suuruse ja ilu poolest maha jääb, ning Rahvateater – mõlemad kenal Kerepesi uulitsal. Peale nende on veel üks teater Buda kindluses ja mitu suveteatrit Kristina linnajaos sealsamas ning Linna-puistikus.

Suurepäralised ehitusekunsti soetused on kaks Budapesti raudteejaama: lääne-raudteejaam ja ida-raudteejaam. Need ei anna Europa suurlinnade suurematele vaksalitele vägeva suuruse ja ehituslise ehte-ilu poolest järele. –

Kuulus on Budapest oma palavate tervisehallikate poolest, mida nii palju on ja mis nii rohkeste kõiksugu mineralivett välja ajavad, et Ungria pealinn esimene terviseveepaik maailmas oleks, kui tema hallikaid rohkemal arvul käidaks tarvitamas. Et seda mitte ei tehta, seejuures on see süüdi, et Budapest kärarikas suurlinn on, kuhu suvitajad heameelega ei lähe, ja et ta Lääne-Europast veidi liig kaugemale kõrvale jääb. Juba vanadele, türklaste valitsuse ajal tarvitasivad ja rohkendasivad neid poolkuu-auustajad ning uuemal ajal, kus neid igal viisil on korraldatud, tõmmavad nad ikka rohkem haigeid ja põdejad ligi.

Sooje minerali-hallikaid leidub kogu pealinna krundi peal, isegi Donau jõe põhjast ajab tulist vett mitmest kohast üles. Siinsed hallikad jagunevad mitmesse kogusse; Buda (Ofeni) poolel on kaks kogu. Esimese kogu seas, põhjapoolsetes linnajagudes, on vanast kuulust Csaszárfürdő (Keisri-supelpaik) tervelt 11 üksiku voolukohaga, mille veevlivesi 28 kuni 65 kraadi Celsiuse j. palav on; siin on juba türklastel supelpaik nimega Caglia, millest veetiik (bassin) veel alles on. Niisama türklaste põhjendatud on selles kogus veel Lukase supelpaik 35–60-kraadise veega ja lõpeks Kuninga-supelpaik. Teine suur kogu hallikaid asub Gellértheyy (Blodsbergi) jalal, millest üks osalt ka türklaste (Mustafa pascha) asutatud on (1556). Pesti Linnapuistikus, Palatini saarel, on siis veel üks palav veevline tervisevee kaev, mis 97½ meetrit sügav ning seega vist kõige sügavam puuritud kaev maailmas on. Kolmas terviseveekoht on Margareta saarel, keset Donau jõge. Seal on üks peale 43 kraadi palav hallikas ja 120 meetri sügavune puurkaev. Neljandaks koguks loeme veel Gellértheyy mäest lõuna pool olevas madalikus maa seest voolavad kibedavee-hallikad, mis alles 1853 üles leiti. Neid on terve rida (Elisabeti, nimi, nimi, Franz Joosefi, Viktoria jne. hallikas) ja nende vett veetakse rohuna tervesse ilmasse laiale. Kõik Budapesti tervisehallikad annavad väga suurel määral vett, ilma et nende kuivaksjäämist oleks karta. Hallikate veed ja muda on enamiste veevlised ja kibesoolased, aga ka sõehapude ollustega. Nendega arstitakse iseäranis nahahaigusi, jooksvat, mitmesuguseid naisterahvahaigusi, skrofulat, Englise haigust jne. Muidugi on hallikate juures kõik hooned ja asutused olemas, kus terviseveelised elada, endid põetada ja kõiksugu lõbu maitsta võivad. Mõned supelkohad on ülitoredaste sisse seatud.

Mulle meeldis neist kõige enam Margareta saar. See on Budapesti kenam ehe, päris pärl saarte seas. Ta seisab keset Donau jõge, Vana-Buda ja Pesti Leopoldlinna vahel. Saar on pikergune, sihvaka laeva kujuline. Teda katab kõige lopsakam mets, mis teede ja radade, lilleaedade, muruplatside ja

lehestikkude abil toredaks ilupuiestikuks muudetud. Peale suurte restoranide ja hotellide on saarel vürstliku toredusega sisseseatud supelmaja, päris palee, ning lugemata hulk hiilgavaid suvemajasid. Saar on ertshertsog Joosefi omandus.

Algupäriline on, kuida palav hallikas halja rohelisega kaetud kingu seest välja hoovab ja mööda kingu serva hõbeselgelt alla voolab, et ta üle kalda Donau jõkke joosta.

Margareta saare ja mõlemate kallaste vahet sõidavad suvel alatasa aurulaevad. Aga ka elektriraudtee veab sinna mööda Donau kallast suvitajaid ja lõbutsejaid, kes siis, kui ma ei eksi, lootsikutega kaldalt saarele peavad sõudma. Mina sõitsin ühel pühapäeval Pestist aurulaevaga ilusa Margareta juurde ning imestasin terve pärastlõuna hea mustlasemuusika ja elustava Ungria veini juures tema kenadust. Ja minuga paljud tuhanded budapestlased ja võerad. Kes lugejatest kord Budapesti juhtub reisima, ärgu unustagu Margareta saart vaatamata.

LISA 2 „Kus algab kevad ja kus suvi“

Kus algab kevad ja kus suvi

Eduard Wilde

Hévizis, Ungaris 23. 5. 27.

Vist polnud meie ürgesivanemate strateegiast ja välispoliitikast suur asja, ega nad Aasiast tulles muidu oleks jäänud Läänemere rannikule kükitama ja külmetama, kuna teised suguharud hõimkonnast sooja poole edasi rühkisid – madjarid Donau ja Tissa madalikku, volgarid (bolgaarid) koguni Balkani orgudesse. Jäi ju veel muidki sooje maid.

Sest soojus – see on leib, see on rikkus. Meid oleks olnud nüüd ühe miljoni asemel kümme. Ja kõik söönud. Ja kõik joonud. Aga mitte haganpätsist (aganapätsist), vaid ilusast valgest leivast, ja mite puskarist, vaid magusast marjaviinast. Ja minagi tohiksin viimast nautida, sest ega mul soojas oleks jooksvat silmades.

Kas teate, need silmad täituvad pisaraist, nähes, kuidas madjarid oma märjukest rüüpavad – seda taevaekstrakti päikesest ja suhkrust – kuna mulle pannakse veepudel õhtulauale – nagu pilkeks p ä r a t u s u u r veepudel!

Ja võiksime sessinatses kallis soojuses ka kolm korda heina niita, nagu ungari hõimud. Ja karjalaskmine sünniks juba märtsis. Ja rukis oleks maikuu juba mehepikkune ning täiepealine. Ja lapsed nopiksid lehekuu algul raismikus maasikaid või pudendaksid aias kirsja (kirsse) okstelt. Ja perenaine tooks launalauale peenralt värskaid kurka. Ning kanadel algaks kohe peale nääripäeva munemise hooaeg. Kõik umbes nii, nagu veljedel (velledel) Ungaris.

Kes juhtis noil aegil nii armetult meie strateegiat ja kes meie välispoliitikat, kui teegime rännaku ja rünnaku üle Uurali Euroopasse? Seda peaks uuritama ja paljastatama, et võiksime südamest põlata neid põikpäid, kes meid jätsid 60 laiuskraadi alla külmetama, puskaripudel ainumaks lohutajaks nina all. Suutis eesti teadus eredat valgust heita Lembitu strateegia ja diplomaatia detailidele ja peensustele, siis peaks ka tost vanemastki mineviku-ööst võima läbi tungida. Toodagu välja need sharlataanid ajaloo kohtu kätte!

*

Kus algab kevad?

See oli talv, mis jäi Eestisse 18. mail maha. Lumetu talv. Kõik kuluhall ja raagus. Harju- ja Viruvärava mäenõlvikutel vaid pisut haljavõitu vaevamuru, maal aga ei rohulibletki veel, ega orast, mis vääriks seda nime.

Ei olnud kiita ka läti üleaedsete asja. Lehtunud olid Riias üsna õrnalt ainult üksikud teatavat liiki noored puud ja põõsad; värsket rohtu võis vaid märgata varjatud kohtes. See kasin haljus küünis maal umbes poole teeni Riia ja Düünaburi (Dünaburgi) vahel, siis äkki kustus ja tegi maad eestipärasele talvele. Kui Semgales, läti-poola piiril, vaevalt sada kilomeetrit lõunapool – seal silman korraga koldkollaseid kanavarbaid raudteetammi veerel värsket rohu sees.

Esimene kevadeteretus! Mu rõõm oli nii suur, et oleksin vastas istuvat vanaldast prouat suudelnud, aga ta habe oli paraku ajamata.

Kiskusin siis akna lahti ja viiplesin neile kuldkellukestele käega järgi. Noogutasid tänulikult peakesi vastu. ...

Kevad, see algas järgneval hommikul Varsavis. Ja täiel mühal. Õitsesid uibud, hobukastanlad (hobukastanid), sirelid, toomingad, kirsid. Ja rohi lorkas, kus leidis pinda. Ning tänavail müüdi jäätist.

Juhtusin jaamast tulles õkva kevadisele demonstratsioonile sülle. Venis Jeruusalemma uulitsat alla tohutu pikk voor kerget kahurväge harjutusele, iga kahus ehitud sireli- ja toomingaõitega, hobustel lillekimbud lakas, meestel rinnas. Juurde arvatud mundrite vilked (vilkad) värvid ja kullane kallatis

sinavast taevast – pilt peletas mul uneta öö väsimuse liigestest ja minugi suu oli nende seast, mis naeratas nii kaua, kui viimne lilletatud kahur puiestee kõverustesse kadunud ...

Ka poole põllumehel arenenud kevad. Lagendik Varsavi ligemas ja kaugemas ümbruses pole rammus, liiva tikub kõikjal esile, aga orased sirgusid ometi poole meetri kõrguseni, hein niitudel oli lihav ja uibuaiad mattusid paksult valgeroosa vaibastiku alla.

Jumalik kullaväli Pitrokovi piirkonnas! Lai võõt siretavat kukdbrokaati keset smaragdilist orasnurme! Õitsev rapspõld nimelt. Nagin seda vilja, mida meil ei tunta, isegi vist esimest korda.

Kas oli triip Tšehhoslovakkia, kust pidi meie Varsavi-Viini kiirrong üle lihvatama, progressiliseks vahelülilik poola kevade ning austria-ungari suve vahel, seda ei saanud öise aja pärast kindlaks teha. Ent kontrast oli üllatav, eriti Ungaris.

Nendel heinang! Vikatid, rehad – nukud ja saod! Viljapuud ammu õitsenud. Kirsid müügil, põõsasmarjad ivanemas. Mis puist veel õitsevad, on kastaaniad ja akaatsiad – mitte need tillukeste kollaste õitega akaatiad, mis leiduvad meilgi aia- ja hekkpuukestena, vaid valge- ja suureõilmelised, mis täidavad kogu ilma peenpikantse lõhnaga. Joobun sellest igapäev uuesti.

Mis on vähegi kallak lõuna poole, luhtab võrsuva viina all, ja kus puudub kink või mägi, seal kasvab ta vilja kombel väljal.

Nii kõrget ja nii vägevat rukist – kas ma seda kodus olen näinud? Põhja-Eestis juba mitte, võib olla kusagil lõunas kord juulis või augustis – teadagi mõisa põllul.

*

Pajataksin Ungari maisuvest enamgi, aga külm tahab ära võtta, sulg ei püsi kohmetanud näppude vahel. ei aita villane aluspesu, ei sügispalit. Tuul puhub õkva Eestist – selle saadavad mulle selga mu kadedad vaenlased.

Kuid homme on ka veel päev, ja siis võib tärmomeeter 12 kraadi asemel näidata 24. Ungari päris suvi on nimelt veel tulekul. Ja kui ta saabunud, siis ta taoseb püsida, nagu vannuvad mulle sõbralikud madjarid.

Jumal annaks, et nad valet ei vandunud!

Vaba Maa 1927, nr. 128.

LISA 3 „Masendavast lahkusest“

Masendavast lahkusest

Eduard Wilde

Hévíz, 25.5.27 (25. mai, 1927)

Ja – see on peatükk omaette.

Ei tea, kas nad peavad mind mõneks incognito reisivaks troonipretendendiks? Või härraks Nju-Jorgi 5. avenue'lt? Või kinotäheks? Või Charles Lindberghiks?

Konduktöörid, shandarmid, tolliametnikud, portjeed, kellnerid – kõik saluteerivad, kõik on valmis kas või õhku tõusma minu soovide täiteks.

Mis on idapoolse keskeurooplasega sündinud seitsme aasta vältel, mil neid viimati külastasin? Kas olid inflatsiooni pitsitused tõesti nii nüpeldavad?

Austrias ja Ungaris oldi ennegi viisakas; restoranis ja kohvikus nobiliseerus iga mittetuntud külaline sedamaid paruniks või promoveeris vähemast doktoriks. Kuid see ülekujumine viisakuse ja lahkusega, mis nüüd pruugiks, see tundus otse koormavana, see paneb punastama, ajab pääsu järgi ümber vaatama, eriti, kui sa ei tea endal olevat ei kõrget tiitlit ega erilisi teeneid Euroopa vastu.

Alguse võttis see potentseeritud viisakus juba Poolas, arenes progressiivselt Viinis ning jõudis haripunktile Ungaris. Siin on ta masendav sõna tõsisel mõttes.

Muulane, külastav võõras on saanud pühakuks. Temaga aetakse kultust. Ma ei mõtle mitte ainult kultust enam egoistlikul nähtusil, mille intensiivsuse määrab võõra rahakott. Ei, ma kõnelen sest altruistlikust pühastusest, mis ainelist tasu ei looda ega nõua.

Kas püütakse nüüd mitmevõrra armastada, kuna oli suure sõja ajal mitmevõrra vihatud?

Seal pakub mulle poola-läti piirijaamas keegi poola härra, kellega istusin juhtumisi kõrvuti ooteruumis, tervet praetud kana oma moonakotist. Ta ei paku mitte ainult, ta palub, ta anub, et ma ometi nii armuline oleksin ja vastu võtaksin ta pisukese alandliku kingituse...

Oli vaid tige juhus, et ma seda ei saanud teha. Algas tollirevisjon ja too härra sai seal nii lüüa, et ta kui murtud mees mulle offereeritud kingituse unustas. Kaubaproove, millega ta teel oli Rumeenia poole, ei tunnustatud tollnerite poolt sellistena, vaid neile löödi suured augud sisse, et neid võida „väärtuseta proovide“ liiki lugeda, mille pealt tolli ei võeta. Ent need „proovid“ olid minu heategijale näilikut olnud kaubaks endaks, ja nüüd oli ta sest ilma. Ning mina tema kanast.

Varssavis küsin teed. Küsitav ei saa kohe hakkama. Juba ilmub teine, juba kolmaski juhataja. Ühisel nõul ja jõul tehakse mulle nüüd matemaatliku täptsusega selgeks, kuhu koosi on minna ja kuhu mitte...

Kes armastab, selle aeg pole raha.

Viinist sain maiku juba Varssavis. Olen oma paiga rahvusvahelises magadisvagusis parajasti okupeerinud. Kupee on kahele. Astub sisse vanadlane härra. Suured prillid, uuriv pilk. Viimane puurimisi minusse juhitud. Alles tüki aja pärast päevapaistelise naeratuse ja vormiliku kummarduse saatel:

„Ehk lubate lahkesti – professor B. Viinist...“

Lubasin muidugi lahkesti, kuid murran pead, milleks õieti see esitlus raudteevagusis? Kas meeldib talle mu eesti nina nii väga? Mõtleb ta minuga ehk perekondlikult hakata läbi käima?

Meelisklen parajasti, kui sirgub minu poole professorihärra pihu, milles hõõgub suur punane apelsin. „Olge nii lahke!“

Olengi nii lahke.

Aga sama heategelik käsi sirgub jälle, kui olen oranshiga valmis, ning nüüd sisaldab ta kahte banaani. „Olge nii lahke!“

Ei midagi parata – mu lahkus kannatab välja sellegi proovi.

Aga siis tuleb jäme ots.

„Mul on teile miskit ilmutada ja ühenduses sellega teilt ette andeks paluda,“ kuuldu mu naabrilt tasa ja alandlik-kahetsemist. „Minu naine kodus kinnitab, et ma unes norskan. Ma ise seda kunagi ei

kuule, mitte kunagi, aga ma võin oma naist uskuda, ta ei taotse valetada... Kas ehk oleks kuidagi võimalik, et sellega lepite?... Ma võin teile puuvilla anda, see on mul teel ikka kaasas...”

Nägin ta näost, kui raskeks läks talle see ilge endapaljastus. Missugune traagiline pahe – ta norskab unes!

Ma usun, Viini professori härra oleks mulle maksnud ilusa summakese trahvi, ki oleks selle temale peale pannud.

Viinis küsin keskealiselt proualt uulitsal paremat panku ligidal, kus võiksin vahetada Ungari valuutat – poole tunni pärast pean edasi sõitma Budapesti poole.

Proua juhatab, kuid osutub, et uulits, kus asetseb see pank, on mulle tundmatu. Jalapealt otsustab daam minuga kaasa tulla. Tal on suurem arvkont kaustikuid kaenlas, õpetajanna, kes kooli ruttab, kõneleb ta näost. Ent ta tuleb mind isiklikult panga manu viima, et ma eksija ei läheks ja rongilt maha ei jääks... Ma usun, ta ise hilines kümne minuti võrra. –

Siin Ungaris peab hoolsasti hoidma, et sul mõni soovike suust ei lipsa, muidu pistab kümme kuni kaksteistkümmend inimest võiste punuma, et seda rekordides täide saata.

Tulles sõin Budapestis lõunat. Restoraanil oli kolm avarat ruumi. Varaseõitu aja pärast olid ruumid veel pea tühjad. Seisid teenimisvalmilt: esimeses saalis neli ülemkelnerit, kuus alamkelnerit, kaks pikolot. Järgnevas kahes saalis igäühes sama palju – kokki siis kolmkümmend kuus suurt, keskmist ja väikest teenijat.

Mis sündis?

Minukese ja iga mulle järgneva teise külalise tulekul tegid korrapäralise loogamuse tervitavate sõnade saatel: esimeses ruumis kaksteistkümmend, teises ruumis kaksteistkümmend ja kolmandas ruumi jälle kaksteistkümmend suuremat ja vähemat kummardajat! Päris kadalipp! Oleks ju võinud jääda esimesse ruumi. Aga ma tahtsin kõiki näha. Ja kui lõuna söödud, kordus tagasiminekul sama ülendav tseremoonia.

Mitte kõik jootraha eest. Jootraha said ainult kaks neist – ülem- ja alamkelner, kes mulle serveerinud. Kõik teised pühastasid mind jumala muidu.

Siin Hévíz’is ei jõua vastu võtta teretust. Kellel iganes käsi, pea ja kübas, see sind teretab – kõige eel kuningriiklik politsei, see viisakuse ja lahkuse eeskujuna. Ja postiülem ütleb igakord, kui lahkume: „Minu kõrgem austus!”

Kõik peavad endid minu hooldajaiks, nõuandjaiks, heategijaiks.

Kuurhausi ülemkelner kuuleb, et mul vesti kolm-neli koi-auku. Veerandtunni pärast koputab mu ukse pihta rätsep, kes viib vesti parandusele.

Ravila sekretär saab teada, et sooviksin mõnda saksakeelist lehte lugeda – kõik saadavad on aina madjarikeelsed. Järgneval hommikul on mul „Pester Lloyd“ ukselingi vahel.

Ning palju, palju muud, mida ei jõua mainidagi.

Kuid üht, mis ütleb kõik muu, ei taha ega suuda jätta kirja panemata, mälestuseks tulevastele põlvedele:

Hévíz’i supelkoha direktor avas mulle krediidi.

Kas mõistate? Avas mulle ilma millegi reaalse tagatiseta piiramatu krediidi!

See kõneleb köiteid.

Härrad kapitalistid Eestis, kes te mulle sihukest offerti veel kunagi pole teinud – – kuidas on teie meeleolu?... Ja nii ollakse Ungaris!

LISA 4 „Hévíz ja Jõesuu“

Hévíz ja Jõesuu

Eduard Vilde

Hévíz, 20.6. 27. (20. juuni, 1927)

Hévíz – see on sedalaadi idüll:

Emakesel maal on siin kohas väike auk ihus, kust ajab sooja vett välja. Veest on tekkinud suur tiik, millel põhjaks mädanend taimedest sündinud paks mudakiht. Tsementsammastikule rajatud lihtne puust supelhoone sisaldab primitiivseid konge mehile ja naisile, eneste paljastuseks ja jälle rõivastuseks peale supelust.

Ses soojas mülkas seisame kaelani vees, põlvini või ka puusani tainaspehmes mudas.

Naised ja mehed.

Naistel on küll oma osakond, aga nad poevad meeleldi meeste hulka. Otse nii, nagu Narva-Jõesuuski. Häbelikult ja julgesti.

Ja nii siis seisame ja liguneme pool tundi, tunni, mõned poolteist ja kakski tundi, ning meie tundeolu on umbes selline, nagu teatud koduloomal kuuma ilmaga porilombis – mõnus, hurmavalt mõnus – baierlane ütles: sauwohl.

Ja kuulame, kuidas kukub kägu ja kudrutavad metstuvud kõrges kaldakuusikus.

Ja naerame tiigi ääres, hiiglasuure jalaka ladvikus pesitsevat toonekurge, kes hakkab kohe kirglikult klõbistama, kui keegi meist nihkub kohtadesse, kus ulatub vesi tiigis üle pea.

Ja vahel kimbutame metsparte, keda elab sadandeid kõrjkate tihnikus tiigi veertel ja kes kuulutavad meile valju prääksumisega, et põlv neil paradiisliksoojas vees ning isikute seas, kellel ei ole püssi ega püssiluba.

Meie peadest aga sihvlevad ja sähvlevad üle pääsukesed emamurelikul tõttusel, toites näljaseid poegi pesades, mis on ehitatud supelasutuse alumisse palgistikku.

Ilmub meile Hévízi metskonna ainus orav – veelgi kergem, ahtakesem, eeterlikum loomake kui eesti oma – näole, siis tekib suur sensatsioon, sest legendiku elanikud ja linnalased ei ole sellist elukat enne näinud. Nad vahivad teda naiivse härdusega, ihatas teda enesele pihku.

Veel suurem veetlus, ja nimelt kõigile, on meie soojas mudatiigis kasvavad lootuslilled. Need ei ole mitte jutumärkide vahel mõleda ega neid mõneks Euroopa kõrvaltõuks pidada, vaid nad on tõesti päris Indiast ja vägeva Gangese vetelt, kust nad tuua ja siia istutada on lasknud vürst Tassilo Festetich, kelle 600.000 hektari suuruse latifundiumi pinnal asetseb pikaajalisele rendile antud Hévíz.

Nagu hindudele, nii on need lilled meilegi pühad: me ei murra neid, ainult vaatleme. Armunud ja hurmunud inimestele kutsuvad nad otse välja oma õite võimsa suuruse ja nende kummalise värvinguga, mis on toon punarootsat, nagu seda õrnamana, süütumana, intiimsemana naljalt ei mõistaks kujutleda.

Ja meie kübardatud ja kübardamata peadele kuumab kõrgest taevast maha ungari viinapäike 40–50 R-kraadilise palavusega, ja kui need meie peakesed oleksid viinamarjad, küll neist saaks sügiseks hea vaadike kuumendavat märjakest!

Äkki läbistab meie prisse vadunud (vajunud) liikmeid tugev elektrivool. Nooremate naiste huultelt pageb summutatud karjatus. Nende sääred mustas mudasügavikus satuvad mehaaniliselt liikvele.

Pargis on alanud mustlastemuusika!

Vist on tarvis praegusel ajal eriliselt rõhutada, et sel muusikal ei ole midagi ühist tolle kannibaalse mürgelmuusikaga, mida kutsutakse jazz-bandiks. Tänu taevale ja vürst Festetichile, kes on mõlemad mürgelmuusika vastased – meil jazz-bandi ei olegi! Ega ole järelikult ka seda igavest säärepildumist ja kõhuhõõrumist, mida rumaldunud aeg peab tantsimiseks. Hévízis üldse ei tantsita. Temaga loodekülgelt kokkukasvanud alevis näen küll tantsitavat, aga sealgi mängivad hotellides soliidsed mustlasorkestrid (keel- ja puhkpillid) ning tantsude hulgas domineerivad rahvustantsud, eriti csardaz (tšaardaš). Kuursalongi orkestrit juhatab Bela Radics, üks ungari kuulsusi sel alal, ise viiulisolist, akadeemilise koolitusega vanem härra mustlaserahvusest. Ja tema muusikat kuulata, see on sama kui juua tokaj viina – südame ümbert hakkab hõõguma ja siis vaikse, naeratava leegiga põlema.

Kui oleks Narva-Jõesuus ka maikuust peale suvi ning juuni esimesel poolel 30 R. kraadi õhu- ja 29 kraadi veesoojust, siis oleksin tänavugi seal ja mitte siin. Meri ja kõrgmäestik – need on kaks suurnõida, kelle võlvusele tahteta pean alistuma, iseäranis, kui vaade esimesele avaneb nii imposandil avarusel ja nii kaunil raamitusel nagu meie Jõesuus.

Taimekasv siin Hévizis on soodsa kliima tõttu rammus, lopsakas, mahlakas; seda tunnistavad kuurordi väike park ja sellega ühenduses seisev metsatukk kaunis järsul mäenõlval, mis koosneb kuuskedest, mändidest ja mitmekesistest lehtpuudest, kui ka rikkalikud lilleistandused jalgteede veertel ja majade ees. Eesti paepealne põhjarannik, nagu Põhja-Eesti üldse, ei tohi undki näha sellisest vegetatsioonist. Ja siiski – ma rikastusin, vahel joobusingi Jõesuu pargis ja teda seljatagant ümber haaravas männimetsas nii sageli ilust ja luulest, et see tunne siingi ei ületu. Sest mitte üksnes tervislik ramm ei ole kaunis, vaid ka tervsilik kõhetus. Kui suvituspaik ei tarvitse meie Jõesuu võrdlust karta nii mõnegi välismaa nimekama seesuguse paigaga. Kui meie suvi ainult oleks pikem ja soem!

Sõbralik käsi saatis mulle Jõesuust praegu saksakeelse prospekti, ilustatud siledal paberil asjaomaste ülesmõtetega. See on rõõmustav uuendus; sellekohase ammu kavatsatud nõuandega olen siis hiljaks jäänud. Mõeldud on broshüürike muidugi eeskätt välismaa jaoks. Kuid ärgu loodetagu tulu suhtes liiga palju. Niikaua kui suvitajad peavad kuni kaheksaks nädalaks kaasa vedama hobusekoorma madratseid, voodipesu ja muid magadisesemeid, niikaua ei näita välismaalased suuremal arvul ja perekondadega meie suvituskohtadele nähu; tulevad ainult üksikud vallalised, otsides kuurhausis või mõned paremas pangsioonis (pansionis) ulualust lühikeseks ajaks.

Hotell ja pangsioon, varustatud kõigega, mis elamiseks vaja – see on meilgi paratamata vajaduseks tõusmas, ajanõudeks saamas, muidu kahaneb suvitajate arv iga suvega, meelitades neid üle piiri sinna, kus on lähedam ja mugavam.

Ja paremini keetma ja küpsetama peame õppima! Õppust võiksid meile anda ungarlased ja austria lased. Nende köök ei ole kõrtsiski kõrtsisöök.

Vaba Maa 1927, nr. 146

LISA 5 „Sugulusest, sõprusest ja minu patriotismist“

Sugulusest, sõprusest ja minu patriotismist.

Eduard Vilde

Hévíz, 3.juulil 1927.

Nende silmad lähevad niiskeks, kui nad kõnelevad praegusest Ungarist – Trianon-Ungarist, sest õlgade ja puusadeni amputeeritud Ungarist, mis on kere ilma liigeteta. Ja nad kõnelevad temast alati. Sule ja suuga. Trianon-Ungari on seitsmet aastat seisvaks teemiks lehtede juhtkirjadele, kõnepidajaile, päevapoesiale, jutuajajaile. Eriti võõraga räägitakse palju ja meelsasti „võimatuseni kärsitud“ Ungarist, tehes temale selgeks, et see nõnda jääda ei või – lihtsalt ei või! Ja et nüüd lord Rothermere, üks Inglise pressikuningaid, „Daily Mail’is“ sedasama väidab ja Trianoni lepingu revieerimist nõuab, siis applaudeerivad temale ekstaatiliselt kõik madjarlased ja Ferenc Herceg, nende kuulus romaanikirjanik, korjab allkirju tänuaadressile, mida tahetakse saata esimesele liitriikide suurpublitsitile, kes aitab kinnitada, et „see nõnda ei või jääda“ ja et Ungari kere peab saama oma käed-jalad tagasi, kuigi ainult teatud pikkuseni.

On ka veel olemas korrapärane katekismus Trianoni lepingu muutmise propagandaks, nimega „Revisjoni kümme käsku“, kirjutanud salanõunik Bela Földes, endine minister. See katekismus ilmus Trianoni lepingu allkirjutamise tänavuseks aastapäevaks ning saadeti sadandetes eksemplaarides paljudesse maadesse, peamiselt Inglismaale ja Ameerikasse, mõjuvõimsaile riigimehile, tähtsamaile ajalehtedele, raamatukogudele jne., ning see aktsioon peab korduma iga uue Trianonipäeva puhul, kuni heaks on tehtud Ungarile sündinud raske ülekohus. Ungari tahab saada tagasi rahvast nii Rumeenialt ja Jugoslaavialt kui Tšehhoslovakkialt ja Austrialt (Burgenland).

Selle nõude õigustuses ei kahtle ükski madjarisüda ja nad külvavad lord Rothermere praegu üle lilledega avalikkude ja mitteavalikkude tänukirjade näol.

Mulle aga ütles üks kehvapalgaline riigiametnik istungi lõpul silmi pühkides:

„Meil on ainult udune, väga udune aim sellest, kus asetseb see teie Eesti, mille nimegi alles viimaseil aastail oleme hakanud kuulma. Aga kui jõuate koju, siis ütlege seal, et kõik ungarlased tervitavad Eestit, teades, et Eesti ei mõtle meist halba ega soovi meile paha. Väikseks ja vaeseks jäänud Ungari vajab sõpru, vajab ligidal ja kaugel sõpru!“

Tung, võõrale oma häda kurta, temalt pooldust võita, on üldine, kohatav igal sammul. Teatav usalduslik soojus seltsib juurde, kui see võõras, nagu siin, on sugulane. Nende ridade kirjutaja käis viimast korda Ungaris kahekümnenelja aasta eest; siis ei teatud sest sugulusest siin midagi, välja arvatud ehk paar soome-ugri keeleteadlast. Mäletan veel, kuis istusin ühel õhtul juhuslikult moodustunud laudkonnas Margareeta saarel (Budapestis), ja üllatasin oma noori madjari kaaslast, kelle hulgas oli üliõpilasi ja kunstnikke, pisema sõnastikuga, mis olid minu ja nende keeles ilmselt identlikud. Nüüd aga märkan muudet. Eesti-soome-ungari hõimlus on laiemalt tutvunenud. Kui Hévíz’i postiametnik luges minu Tallinna adresseeritud tähtsaatelt Eesti nime, üllatas ta mind teadmisega: „Ah soo, seal elada meil ju lallepoege ja täditütred!“

Teadagi, laiemaile kihtidele on need lallepojad ja täditütred sama palju udu taga, nagu nende maa geograafiline asendki. Ei ole veel kuigi kaugele levinud see natuke õpetlaste ja muu kõrgema intelligentsi liiduloomist Soome-Eesti-Ungari vahel, nõnda kui kogu turaansuski põeb teoreetilise olendi vormitust ja hingetust. Kuid asi seegi, mis on. Ja reaalse faktina esineb huvi meist kuulda, meiega tutvuneda, meile erilist lahkust näidata, meie sõprust kosida.

Sama ajur tõi vististi ka härra Gyula Szabo ühel heal päeval minu poole. See tuntud Ungari romaanikirjanik, ajakirjanik, etnograaf ja folklorist, olles kohalikus Zala komitaadis rahvaluulet hankimas, oli kuidagi kuulnud „Hévíz’i ainumast eestlasest“, ning juba viis minutit hiljem võisime pigistada teineteise kätt. Ta mäletas Budapesti lehtede kirjutusi minust mu juubeli puhul enam kui kahe aasta eest, tundis peajooni mu eluloost ning arvas mu piltide järgi, mis mõned Ungari lehed samal korral toonud, isegi ära tundvat.

Mind üllatas külalise täiesti põhjamine välimus. Ta oleks võinud olla nii eestlane kui soomlane, võta või jäta: valgenahaline, valgevereline, suur, tuseda kondiga, sinihalli silmaga, pehmete kähardamatu juustega. Andes oma tähelepanekule väljendust, küsisin temalt, kust Ungari küljest on pärit need hindutõmmud, pruunsilmalised, peenliikmelised ja väiklased madjarid, keda olin näinud juba teel, Poola raudteerongis, ning siin kõikjal teiste hulgas.

Külaline kostis, et neid pruune (ja kollakaspruune) ungarlasi ei soeta mitte mõni maanurk, vaid neid leidub üle riigi igalpool helkjamate ja kõrgekasvulisemate seas. „Meie soontes keerleb ju nii palju võõrast verd – kõiksugu slaavlaste, sakslaste, türklaste, itaallaste, vahest pisut juutide ja mustlastegi oma – et leiate siit terasemal jälgimisel etnograafiliselt väga mitmekesiseid tüüpe ja nende variante. Mis on teile silma hakanud meie talurahvalt, seda näete pühapäeviti Hévíz'i puistikus hulgakaupa?“

„Seda, et läheksin otsekohe mõne juurde ja hüüaksin: „Tere ka, Mats ja Mall, kuidas käsi käib?“ ... Mulle näib, et teie rahva veresegadis piirdub linnadega. Külas aga, vähemasti siinsel riigialal, elavad puhastverd ugrilased, kellest tugev protsent on – eestlased. Isegi naiste rõivastus on meilt: seelik, jakk, sitsirätik; viimne otse nõnda peas, nagu meiegi naistel. Läinud pühapäeval nägin pargis väikest tütarlast rahvusriides. Mu hämmastus oli suur: see laps tuli otsekuu Eesti Rahvamuuseumist! Punane pärg hõbelitritega ja kõik, kõik muu!“

„Kas teate“, ütles härra Szabo, „te ajate mu teaduhimu nii pingule, et mu ammune kavatsus, Eestit ja Soomet külastada, niihästi kui küpseks on saanud. Ma tulen vist juba tuleval suvel.“

„Tere tulemast! Siis võite minu võhikuväiteid asjatundlikult proovida.“

Kõnelesime siis veel paljust asjust, kui korraga saabus hetk, kus minu patriotism võeti tuliproovile. Härra Gyula Szabo küsis minult:

„Nagu mäletan, kinkis tänuulik isamaa teile juubeliks kauni vanapõlvkodu. Muidugi elate selles ammu juba ja olete temast rõõmus?“

Tavalik lugeja arvab nüüd muidugi, et tegin kurtliku näo ja rääkisin talle tõtt. Vale! Nõnda ei tee patrioot. Eriti mitte välismaal. Ning välismaa ajakirjaniku vastu. Vaid patrioot ajab kuuehõlmad laiali ja astub varjuks oma valitsuse ette. Ning ripsmeid liigutamata ja talle häbemata avaleesusega silma vahtides, kostsin kähku:

„Ja, härra Szabo; kolmat aastat juba elan oma kaunis kodus ning olema temasse otse armunud. Maja aiaga ja aiamaaga ja täie sisseseadega, kõik soliidne, kõik tip-top, kõik päikesepaistene annetaja isalikust hoolekandest – teil on õigus ma olen südamest rõõmus oma kodust!“

„Missugune kultuurküllane maa!“ hüüdis mu Ungari ametivend. „Sest te pole ju mõni pagunikandja, ei endine ministergi!“

„Ja, ja, meil on kõik korras – kõik! Sellest minu rahvuslik uhkuski, mida vist ammu olete märganud, ja mis kipub vägisi arenema kõrkuseks... Et aga tagasi tulla minu kauni kodu juurde – see võrrate kaugelvaade temast üle terve riigi – oo – oo!“

„Nii kõrges elate? Ma ei teadnudki, et Eesti on mägin maa.“

„On kõrgusi ka ilma mägedeta, armas kolleeg! On kõiksuguseid fenomeene siin sopilises ilmas – ja, ja!“

„Te lubate vististi, et tohin Eestisse tulles teid külastada teie hunnitus asulas? Tähendaksin aadressi meeleldi nüüd kohe endale üles.“

Tulise pihta, selle õnnetuma võimatude olin jätnud arvestamata! Kuid pääsuks oli tee kinni. Nii siis edasi!

LISA 6 „Ungari leht Eduard Wildest“

Ungari leht Eduard Wildest.

„Huvitavam ja sümpaatlikum kuju kuurordis.“

Katkend „Hévíz’i Kirjast“ „Zalai Közlöny’s“.

Ungari lehes „Zalai Közlöny’s“ kirjutab tuntud Ungari romaanikirjanik, etnograaf ja folklorist Gyula Szabó, kes praegu Hévízis suvitab, oma muljetes suvituskohast muuseas järgmist:

„ ... suvituskoha huvitavam ja sümpaatlikum kuju on praegu härra Eduard Wilde. Mis Ferenc Herceg meile, seda on härra Wilde oma põhjamaisele kodumaale, Eestile. Meie saime peagi sõbraks ja iialgi ei unusta ma seda kõrgesti haritud, lõpmata viisakat, armast kirjanikku. Ta kannatab mingis reumaatilise silmahaiguse all ning on oma arstide soovitusel Eestimaalt siia tulnud. Kui tema reuma siin paraneb, siis möödub ta silmahaigus.

Kahe aasta eest lugesin temast esmakordselt. Siis pühitses tema oma 60. sünnipäeva. Tema kaasmaalased üllatasid teda sel puhul maja kinkides. Ka meie, ungarlased, pühitsesime seda päeva. Ungari keeles on tema töödest seni ainult üksikud novellid ilmunud, aga tulevikus pannakse küll mitmedki nendest ümber. Siis võime meie vististi lugeda, mis see paljureisinud külaline meie maa üle on kirjutanud. Praegu saadab ta loetavamale Eesti lehele „Vaba Maale“ meie üle sõbralikke sooje fõljetoone.

Härra Wilde on tervelt neli päeva vahetpidamata reisinud, et Hévízi jõuda. Ta tunneb sõbralikku poolehoidu madjaridest kellegi vastu. Mõnigi kord jääb ta promenaadil äkki seisatama, et meie keelt kuulatada ja tema sarnadust Eesti keelega uurida. „Usun tõesti Eesti või Soome keelt kuulvat, kui hääled teatud kaugusest tulles kokku sulavad; igatahes ei ole kõlaline lahkuminek kuigi suur,“ arwab tema.

MINGILplatsil mängib orkester kuulsat Bela Radicsi „Mustlase kuningat“. Mängib hästi, südant haaravalt Ungari viise. Eduard Wilde maitseb omapärast muusikat nähtava vaimustusega. Ja kuullus primas (orkestrijuht) – ta näib just Eduard Wildele mängivat, kelle austajate hulka ta kuulub...“

Vaba Maa 1927, nr. 158

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina

____Siiri Nool_____

(autori nimi)

(sünnikuupäev: ____04.10.1991_____)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
____“Eduard Vilde ja Ungari“_____
(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja on

____Anu Nurk_____

(juhendaja nimi)

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus/Tallinnas/Narvas/Pärnus/Viljandis, _31.05.2013____ (kuupäev)